

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

Tarih

259

TEMMUZ
2015

Demirel ve AP'nin
Sesli / Plaklı Tarihi
"Demirel Demirel
İktidara Yine Gel..."
Mehmet Ö. Alkan

Emval-i Metruke Komisyonlarının Yapısı ve İşlevi

Ermeni tehciri sırasında ve sonrasında komisyonlar hangi bölgelerde kuruldu; nasıl işler yaptılar, komisyonlarda kimler görev aldı... Ümit Kurt, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak araştırdı.

Sayfa 20

Alalah Kazıları
15 Yaşında
K. Aslıhan Yener

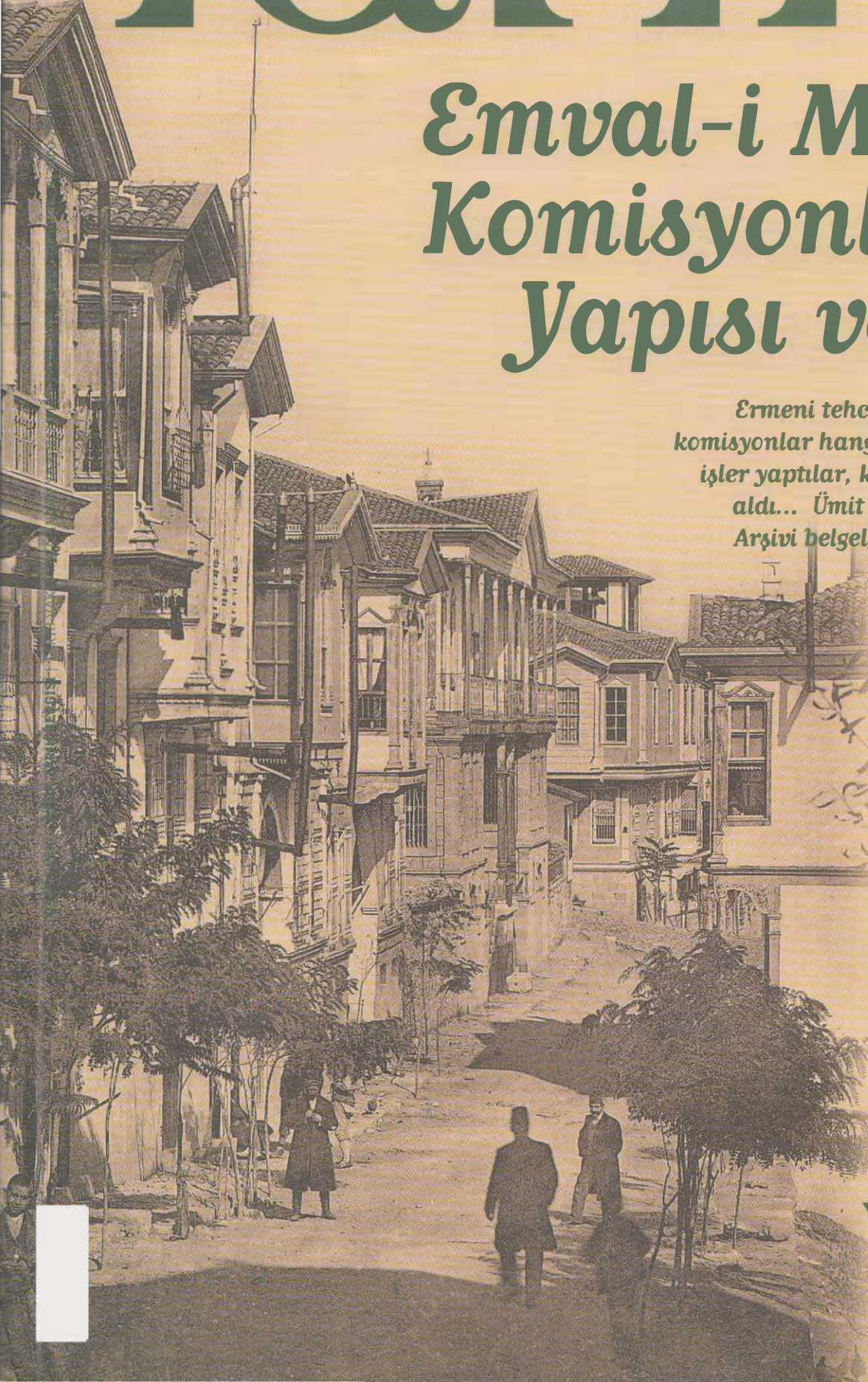

Ziya Gökalp,
Nâzım Hikmet
ve Tevfik Fikret
Zafer Toprak

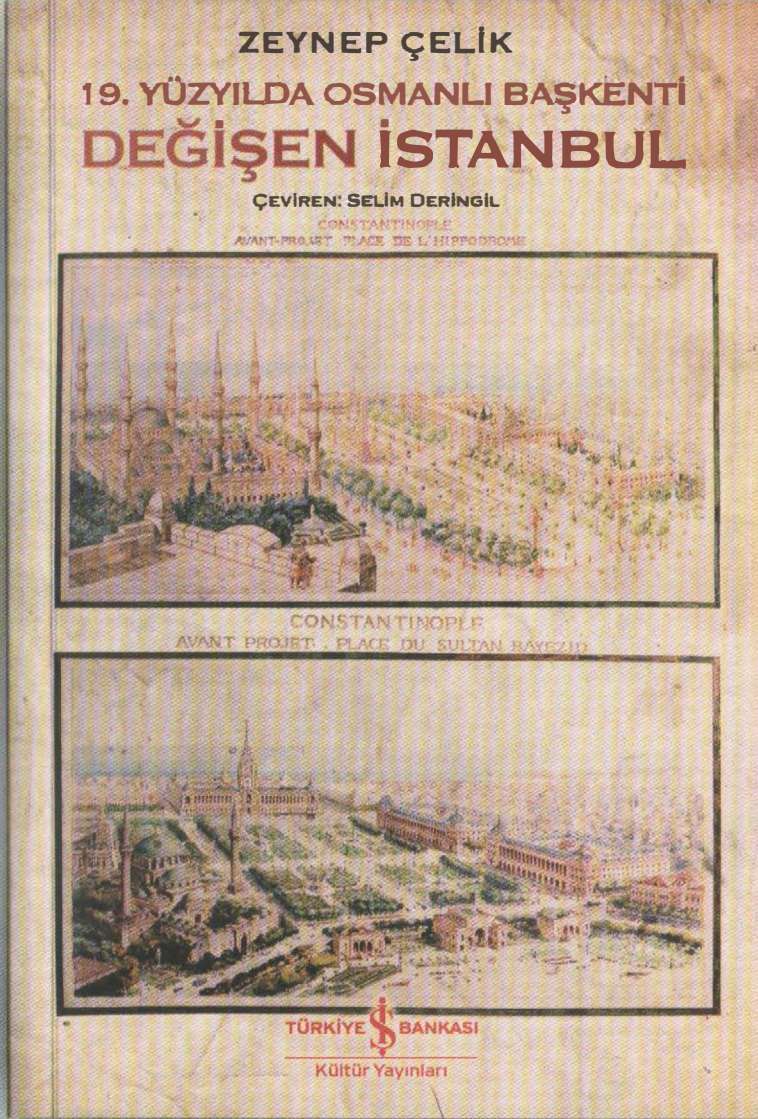
Direktuar Dönemi
Fransa'sının
Yunan Politikaları
Çerçevesinde
Manililer (1797)

Saltuk Duran

DEĞİŞEN İSTANBUL

330 yılında Doğu Roma İmparatorluğu başkenti olarak baştan sona inşa edilen İstanbul, 1453'ten sonra Osmanlı payitahtı oldu. Şehir çağlar boyunca pek çok değişime uyum sağladı. Bu değişimlerin en geniş çaplılarından biri 19. yüzyılda yaşandı. 1500 yıl boyunca neredeyse aynı sınırlar içinde kalan İstanbul, modern dünyadaki değişimlerden uzak kalmayarak hem bu sınırlarının dışına taşı hem de mimarlık ve şehircilik alanlarında yeni akımlarla yeni tekniklerle tanıştı.

Zeynep Çelik'in şehircilik tarihi alanındaki öncü çalışması *Değişen İstanbul*, işte bu büyük değişimin izini sürüyor. Nüfus artışı, şehrin genişleyişinin, bu gelişmelere karşı üretilen idari çözümlerle modern belediyeciliğin doğuşunun, İstanbul'daki planlama anlayışıyla uygulamalarının, ulaşımда yaşanan devrimlerin etkilerinin tarihini gözler önüne seriyor. Bu gelişimin vitrin çalışması olarak hem gerçekleştirilmemiş devasa projeleri hem de mimarlık alanında İstanbul'da ortaya çıkan çeşitliliği çarpıcı örneklerle sergiliyor.

Çelik, döneme ait kaynaklarla arşivlerden sadece bu uzun ve meraklı öykünün ayrıntılarını değil, zengin bir görsel panoramasını da derleyerek sunuyor...

Prof. Dr. Zeynep Çelik, New Jersey Institute of Technology mimarlık bölümünde öğretim üyesidir. Ödüllü doktora tezinden kitaplaştırdığı bu kitap ilk baskısını *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century* adıyla 1986'da ABD'de yaptı ve ertesi yıl Institute of Turkish Studies'in kitap ödülünü kazandı. Çelik şehir, mimari ve görsel kültür, kültürlerarası ilişkiler alanlarında çalışmaya, yazmaya ve sergi küratörlüğü yapmaya devam ediyor. *Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi* (1992, Türkçede 2005), *Şehirler ve Sokaklar* (yay. haz., 1993, Türkçede 2007), *Urban Forms and Colonial Confrontations: Algiers under French Rule* (1997), *İmparatorluk, Mimari ve Kent: Osmanlı-Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)* (2008, Türkçede 2012), *Walls of Algiers: Narratives of the City Through Text and Image* (yay. haz., 2009), *Geçmiş Hüküm: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914* (yay. haz., 2011), *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914* (yay. haz., 2015) başlıca eserlerindendir. Çelik eserleri ve çalışmalarıyla pek çok uluslararası ödül kazanmıştır.

19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti - Değişen İstanbul
Zeynep Çelik
çev. Selim Deringil
272 sayfa, 19 TL

Konya kitabevimiz açıldı.

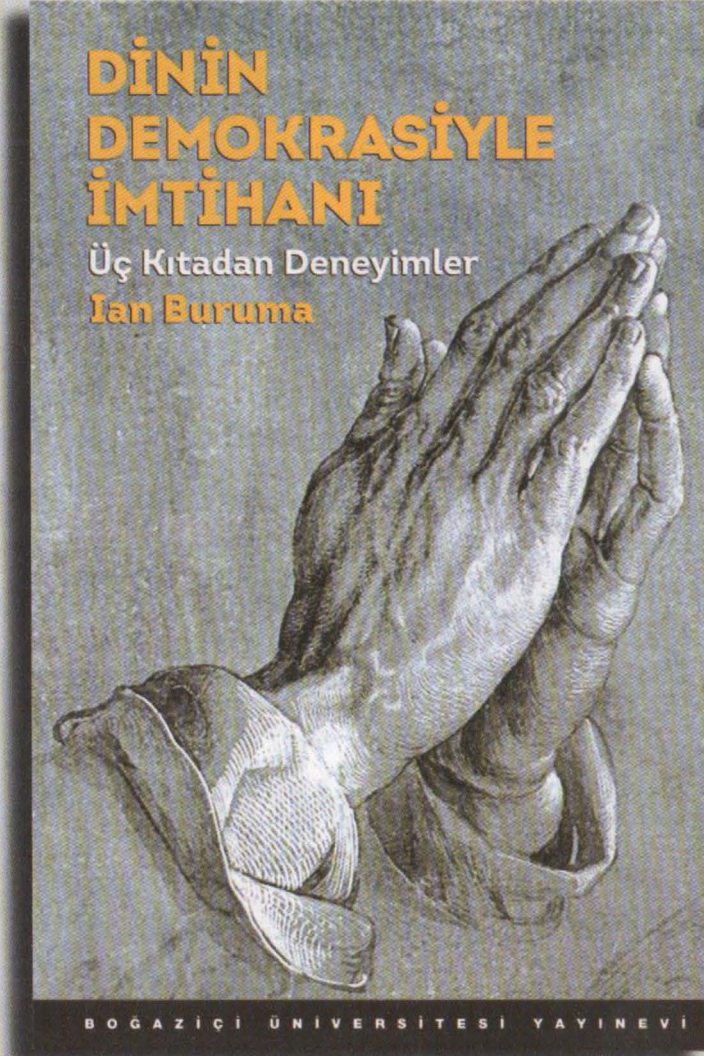
İhsaniye Mah. Münecimbaşı Sok. Konevi
İş Merkezi No: 3/C Selçuklu - Konya
Tel: (0332) 351 16 07

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • Ankara - Yenisehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73
İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı,
Tel: (0222) 220 49 13 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14
Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları
yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE BANKASI
Türkiye'nin Bankası

Tarih boyunca dinî ve seküler otoriteler arasında gerilimler olagelmıştır. Buruma, farklı kültürlerde demokrasinin bu gerilimlerden ne yönde etkilendiğini inceliyor. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Kilise ile devlet ilişkilerinin, Çin ve Japonya'daki dinî otoritenin ve Avrupa'da İslamın yol açtığı sorunları ele alan *Dinin Demokrasiyle İmtihani*'nin merkezinde Tocqueville'in şu sorusu yer alıyor: Demokratik toplumları bir arada tutmak için, ifade özgürlüğü ve oy kullanma hakkı dışında neye ihtiyaç vardır? Hukukun üstünlüğü yeterli midir, yoksa ortak değerlere, etiğe, ahlaka ihtiyacımız var mıdır? Tüm bunlarda dinin rolü nedir; liberal demokrasi için destek mi yoksa köstek midir?

Dini ezme girişimlerinin, demokrasi getirmek yerine genellikle dinî isyanlara ya da dinî şiddetin en kötü biçimleri kadar kanlı siyasi kütlere yol açtığını hatırlatan Buruma, din ve demokrasinin nasıl bir arada var olabileceğine ilişkin önemli tespitlerde bulunuyor.

MERHABALAR,

Kapağa çıkarttığımız Ümit Kurt'un Emvali Metruke Komisyonlarıyla ilgili yazısı Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelere dayanarak çalışılmış. Kurt, Osmanlı kurumlarının kendi aralarındaki yazışmaları kullanarak Ermenilerin yaşadığı bölgelerde 33 Emval-i Metruke Komisyonu ve 42 Tasfiye Komisyonu oluşturulduğunu tespit etmiş. Komisyonlardan biri Osmanlı Ermeni vatandaşlarının mallarını tespit ederken, diğeri tespiti yapılan malları şahıslara satmak veya orduya bağışlamak gibi yollarla tasfiye ediyor. Bir şekilde tehlikeyi önceden sezip malını satmak isteyenlere ise kanunen bu yol kapatılmış. Yazıdan anlaşılan o ki, komisyonları tesis edip bu anlayışla çalıştıran siyasi iktidar tehcir edilenlerin geri dönmeyecekleri kabulüyle hareket etmiş. Haziran ayı içinde tarihle ilgilenen başka bazı dergilerle birlikte Hatay'da antik Alalah kentinde devam eden kazıları ziyaret ettik. Kazı başkanı K. Aslıhan Yener 1930'larda ilk kazıları başlatan C. Leonard Woolley'den bu yana yapılan çalışmayı özetledi. Yener'in özetinden ve bu kazıyla ilgili çalışmaları ele alan *Unutulmuş Krallık*. *Antik Alalah'ta Arkeoloji ve Fotoğraf* kitabından okuduğum kadarıyla arkeologlar buluntuları deşifre edip anlamlandırmaya harcadıkları enerji kadar bir enerjiyi, daha önceki ekiplerin çalışmalarını ve onların akıl yürütme tarzlarını kavramak için harcamak durumunda. Elinizde tuttuğunuz sayıda yayımladığımız makalesinde 15 yıldır Alalah'ta kazıları yöneten Yener'in, Woolley'nin çalışmaları ile şimdiki ekibin çalışmalarını uyumlaştırmak için ne kadar kafa yorduğu görülebiliyor. Yener'in yazısında aynı zamanda 50 yıl arayla eski ve yeni ekibin çalışmalarına yön veren soruların da nasıl farklılaştığını izleyebiliyorsunuz.

Saltuk Duran'ın makalesi Yunanistan'ın güneyinde Mora yarımadasının güneybatı ucundaki Mani bölgesinde yaşayan asi yaradılışlı Manililerle ilgili. Mani halkı bölgede hâkimiyet kuran Osmanlı veya Venedik idarelerine karşı daima başına buyruk davranma eğilimi göstermiş; Osmanlı ve Venedik yönetimleri de diğer bölgelere göre Mani'yi yönetmede daha gevşek davranmış. 18. yüzyılın ikinci yarısında önce Rus Çarlığı sonra da Direktuar Fransa'sı Manililerin isyankâr tavrını değerlendirerek bu bölgede kendi politikalarını uygulamak amacıyla Mani'yi payanda olarak kullanmak niyetiyle hareket etmiş. Ancak böylece daha önceleri dünyanın geri kalanı ile pek iletişimleri olmayan Manililer, Fransa ve Rusya'nın bölgeye olan ilgileri sayesinde bu izolasyonu kırmışlar. Ağustosta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER 4 MART 1867 PANHELLENİON VAPURU VE GİRİT AYAKLANMASI

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

12 JAMANAK GAZETESİ 1915

Hazırlayan: Aylin Koçunyan

20 EMVAL-İ METRUK VE TASFİYE KOMİSYONLARININ YAPISI VE İŞLEVİ

Ümit Kurt

30 ALALAH KAZILARI 15 YAŞINDA

K. Aslıhan Yener

38 TARİHİN SESLİ TANIKLARI: "DEMİREL DEMİREL İKTİDARA YİNE GEL..."

Mehmet Öznur Alkan

48 ZİYA GÖKALP, NÂZİM HİKMET VE TEVFİK FİKRET

Zafer Toprak

58 DİREKTUAR DÖNEMİ FRANSA'SININ YUNAN POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE MANİLİLER (1797)

Saltuk Duran

68 "ANKARA CİNAYETİ" Nİ AMERİKAN BELGELERİNDEN OKUMAK...

Adam Bennett McConnel

74 MATEMATİĞİN TARİHSEL DİNAMİKLERİ-I

Beno Kuryel

80 TANPINAR'IN PROFESÖRLÜĞE ATANMASI: FARKLILAŞAN ANLATILAR

Şaban Bıyıklı

86 LEYLA BEDİRHAN STOCKHOLM'DE (1925)

Rohat Alakom

90 ŞARK'I KİM KAYBETTİ, KİM BULDU?

OLIVIER ROY'UN ANILARI

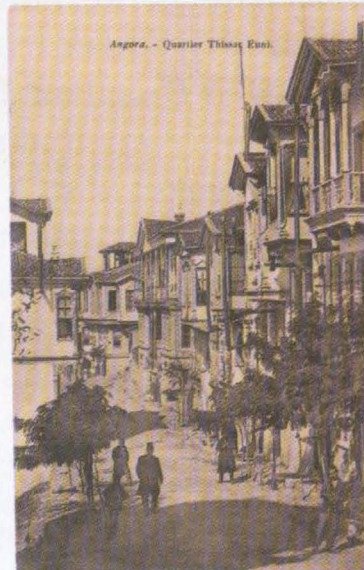
Akın Öge

92 GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE KONSERLER

Hazırlayanlar:

Zerrin İren Boynudelik

Emine Önel Kurt

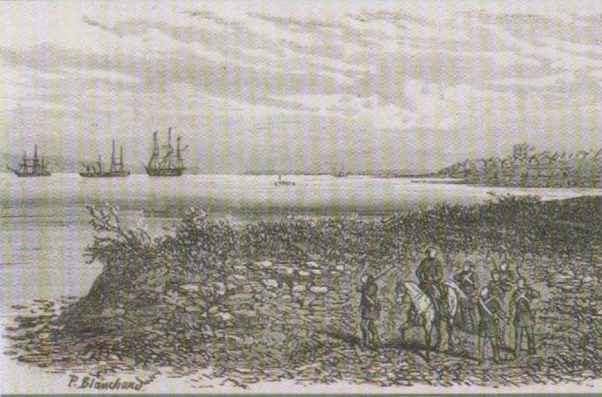
Kapak: 1916 Ankara yangını öncesinde Ermenilerin yaşadığı Hisarönü Mahallesi fotoğrafından detay. *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu*'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, ed. Osman Köker (İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2005), s. 157.

04

ILLUSTRATION'DAN
SEÇMELER

Edhem Eldem, L'illustration'un 2 Mart 1867 tarihli nüshasında çıkan, "Panhellenion Vapuru ve Girit Ayaklanması" başlıklı makaleyi aktarıyor. Makale Osmanlı ile Yunanistan arasında Girit konusunda yaşanan gerilimi ele alıyor.

68 "ANKARA CİNAYETİ" Nİ
AMERİKAN
BELGELERİNDEN
OKUMAK...

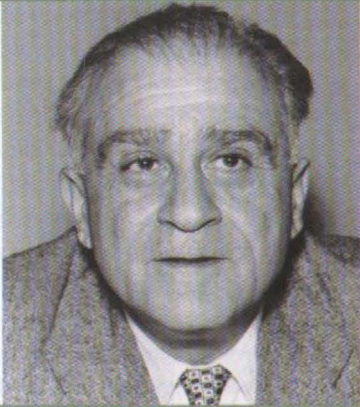
Adam Bennett McConnel, Ankara'da 1946 yılında tanınmış bir doktorun öldürülmesiyle ilgili, dönemin Amerikan Büyükelçisi'nin Washington'a yolladığı raporu sunuyor.

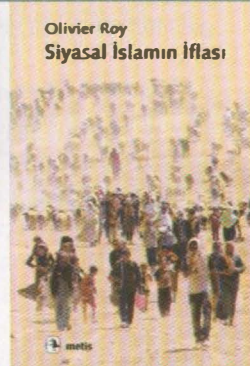
80

TANPINAR'IN
PROFESÖRLÜĞE
ATANMASI: FARKLILAŞAN
ANLATILAR

Şaban Bıyıklı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın İÜ Edebiyat Fakültesi'ne atanma hikâyesini dönem basınında yer alan haberleri takip ederek anlatıyor; basın ile biyografilerdeki farklı anlatıları karşılaştırıyor.

90 ŞARK'I KİM BULDU,
KİM KAYBETTİ?

Akın Öge, İslam dünyasına dair özcü klişelerin, medeniyetler çatışması tezlerinin ve Şarkiyatçı kalıpların eleştirisine sahada yapılmış gözlemlere dayanan bir katkı sağlayan Olivier Roy'un Türkçeye çevrilen kitabını değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 259, Temmuz 2015

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Degirmen
Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan,
Adil Baktıaya, Murat Belge,
Fatmagül Berktaş,
Bülent Bilmez, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya,
Esra Danacıoğlu,
Edhem Eldem,
Ahmet Ersoy, Nürşen
Gürboğa, Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalıhoğlu,
Vangelis Kechriotis,
Murat Koralı, Elçin
Macar, Mustafa H. Sayar,
Irvin Cemil Schick,
Canay Şahin, Oğuz Tekin,
Taner Timur, Meltem
Toksöz, Zafer Toprak,

Mete Tunçay, Ömer Turan,
Nuran Yıldırım
S. YAZIŞLARI
MÜDÜRÜ VE YAYIN
YÖNETMENİ
Ahmet Akışit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Nihal Boztekin
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK, SAYFA
TASARIM/
UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Doğa Basım İleri
Matbaacılık İ.O.S.B.
Turgut Özal Cd.
Çelik Yenal Endüstri Mrk.
No: 117/2A-2B
İkitelli / İSTANBUL
Tel: (0212) 407 09 00

BASKI TARİHİ
Haziran 2015

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

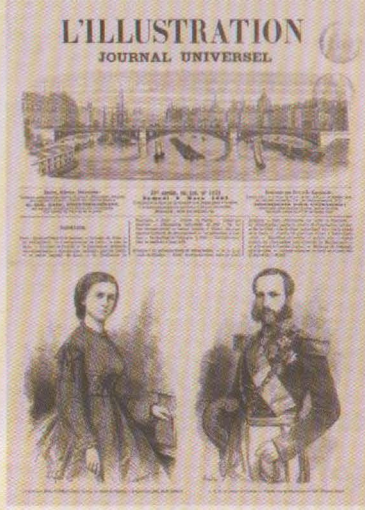
YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA
NUMARASI
12358

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
100,00 TL.
© Toplumsal Tarih Yazı
İşleri'nden ve ilgili yazardan
izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısını ve yazar ismini
belirtmek zorunludur.

PANHELLENİON VAPURU VE GİRİT AYAKLANMASI

Flandra Kontu'nun nişanlısı Prenses Marie de Hohenzollern (Bay Gêruzet'nin bir fotoğrafından). Flandra Kontu Hazretleri. (Ghemar Biraderlerin bir fotoğrafından).

Bundan birkaç sene evvel, Haziran 2012 tarihli 222. sayımızda *L'illustration* dergisinin 2 Mart 1867 tarih ve 1253 sayılı nüshasında Paris Dünya Sergisi'ndeki Osmanlı bölümünü konu alan yazı ve görüntüleri tanıtmıştık. Bu defa da aynı sayıda yer alan ve Girit konusundaki Osmanlı-Yunan gerilimini konu eden bir makale ile görüntülerini sunuyoruz.

Öncelikle derginin kapağındaki görüntüleri hatırlatalım: Belçika Kralı I. Leopold'un oğlu Belçika Prensi, Flandra Kontu Philippe (1837-1905) ile bir buçuk ay kadar sonra evleneceği Hohenzollern-Sigmaringen Prensesi Marie (1845-1912).

Yazının konusu, Girit'teki Rum ayaklanmasına destek sağlayan *Panhellenion* (Πανελλήνιον, Yunan birliği) gemisiydi; fakat aslında bu geminin konu edilmesi, daha geniş bir şekilde Yunan taraftarı ve Girit'in bağımsızlık

kazanması veya daha da muhtemel olarak Yunanistan'a bağlanması için bir tür manifestoya vesile olmuştu. Gerçekten de *Panhellenion*'un kahramanlıklarına gelinceye kadar 1821'de ayaklanmayla başlayan ve zamanla genel bir bağımsızlık savaşına dönüşüp nihayetinde Yunan Krallığı'nın kurulmasıyla sonuçlanan süreç olan göndermeler, yazarın tam bir Yunansever (*philhellène*) olarak davranıp ikinci bir Yunan istiklal savaşına tanıklık etme ümidinde olduğunu göstermektedir.

Yazarın kimliğini bilince bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. "Dora d'Istria" mahlasını kullanan kadın, Elena Ghika (1828-1888) olarak doğmuş ve evlendikten sonra Kontes Helena Koltsova-Massalskaya adını almış olan kişiydi. 1828 yılında Eflak'ın Bükreş kentinde Ghika ailesine mensup Mihai Ghika'nın kızı olarak dünya geldi. Ghika'ların kökeni hâlâ tartışmalıysa da genellikle Arnavut oldukları – diğer rivayet Armanci (*Aromanian*) oldukları yönündedir – kabul edilir. 17. yüzyıldan itibaren temayüz eden bu aile, bu yüzyılın ortalarından Romanya'nın bağımsızlığına kadar birçok Eflak ve Boğdan beyi verdi, Romanya'ya da iki başbakan yetiştirdi. Elena'nın babası Mihai, 1822-1828 yılları arasında Eflak Beyi olan Grigore IV. Ghika'nın (1755-1834) kardeşiydi. Dresden, Viyana, Venedik ve Berlin'de eğitim aldıktan sonra ülkesine dönerek 1849'da Rus Dükü Alexandre-Koltsov-Massalski ile evlendi, ardından Saint Petersburg'a yerleşti; fakat Rusya'da

bir türlü rahat etmeyip seyahat etmeye, sonunda da Floransa'da yaşamaya başladı.

Zengin ve derin bir kültürle birlikte şaşırtıcı sayıda dil bilen Elena Ghika, Osmanlı şiiiri dahil olmak üzere birçok konuda eser verdi, ayrıca ressamlık ve dağcılıkta da sıvırdı. Üstlendiği davalar arasında kadınların özgürleşmesi, Doğu halklarının eğitimi, Balkan milletlerinin özgürlüğünü saymak mümkündür. Giritlilerin mücadelesine verdiği desteği de bu kapsamda ele almak gerekir. Ne var ki 1866'dan itibaren asıl ilgisini kendi ailesinin Arnavut kökenlerine yöneltti. 1873'te yayımladığı *Romanya'da Arnavutlar* adlı kitabından dolayı ailesi tarafından dışlandı ama uzun vadede kökenleri konusunda en çok kabul gören görüşü ortaya koymuş oldu. Böylece Elena Ghika, Arnavut milliyetçiliğinde önemli bir rol oynadı, hatta bazen ülkenin "taçsız kraliçesi" olarak tanınageldi.³

Dora d'Istria'nın bu makalesinin ardından, kısa bir okur mektubu ve bu mektuba eşlik eden bir resimle Hanya yakınlarındaki Suda Körfezi konu edilir.

Panhellenion (Πανελλήνιον) buharlı gemisi Yunanistan'ın 1855'te inşa edilmiş ilk pervaneli buharlı gemilerindendi. 1857'de hizmete girmiş olan ve 1866'da Girit isyanı patlak verince Syros tersanesinde iki top eklenen gemi, ardından da Osmanlı ablukasını delmek üzere hizmete girmişti.⁴

PANHELLENİON

Yunan donanması birinci istiklal sa-

vaşında vatanın davasına çok büyük hizmetler verdi. Adalılar ülkelerinin ihtiyaç duyduğu fedakârlıkların hiçbi-

rinden geri kalmadı. Ticaretle zenginleşmiş olsalar bile, milli menfaat için fakirleşmek konusunda tereddüt bile

etmediler. Batı milletleri arasındaki iletişimi çok zorlaştırmış olan Fransız Devrimi, onları Batı'nın ticaretinde faal bir rol oynamaya itmişti. Mısır seferi⁵ ise Güney Fransa'nın Doğu Akdeniz'le olan ilişkilerini sekteye uğrattı. Yunanlılar Marsilya tüccarından doğu ticaretini devralmış, ardından da kıta ablukası⁶ sayesinde bütün Akdeniz ticaretini ele geçirebilmişlerdi. Hydra, Spetses ve Sakız'ın kuzeybatısındaki küçük Psara Adası, çalışkanlıklarıyla zenginliğe kavuşmuştu. Fakat eğitim sayesinde antik Yunanistan'ın muhteşem hatıralarını yaygınlaştırdıkça, denizciler yabancı hükümlerinden nefret etmeye başladı. Yunanistan'ın bayrağını tekrar yükseltmeye de yemin ettiler.

Psara'nın kahramanı, Victor Hugo'nun şiirleriyle andığı ölümsüz mücadelelerin hayatta kalan şanlı tanığı yaşlı Kanaris'in⁷ ağzından padişahın donanmasında ve imparatorluğun sahillerinde dehşet saçan ateş gemilerinin⁸ nasıl hazırlandığını dinledim. Kanaris'in adı İskenderiye'de bile korkuyla anılmıştır. Kadınlar da bu vatansever hareketin dışında kalmamıştır. Spetses Adası'nda Yunanperver (*philhellène*) bir Fransız subayı olan Albay Voutier'nin⁹ "Isparta kadınlarının canlı bir geleneği" deyip "cömert duygularıyla ateşli vatanperverliğini" methettiği Bobolina ailesini ziyaret ettim.¹⁰ Amiral Kanaris'in ve Yunan Jeanne Hachette'inin¹¹ va-

tandaşlarının ağzından o dönemin mücadele ve sayısız fedakârlıklarının hikâyesini dinledikçe Yunan denizcilerinin Osmanlılara karşı yeni kahramanlıklar gösterecekleri günlerin uzak olmadığını düşündüm.

Panhellenion'un kaptanı da Kanaris'lerin ve Bobolina'ların kuvvetli mizacını en iyi hatırlatanlardandır. Fenimore Cooper'ın romanındaki kılavuz Paul Jones'un sonsuz marifetleri hakkında anlattığı her şey,¹² gerçeküstü gemiler hakkında efsanelerde yer alan her şey, *Panhellenion*'un süvarisiyle tayfasına uygulanabilir. Girit Adası'nı ablukaya almış olan bütün Osmanlı donanması bu cesur denizcinin karaya gönüllü ve cephaneye çıkartması karşısında aciz kalıyor. Binbaşı Petropulaki'yle bin nefer gönüllüsünü Girit sahillerine taşımak söz konusu olduğunda,¹³ *Panhellenion* ve *Hydra*, seyretmekte olan 35 Türk gemisini aşabildi ve yedi saat içinde karaya gönüllüleri,

savaş cephanesini ve erzakını çıkarmayı başardılar. Müslümanlarla alay etmek için de Hristiyanlar sakin sakin, kabotaj yapan gemiler gibi kestane ve diğer yerel ürünleri yükleyip ayrıldılar. İşte böyle kararlı ve söylendiğine göre teslim olmaksızın Arkadi şehitleri gibi¹⁴ kendini havaya uçurmaya hazır bir adam büyük bir imparatorluğa kafa tutabilmektedir. Söylenenlere bakılırsa Abdülaziz Han Hazretleri Sırların tehditkâr tavrı veya Ali Paşa¹⁵ zamanında Osman'ın ahfadının tahtını sallamış olan korkunç Arnavutların karışıklıkları kadar *Panhellenion*'un seferlerinde endişe duymaktadır.

Bir yandan Müslümanları korkuturken *Panhellenion*, Hristiyanlara yararlı olmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyor. Geçenlerdeki bir seferinin dönüşünde Siros, Tinos ve Andros adalarının arasında tehlikede kalmış olan Fouché şirketine ait bir Fransız gemisini Siros'a getirdi.

Suda Körfezi

Yayın Yönetmenine,
Atina, 14 Şubat 1867

"Avrupa'nın gözlerinin Girit'e dikildiği şu anda, bu kent¹⁶ hakkında size birkaç ilginç bilgi vermek isterim. Yollamış olduğum çizim, Süveyş Kanalı'nın kazılması sona erdiğinde Girit'in en güzel limanı olacak olan muhteşem Suda Körfezi'ni göstermektedir.¹⁷ Gerçekten de Suda

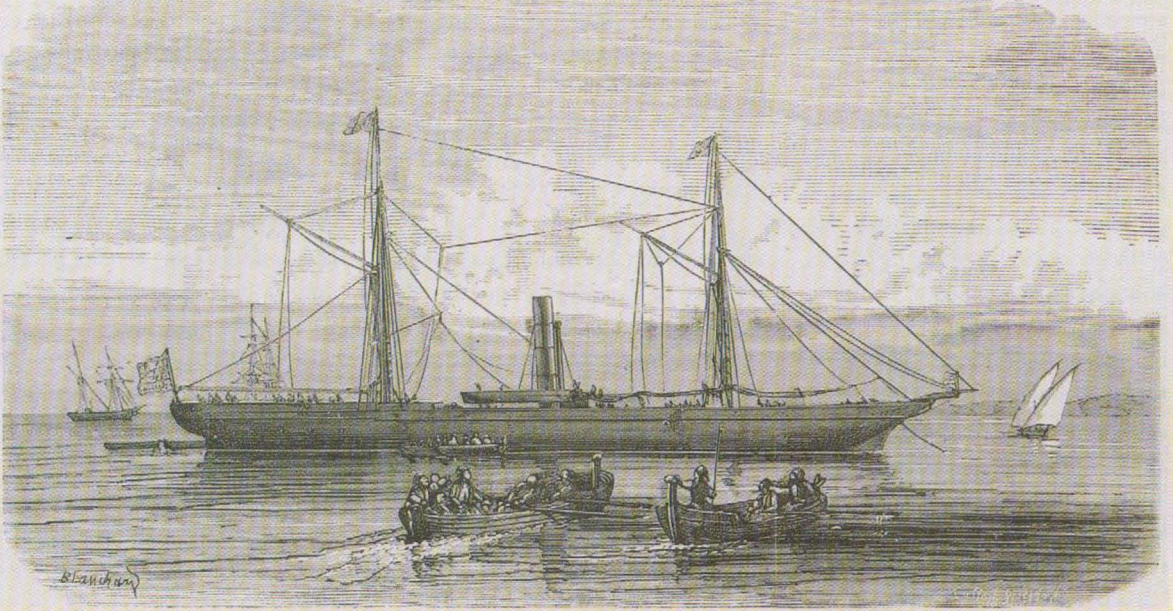
Körfezi en uygun yerlerden biridir. Sağda Hanya'yı ve tepelerin üzerinde Osmanlı bölüklerini Yunan gönüllülerine karşı yürütmek için bozulacak olan Türk kampının çadırlarını görüyorsunuz, zira isyan hâlâ devam etmektedir. Olumsuz şartlara rağmen Mustafa Paşa'nın¹⁸ ordusuna kafa tutabildiler. Şartlar daha az zor olsaydı, çoktan istiklallerini ilan etmiş olurlardı."

Girit Adası-
Suda Körfezi:
Hanya burnunda
Türk kampı.
(Bay J.C.L.'nin
bir çiziminden).

Girit isyanının hizmetinde buharlı vapur *Panhellenion*. (Bay Benios'un bir fotoğrafından).

Bu senenin başında (yeni usul 29 Ocak günü) Yunanlılar Arkadi adını taşıyacak olan yeni bir gemi satın aldı. Hem şanlı hem hüznü olan bu isim, Girit Milli Meclisi'nden çıkmış olan garip bir belgeyi akla getiriyor. Bu ise millî istiklalin cesur neferlerinin yerleştiği manastırın stratejik önemini düşmana bildirmiş olan hain papaza karşı verilen siyasi afroz belgesidir.

"Zurva'da toplanan Giritliler Genel Meclisi Lambi Başpiskoposu Paissios'un kanun dışı ilan eder."

Paissios'un ihaneti gerçekten bir istisnadır, zira Giritlilerin arasında ya-

şayan korkusuz ve bilgili bir Fransız ve Collège de France'in eski profesörlerinden olan Bay Gustave Flourens¹⁶ geçenlerde şunları yazıyordu: "Giritliler hürriyeti hak etmiş, istiklale tutkuyla aşık, cesur, misafirperver, çok akıllı ve istibdadın onları gark etmiş olduğu karanlıkların içinde ilme susamış bir halktır."

Hakkında bu notları yolladığım *Panhellenion* zaten en son kahramanlık gösterisiyle Yunan istiklalinin yeni koruyucularının ateşli vatanperverliğini ispat etmemiş midir? Gerçekten de Atina'dan alınan mektuplar, bu cesur geminin Girit'e on birinci seferini yaparken bir Türk fırkateyni

tarafından kovalandığı ve Çuka Adası limanına sığındığı haberini veriyor. Gelen bir haberde Türk fırkateyninden bir savaş hilesiyle kurtulduğu söyleniyor.

Aynı mektuplar, Kral George'un¹⁷ *Saltamina* brikinin *Panhellenion*'a eşlik etmek, onu korumak ve gerektiği takdirde güce güce cevap vermek için sevk ettiğini eklemektedir. Bu kararın yabancı elçiliklere bildirildiği söylenmektedir. Öngörülen patlamayı daha da yakın kılan bu ciddi habere herhangi bir yorum eklemiyorum.

Dora d'Istria

DİPNOTLAR

- 1 Dora d'Istria. *La Poésie des Ottomans* (Paris: Maisonneuve et Cie, 1877).
- 2 Dora d'Istria. *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei Principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX* (Floransa: Tipografia editrice dell'associazione, 1873).
- 3 https://en.wikipedia.org/wiki/Dora_d'Istria.
- 4 [http://el.wikipedia.org/wiki/Πανελλήνιον_\(ατμόπλοιο\)](http://el.wikipedia.org/wiki/Πανελλήνιον_(ατμόπλοιο)).
- 5 Bonaparte'in 1798'de düzenleyip Mısır'ı işgal edip üç sene boyunca elinde tutmasına imkân veren meşhur askeri operasyon.
- 6 Napoléon'un İngiltere'yi tecrit etmek ve zayıflatmak amacıyla uyguladığı ticaret ablukası.
- 7 Konstantinos Kanaris (1793/5-1877) Psara'da doğmuş, 1821'de Yunan isyanına katılmıştı. En büyük başarısı, 6-7 Haziran 1822 gecesi bir ateş gemisiyle Sakız açıklarında Nasuhzade Ali Paşa'nın amiral gemisini havaya uçurarak bir bakıma birkaç ay önceki Sakız katliamının intikamını almış olmasıdır. Yunan bağımsızlığından sonra siyasi bir kariyerde ilerlemiş, bakan ve beş kere başbakan olarak hizmet vermiştir (https://en.wikipedia.org/wiki/Constantine_Kanaris).
- 8 Yunancada *υπολοικό* veya *υπολοικό πλοίο* adı verilen ve içine yarıcı ve patlayıcı

- maddeler doldurularak ateşe verilip düşman donanmasının üzerine salınan gemi.
- 9 Olivier Voutier (1796-1877), Yunan istiklal savaşına katılmış olan bir Fransız deniz subayıdır. 1820'de Değirmenlik (Milo) Adası'nda aynı isimli Venüs'ü keşfetmiş olan kişilerin arasında yer almıştır (https://fr.wikipedia.org/wiki/Olivier_Voutier).
- 10 Laskarina Bubulina (1771-1825), Hydra kökenli Spetses'e yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak iki armatör kocasından intikal eden servetle güç kazanmış, Yunan isyanında da gemileri ve parasını hareketin hizmetine vermiştir. Gemileriyle Anabolu ve Trapolice'nin alımına katılmıştır. Yunan hareketi içindeki çatışmalarının neticesinde Spetses'e geri sürülmüş, ardından da bir kan davası neticesinde öldürülmüştür. (https://en.wikipedia.org/wiki/Laskarina_Bouboulina).
- 11 1472'de Burgundy'a Dükü Cesur Şarl'a karşı Beauvais şehrini korumuş olduğu söylenen genç kadın (https://fr.wikipedia.org/wiki/Jeanne_Hachette).
- 12 Amerikan denizcisi John Paul Jones'un (1747-1792) kahramanlıklarını James Fenimore Cooper 1824 tarihli *The Pilot* romanında kurgulamıştır.
- 13 Demetrios Petropulaki (1800-1870), 1868'de 1000 gönüllünün başında Girit isyanına katılmış fakat yenilerek esir alınmış, Avrupa

- devletlerinin girişimiyle 1870'te serbest bırakılmıştır (https://el.wikipedia.org/wiki/ημῆτριος_Πετροπουλάκης).
- 14 Kasım 1866'da Girit'in Arkadi Manastırı'na sığınan savaşçılar Osmanlı ordusunun muhasarası altında kaldıklarında çoğu kadın ve çocuk olmak üzere bine yakın kişi teslim olmamak için kendilerini havaya uçurmuşlardır.
- 15 Osmanlı devletine isyan etmiş olan Tepedelenli Ali Paşa (1774-1822).
- 16 Gustave Flourens (1838-1871), din ve Bonapartizm karşıtı fikirleri nedeniyle Collège de France'dan bir sene sonunda kovulmuş, Girit istiklal hareketine katılmış, ardından da 1871'de Paris Komünü'nde rol oynamış ve o esnada öldürülmüştür (https://fr.wikipedia.org/wiki/Gustave_Flourens).
- 17 Danimarkaprensi olarak doğan I. Georgios (1845-1913), 1863-1913 arasında Yunan kralı olmuştur.
- 18 Ada demesi gerekirken kent demesi, Fransızcada Girit Adası'nın sıklıkla Candie (Kandiye, bugünkü Heraklion) diye anılmasından kaynaklanmış olabilir.
- 19 Osmanlıların Tuzla adıyla andığı bu körfez, Hanya'nın 6 kilometre doğusunda bulunmakta ve bugün Hanya'nın limanı olarak kullanılmaktadır.
- 20 Mustafa Zihni Paşa (1838-1912).

DERLEYENLER: M. MURAT ERDOĞAN, AYHAN KAYA

TÜRKİYE'NİN GÖÇ TARİHİ

14. YÜZYILDAN 21. YÜZYILA TÜRKİYE'YE GÖÇLER

392 sayfa

ISBN 978-605-399-397-1

Türkiye'nin Göç Tarihi, Anadolu topraklarının yüzlerce yılın ötesine uzanan son derece hareketli, zengin ve o ölçüde de çok yönlü, çok kültürlü sonuçlar yaratan göç tarihinin, dünden bugüne ulaşan hikayesini konu ediniyor.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana gerçekleşen göçlerin yaratmış olduğu toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapılanmalarını sonuçlarıyla birlikte ele alan bu eser, bir anlamda çok kültürlü Anadolu'yu resmetmekte, bu geniş çerçevede içinde yüzlerce yıl sürekli değişen ama hiçbir zaman tek renkli olmayan zengin ve çarpıcı tabloyu anlamamızı sağlamaktadır.

Her biri konularında uzman olan değerli bilim insanlarımızın özgün çalışmalarının yer aldığı bu kitap, Türkiye'de göç çalışmalarına önemli bir katkı olarak yerini alacaktır.

KEMAL H. KARPAT LEVENT KAYAPINAR YUSUF AYÖNÜ SİNAN GÖKÇEN NAİM A. GÜLERYÖZ MAHİR ŞAUL KEMAL YAKUT AYHAN KAYA BAŞAK KALE ELÇİN MACAR NURCAN ÖZGÜR BAKLACIOĞLU CANAN BALKIR BIANCA KAISER O. CAN ÜNVER NERMİN ABADAN-UNAT AHMET İÇDUYGU KEMAL KIRIŞCI SEMA KARACA M. MURAT ERDOĞAN

DERLEYEN: BÜLENT SOMAY

TARİH, OTOBİYOGRAFI VE HAKİKAT

YÜZBAŞI TOROSYAN TARTIŞMASI VE TÜRKİYE'DE TARİHYAZIMI

344 sayfa

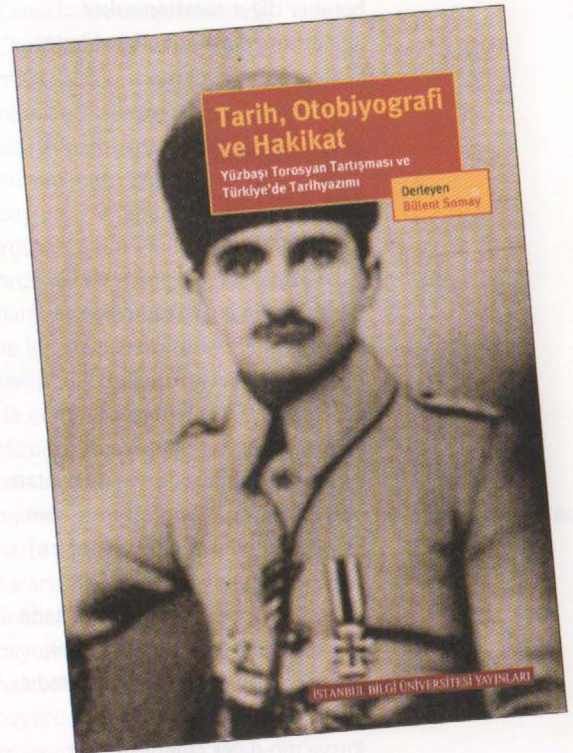
ISBN 978-605-399-396-4

Geçtiğimiz yıllarda yayınlanan, ilgiyle karşılanan ancak bazı tarihçiler tarafından "kurmaca" ve "yalanlardan oluştuğu" iddia edilen Yüzbaşı Torosyan'ın otobiyografisi, tarih tartışmalarında gündemi oldukça meşgul etmiş, tarihin ne olduğu ve nasıl yazılması gerektiği, tarihsel olguları Torosyan ve Osmanlı'da gayrimüslim askerler düzleminde tarihçiler tarafından tartışılmıştır.

Bir anı kitabının nasıl okunması gerektiği, arşiv belgelerinin niteliği ve tarihinin misyonu üzerine önemli sonuçların ortaya çıktığı tartışmalardan sonra Bülent Somay'ın derlediği bu kitap, Torosyan tartışmasını akademik düzleme taşıma amacını güdüyor.

Kitap, savaş, tehcir ve katliamlar sırasında her şeyini kaybederek, ülkesini terk etmek zorunda kalan Osmanlı Ermenisi bir subayın hüznü dolu öyküsünü tarih ve hakikat sarkacında değerlendirirken, "tarihsel olgu"nun nasıl biçimlendiğini de gözler önüne seriyor.

TANER AKÇAM AYHAN AKTAR SUAVİ AYDIN OHANNES KILIÇDAĞI BÜLENT SOMAY KAHRAMAN ŞAKUL

Konser**2 TEMMUZ 1915****SABAH**

Kaffe-i hasılatı "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti'ne" terk ve tevdi' edilmiş olan Gülhane Bahçesi'nde önümüzdeki pazar günü muallim-i şehir (Lange) Bey'in taht-ı idaresindeki Ertuğrul Musikası'na Dersaadet Alman Mektebi talebesi dahi iştirak ederek ber-vech-i âti program dairesinde bir konser verilecektir.

1- Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye dua (Türkçe)

2- Muzafferiyet şarkısı (Almanca)

3- Milli marşlardan

a- Ordu marşı (Türkçe)

b- İleri marşı (Türkçe)

4- Alman ve Macar şarkıları

a- En şerefli ölüm muharebede ölmektir (Almanca)

b- Henüz güneş doğarken (Almanca)

5- Bizim donanma marşı (Almanca)

6- İntikam şarkısı (Türkçe)

7- Hindenburg marşı

8- Mutlak muzaffer olalım

Memleketimizde ilk defa olarak teşebbüs edilen bu tarz konsere ahalimizin rağbet göstererek bir taraftan güzel bir gün geçirmekle beraber diğer taraftan asker ailelerine muavenet edeceklerini kaviyyen ümit ederiz.

Rusya'da İhtilaller**2 TEMMUZ 1915****İKDAM**

Bern'den *Noye Freye Presse* [Neue Freie Presse] gazetesine bildiriliyor: (Berlin Tagilat) gazetesinin Rus menâbiinden istihsal eylediği malumata göre Limburg'un sukutu Rusya'da çoktan beri müretteb ve mutasavver olan harekât-ı ihtilaliyenin birdenbire zuhuruna sebebiyet verecektir. Bu ihtilale amele sınıfından maada sunûf-ı münevverenin de iştirak edeceği şüphesiz addolunmaktadır. Moskova ve Kief iğtişâşları Rusya'nın diğer cihetlerine de büyük bir süratle tevessü etmektedir. Harekât-ı ihtilaliye ecnebilere müteveccih olmayıp doğrudan doğruya harp ve çarlık aleyhinedir.

Kafkasya'daki**Son Muzafferiyetimiz****3 TEMMUZ 1915****TANİN**

Rusların Azim Zayıatı Rusya'da İhtilal Erzurum 18 Haziran— Muzafferiyetimizle neticelenen son muharebelerde Ruslar pek azim zayıata düçar olmuşlardır. İllerlediğimiz mıntikalarda pek çok düşman cesedine tesadüf etmekteyiz. Yalnız biz 3000 kadar Moskof defnettik. Maktulinin ceplerinde bulunan ve efrad-ı cedide vesatetiyle geldiği anlaşılan mektuplardan Rusya'da pek kanlı ihtilaller çıktığı kati bir surette anlaşılmıştır. Mektupların muhtelif memleketlerden gelmiş olmasına nazaran ihtilalin Rusya'nın her tarafına sirayet ettiği tahakkuk etmiştir.

Mühim**Haberler****8 TEMMUZ 1915****İKDAM**

Lozan 7 Temmuz— Çanakkale'deki İngiliz heyet-i seferiyesi kumandanı General Hamilton, ahiren Londra'ya gönderdiği bir telgrafta müttefiklerin Çanakkale'de tesadüf etmekte oldukları müşkülât ve muhâtarâtın şimdiye kadar tarih-i harpte bir misline tesadüf edilemeyecek derece müthiş ve azim olduğunu bildirdikten sonra, havalara fena gitmekte devam eylediği hâlde karaya asker ihracı hiçbir vechile mümkün olamayacağını, nisan zarfında havaların sükûnetle geçmesi hasebiyle harekât-ı askeriye'nin bi'n-nisbe daha muvaffakiyetle icra kılınabildiğini ilave eylemiştir. İngiliz kumandanı, telgrafında hazirana kadar vuku bulan muharebat hakkında tafsilat-ı mükemmele i'tâ ettikten sonra Osmanlı ordusunun gayet kuvvetli olduğunu ve bundan dolayı müttefiklerin pek büyük muhâtarâta maruz bulunduklarını serd ve ityân eylemiştir. Ahmed Cevded

Kahramanlar**Arasında****9 TEMMUZ 1915****SABAH**

Hilâl gazetesinde okunduğuna göre, Harbiye Nezareti'nin teşebbüsü üzerine şûâra-i üdebâdan mürekkep bir heyet Gelibolu Şibh-i Cezîresi'ne giderek mahall-i mezkûrda birkaç gün kahraman askerlerimizle birlikte yaşayacak, onların meserret ve mahrumiyetine iştirak eyleyecektir. Mütfeffirininiz Fatih ve Yavuz ahvâdının nelere muktedir olduğunu, nasıl bir besâlet ve istihkar-ı hayat ile düşmanın hücumlarını def ve tard ettiğini göreceklerdir. Kahramanlarımızın hamaset ve besâletini gördükçe şân-aver sahife-i tarihiyemiz birer birer göz önünde tecessüm edecek, ba'de gözler lâ-yetezelzel bir itimat ile istikbale dönecektir. Harbiye Nezareti'nin teşebbüsünü kemâl-i hararetle alkışlarız.

İstanbul'a Gitmek Kolay Değildir**14 TEMMUZ 1915****TANİN**

Berlin 12 Temmuz— *Politikan* gazetesini "İstanbul Yolu gerek berren gerek bahren kolay değildir" serlevhası altında yazdığı bir başmakalede diyor ki: "Çanakkale hücumu müttefiklere pek büyük fedakârlıklara mâl olmuş, sefain-i harbiye yekdiğerini müteakip Alman ve Türk tahtelbahirleri tarafından batırılmıştır. Gelibolu Yarımadası'nda kanlı muharebeler bilâ-tevakkuf devam etmektedir. Bir hafta evvel Avam Kamarası'nda Başvekil İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'nda yalnız mayıs nihayetine kadar düçar oldukları telefâtın yekûnu (36.636) tahmin edilmişti. Şimdi son günlerin şiddetli muharebelerinden sonra zayıatın yekûnu hiç şüphesiz büsbütün ziyadeleşmiştir. Bidayette İstanbul yolunun bu kadar güç olduğu düşünülseydi ağıleb-i ihtimale göre harekâta hiçbir vakit başlanamazdı."

Düşmanın Masum Ahaliye Karşı Tecavüz-i Denâetkârânesi

19 TEMMUZ 1915

TANİN

İzmir 4— Harp meydanlarında bir muvaffakiyet ihraz edemeyen düşman masum ahaliye taarruz etmek gibi denâetlerle teşeffî-i sadra çalışıyor. Dün Dikili Limanı'na gelen bir bacalı iki direkli İngiliz gemisi ahaliye mitralyöz ateşi açtı. Bir kişi şehid düştü. [...]

10 Temmuz Şenlikleri Esnasında

19 TEMMUZ 1915

İKDAM

Dersaadet Merkez Kumandanlığı'ndan: İdare-i Örfiye Beyannamesi'nin sekizinci maddesiyle silah endahı ve il'âb-ı nâriye-i infilakiye istimâli memnu bulunduğu cihetle mütekarribül'ul hulûl olan On Temmuz id-i millisinde ahaliden hiçbir şahsın memnuiyet-i vâkıa hilafında hareket etmemesi lüzumu ilan olunur.

Gal Grevi Hakkında

20 TEMMUZ 1915

SABAH

Berlin 19 Temmuz— *Lokal Anzeigener* gazetesi Lugano'dan istihbar ediyor: Roma ve Milan'a varid olan haberlere nazaran İngiltere'nin Gal kısmının cenup mıntikasında vaziyet vahamet kesbetmiştir. Madencilik heyet-i icraiyesi azaları Ticaret Nazırı ile müzakeratı kat' etmişler ve Nazır'ın şayan-ı kabul olmayan bir takım şerâit teklifinde bulunması üzerine dün Londra'dan müfârekat etmişlerdir. Maden amelesi gündeliklerinin yüzde yirmi tezyidini talep etmekle iktifa etmeyerek tatil-i eşgali men' etmekte bulunan Mühimmat Kanunu'nun Gal'in cenup mıntikasında adem-i tatbikini istemektedirler. *Sukulu* (?) gazetesi bu müthiş grevden bahsettiği sırada diyor ki, amele hâl-i hazırda

harekâtıyla kendisine azim bir mesuliyet tevcih etmektedir. Çünkü birkaç gün zarfında tekrar işe başlamadıkları takdirde sekiz güne kadar bir çok mühimmat fabrikaları kapanmaya mecbur olacaklardır.

Hastahanelere Hediyeler

21 TEMMUZ 1915

İKDAM

Rami Hastahanesi'nden: Ziraat Bankası memurin ve mütahdemini tarafından derc ve cem olunan iânâtta hastanemizdeki mecrûhin ve guzata yedi top patiska ve on sekiz çift terlik, Serveznedar Şefik Bey vedâatıyla hastanemize ihda edilmiştir. Mûmâileyhin bu husustaki hamiyet-i vatanperveraneleri şayan-ı tebcil olmakla alenen beyan-ı teşekkür olunur. Rumeli Kordonu Reji memurini tarafından da ayrıca gazilerimize tevzi edilmek üzere Reji Müdürü Nuri Bey vesâtiyle beş çift koltuk değneğiyle yüz paket tütün gönderilmiş olduğundan mûmâileyhümânın tekerrür eden teberruâtları şayan-ı şükrandır.

Moskoğ Şenâatlerinden Feci Levhalar

21 TEMMUZ 1915

TANİN

Erzurum'da münteşir *Al Bayrak* gazetesinde okunmuştur: Ardauç ahali-i İslamiyesi de gadr ve zulmün son derecesine uğradıklarından bunlardan canlarını kurtarabilenler aç, çıplak bir halde Tavusger'e ilticaya şitab etmişlerdi. Rus ordusu ile birlikte yürüyen Ermeniler efendileriyle beraber bu masumları takip ederek rast geldikleri çoluk çocuğu öldürmeye, kadınların ırzlarını pây-mâl eylemeye koyulduklarından kadınlar namuslarını kurtarmak için kucaklarındaki ciğerparelerini karlar içine atıp firara teşebbüs eylemişlerdi. Bu acıklı hallerden zerre kadar bir teessür hissetmeyen

canavarlar umumunun namusunu berbat eyledikten sonra meme emen yavrucakların yanaklarını ve annelerinin memelerini amuden süngülemiş ve bu suretle hem çocukları gıda alabilmekten mahrum eylemiş ve hem de yaralarının ıztıracları içinde kıvrandırarak terk-i hayat eylemelerini temin etmişlerdir.

Bunlar meyanında bir kadıncağız yirmi yerinde yarası olduğu hâlde kendisine teselli vermekte olanlara karşı "Şehit olacağından dolayı hâlimden asla müteessir olmadığını ve vücudundaki yaralardan ziyade iffetine tecavüz edilmesinin kendisini dâğdâr eylediğini" ifade eylemiş ve bunun üzerine hasıl olan feryatlar arasında vefat etmiştir. Şenâatin, vahşetin bu derecesini tarih kaydetmemiştir. Bu hâllere karşı beşeriyetin vicdanı ilelebet titresin.

Veliahd-ı Saltanat Hazretleri Dârü'l-harbinde

23 TEMMUZ 1915

İKDAM

Çanakkale muhabirimizden: Çanakkale Dârü'l-harbini müşahade ve gazi askerlerimizi tebrik etmek üzere temmuzun altıncı pazartesi günü ordu-yı hümâyûn karargahını teşrif buyuran Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzedin Efendi Hazretleri ordu kumandanı paşa ile erkân-ı harbiyesi tarafından istikbal edilmiş ve bir müfreze asker ile muzika tarafından resm-i ta'zim ifâ olunmuştur. Müşârunileyh hazretleri yevm-i muvasalatlarının akşamı Arıburnu mıntikasına azimet ile cebhe-i harbi görmüş ve geceyi ordu karargahında geçirerek ertesi günü Seddülbahir mıntikasına azimet buyurmuşlardır. Müşârunileyh hazretleri her tarafta müşahade buyurdıkları intizam ve şevk ve gayret-i fevkalade takdir buyurdıkları gibi teşrif-i necâbet-penahileri de zabitan ve asker üzerinde büyük bir tesir hasıl ve hüsn-i şükran tevliid etmiştir. "Milli."

İd-i Milli Münasebetiyle

23 TEMMUZ 1915

SABAH

10 Temmuz id-i millisi münasebet-i mübeccesini tebrikan saray-ı hümayûna azimet edecek zevata mahsus olmak üzere Yıldız Saray-ı Hümayûnu'nda bu gün vasati saat ikiden beşe kadar bir defter-i güşâde bulundurulacaktır. Aff-ı Şahane Zat-ı hazret-i Hilâfet-penahinin iktisab-ı afiyet buyurmaları şerefine olarak Sinop'taki menfîler aff-ı şahaneye mazhar buyurulmuşlardır. Mümâileyhümün 10 Temmuz id-i millisine müsadif bu günkü yevm-i mübeccelde ihlâyı sebilleri hakkında mahalline icra-yı tebligat olunmuştur.

İtilâfçılar Arasında İhtilâfat Başladı

24 TEMMUZ 1915

SABAH

Sofya 23 Temmuz— Akşam saat 4 İtilâf devletleri arasında bir müddetten beri baş gösteren âsar-ı ihtilâf ahiren kesb-i şiddet etmiş ve artık ihfâ olunamayacak bir dereceye gelmiştir. İhtilâfat bilhassa mesâil-i askeriye ve maliyeden neşet etmektedir. Rusya Hükümeti bir taraftan düçar olduğu mağlubiyetler hasebiyle garpta şiddetli bir taarruz icrasını talep ettiği gibi diğer taraftan İtalya ile birlikte İngiltere'den ikrazatta bulunulmasını istemektedir. Sofya mahafiline varid olan malumat-ı mevsûkaya nazaran İngiltere Hükümeti gerek İtalya, gerek Rusya'nın mürâcaatlarına pek müstagnî bir tavırla itâ-yı cevap eylemiştir. İngiltere'nin bu tavır ve hareketi Roma ve Petersburg mahafilinde bâdî-i hayret ve infial olmuştur.

Merkez Kumandanlığı'ndan

25 TEMMUZ 1915

SABAH

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi Karargâh-ı Umumisi'nden tebliğ

olunmuştur:

1 - Seferberlikten itibaren gerek muhbir-i mahsuslar ve gerek herhangi bir sıfatla olursa olsun fotoğrafçılar veya heveskâran tarafından dârü'l-harplerde veya sair mahallerde alınarak askerliğe taalluk eden vaziyet ve manzaraları gösterir fotoğrafların Karargâh-ı Umumi İstihbarat ve Matbuat Şubesi'nin ve yahut İstanbul haricinde ordu karargâhlarının müsbet müsaade ve işaret-ı mahsusasını havi olmadıkça intişarı veya zata mahsus olsun hıfsı ve yahut memleket haricine çıkarılması kat'iyen memnurdur.

2 - Bu vechile İstanbul ve bilâd-ı salisede mevcut fotoğrafçılar aher tarafından kendilerine tesbit için getirilen bu gibi fotoğraf cam veya filmlerine hiçbir muamele yapmadan şube-i mezkûreye teslim edilmek üzere Merkez Kumandanlığı'na tevdi mecburdurlar.

Zabıta-i Ahlakiye Şubesi

27 TEMMUZ 1915

SABAH

Münhasıran adab ve ahlak-ı umumiyeye mugayir ef'âl ve harekât hakkında takibat icra etmek ve herhangi bir ihtiyacât ve icabât-ı içtimaiye ile gayr-ı kabil-i telif evzâ ve kıyafet-i hariciye ile sokaklarda gezerek memleketin ırz ve âdâtı hilâfında hareketi itiyad eden kadınlar hakkında tedabir-i mania ittihaz eylemek üzere Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nde bir Zabıta-i Ahlakiye Şubesi tesis olunmuştur.

Bu şubeye intihab olunan mücerrebül'-ahval memurin şimdiden ifâ-yı vazifeye ibtidar etmiş olup netice-i müşâhedat ve takibatları olmak üzere i'tâ eyledikleri malumat üzerine bu kabil kadınların mensup oldukları ailelerine şimdilik tahriren ihtar-ı lazime icra edilmekle iktifa edilmiştir. İhtar-ı mezkûrenin müsmir olmamasına göre haklarında muamele-i kanuniye icra olunacaktır.

İbtidaen ittihaz olunan bu tedabir hüsn-i tesir ederek kadınların bu kabil muamelât-ı kanuniyenin istilzâm eylediği acı netayice maruz kalmayacaklarını ümit ederiz.

Mühim Haberler

29 TEMMUZ 1915

İKDAM

Lozan 28 Temmuz—

Türkiye-Bulgaristan itilâfnamesinin imzalandığı haberi itilâf devletleri nezdinde fevkalade bir heyecanı mucib olmuştur. *Tan* gazetesi bu itilâfın netayic-i mühime-i siyasiye tevlid edeceğini istidlâl ediyor. Ahmet Cevded

Türk Ocağı'nda Resim Sergisi

29 TEMMUZ 1915

İKDAM

Şerait-i haziranın müşkülâtına rağmen bu sene birinci defa olarak Türk Ocağı'nda sırf milli sanatkârların iştirakiyle bir resim sergisi küşad edilmiştir. Sergiyi ziyaret ettik, teşhir edilen âsârın temâşâ ve mütâlaası bizi memnun ve müteazziz etti.

Sergide mükemmeliyete, gayeye vusûl-ı muvaffakiyeti aramak bittabi caiz değildi. Zira başlangıçta bulunuyoruz. Fakat orada pek ciddi bir istidada şahit olduk. Memleket, resim gibi her hayat ı milliye ve içtimaiye için mutlak olarak elzem bulunan bir asil sanata rağbet ve itina gösterirse sanatkârlarımızın feyzli sa'ylarla bu râğbete istihkak peyda edeceği şüphesizdir.

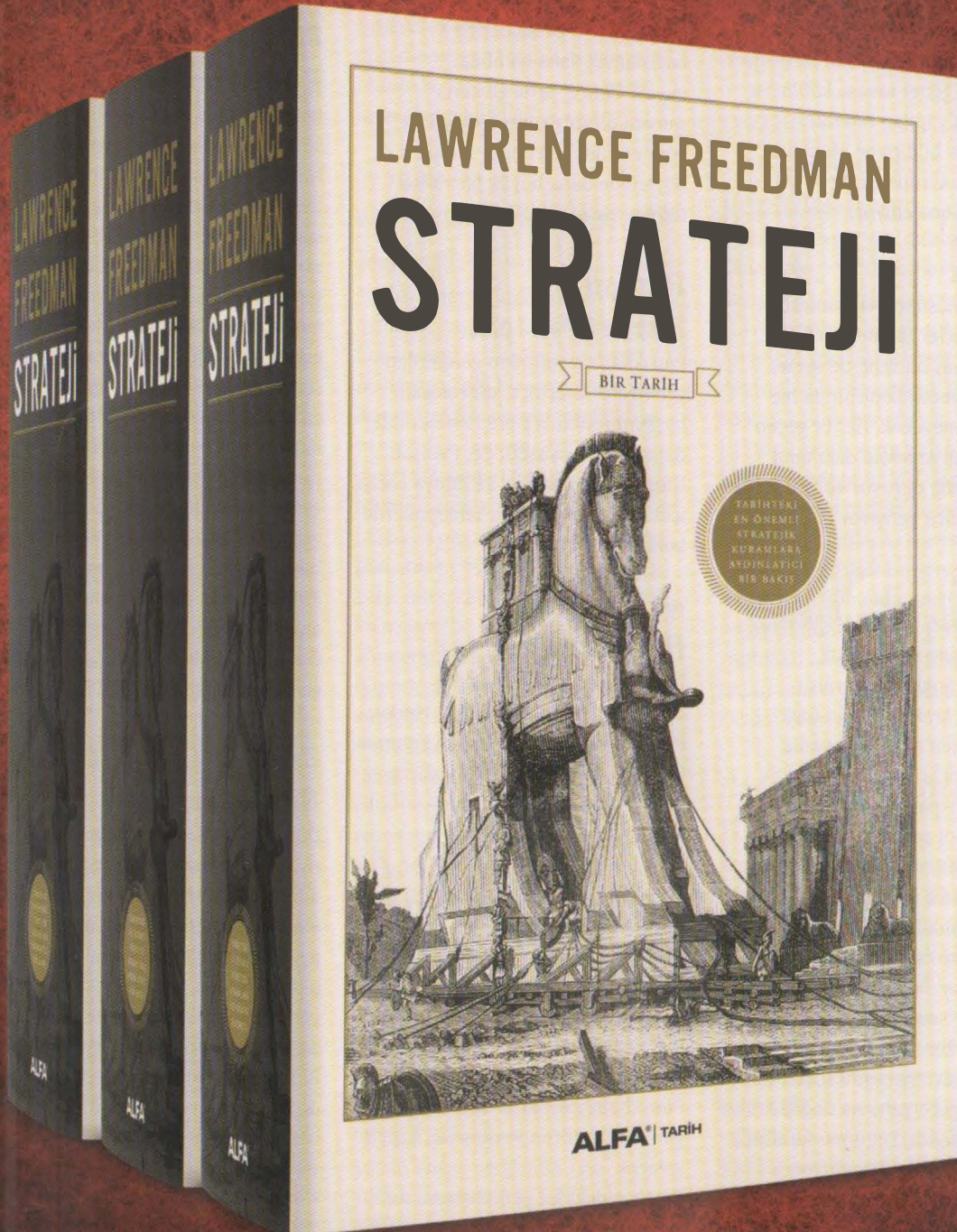
Bu küçük serginin yek nazarda basit bir müşahedesi bu hükmü vermeye kâfi geliyordu. Sergide mevzuunu ifade hususunda pek büyük muvaffakiyetler göstermiş birkaç levha vardı. Bunların gerek kemiyet gerek kıymet ve keyfiyet itibariyle her sene tezayüd edeceği muhakkaktır.

Sergiye dair tafsilen malumat i'tâsına hacmimiz gayr-ı müsait olduğu için müteessifiz, mürettibleriyle âsar teşhir eden zevatı samimiyetle tebrik eyleriz.

“Bu muhteşem bir kitap – berrak ve tarafsız, bazen hüznü, çoğu kez ironik ve her zaman bilgilendirici.”

–Philipp Bobbitt, The Shields of Achilles’in yazarı

Strateji, Lawrence Freedman
Çeviren: Belkis Çorakçı Dışbudak, Taciser Belge
1096 sayfa

1 TEMMUZ

İzmir'de Petrol

Kuyusu

İzmir'deki gazetelerden alıntı yaparak, "Osmanischer Loyd", Babaköy yakınlarında çok önemli bir petrol madeni bulunduğunu yazıyor.

2 TEMMUZ

Japonya Öneriyi Reddediyor

Kopenhag'dan gelen telgraflar, Japon Hükümeti'nin İtilaf Devletleri tarafından genel savaşa katılması konusunda yapılan öneriyi reddettiğini bildiriyor. Hükümet, Japonların Avrupa'da hiçbir çıkarı olmadığını ima ediyor.

4 TEMMUZ

Mahsul konusunda vilayetlerden gelen haberler tatmin edici. Öyle ki savaş bu sene de sürse, ülkemiz yiyecek konusunda hiç sıkıntı çekmeyecek. Henüz geçen yılki mahsul Anadolu'daki tahıl ambarlarında duruyor ve işte yenisi de daha bolca yetişiyor [...]

8 TEMMUZ

Evlenme Vaadiyle...

Beyoğlu, Kalyoncu Kulluk, İki Kuyulu Sokak'ta oturan Madmazel Araksi, üç gün önce tanıştığı Öjen adlı bir bayanla gezintiye çıkar. Yola çıktıkları sırada, Balıkpazarı taraflarında Raşid Efendi adında birine rastlarlar. Öjen ile Raşid bir aralık konuşurlar ve Öjen aracılığıyla Araksi, Raşid ile tanıştırılır. Raşid Efendi'nin daveti üzerine hep beraber Taksim Bahçesi'ne giderler. O sırada Raşid Efendi, Araksi'ye, kendisine âşık olduğunu ve onunla evleneceğini söyler [...] Sonunda, gece yarısına doğru Araksi ve Raşid Efendi, Eminönü tarafında bir otele giderler. Raşid Efendi orada evlenme sözünü tekrarlar ve ertesi sabah kendisini evine götüreceğini söyleyerek Araksi'yi aldattır ve bekâretini bozar. Ertesi sabah Raşid Efendi sözünü tutmaz ve Araksi onu Beyoğlu karakoluna şikâyet eder. Bunun üzerine Raşid

Efendi ile ilgili incelemeler sürüyor ve belgeler mahkemeye intikal ettiriliyor.

11 TEMMUZ

Jamanak Yazıışleri'ne Açık Mektup

Geçen gün bir sokakta tesadüfen, varlıklı birinin cenaze töreni vesilesiyle düzenlenmiş birkaç görkemli çelenge rastladım. Bu çelenkler beni biraz düşündürdü. Bunlara dökülen parayı hayır kurumları ve girişimlerine bağışlamak daha iyi olmaz mıydı? Bence, artık gösteriş zamanı olmadığına göre, çelenk gönderenler ve cenaze sahipleri böylelikle daha büyük bir ruhsal tatmin hissetmiş olurlardı [...]

Padişah

Hazretleri için

Patrikhane tarafından gönderilen genelgeler uyarınca, dün akşam başkentin tüm Ermeni kiliselerinde, dinadamları riyasetinde, Padişah Hazretleri'nin sağlığı ve dünya barışı için dualar okundu ve temennilerde bulunuldu [...]

18 TEMMUZ

Her Gün Bakıyor...

İstanbul'da ilk kez, tanınmış öğretmen Jean-Paul Efendi, Merkez Postane karşısında bulunan Erzurum Han 9 numarada, eldeki çizgilere bakarak geleceği tahmin ediyor [...]

23 TEMMUZ

Ermeni Cemaatinden Haberler

Osmanlı Anayasası'nın doğum gününü akşam görkemli bir şekilde kutlamak için bugün Patrikhane'de büyük hazırlıklar yapılmaktadır. Patrikhane bayraklarla süslendi ve gün içinde, tören vesilesiyle, kapalı kalacak. Ortaköy'deki kız yetimhanesi, son zamanlarda bazı hayırsever bay ve bayanlardan 850 kuruşa yakın bir bağış aldı. Başka kimseler de et, yumurta, helva, tatlı gibi yiyecekler bağışlamaktadır. Yetimhane yönetimi, bu hediyelerin bir

listesini çıkararak tüm hayırsever cemaat mensuplarına teşekkürlerini sunmaktadır.

26 TEMMUZ

Ermeni Cemaatinden Haberler

Kiliseye ait malların "tahsis-i kayıt" işlemleri kilise cemiyetleri tarafından düzenli bir şekilde yerine getirilmektedir.'

27 TEMMUZ

Sırp Sosyalistler Rusya'ya Karşı

Belgrad'da yayımlanan Sırp sosyalistlerin gazetesi "Radnitse Novie", Balkan devletlerinin bağımsızlığının son bulmaması için, İstanbul ve Boğazlar'ın hiçbir zaman Rusya'nın eline geçmemesini temenni ediyor. Eğer *status quo* muhafaza edilirse ve Türkiye eskiden olduğu gibi, Balkanlar'daki serbest ticarete karşı engeller çıkarmazsa, Balkan devletleri iktisadi tutsaklığa —ki aynı zamanda siyasi esaret anlamına da gelir— mahkûm edilmeyecek. Sırp gazetesi, Çanakkale'deki boğazların başkalarının eline geçmesinin Romanya için büyük felaket anlamına geleceğini yazıyor. Bu durumda, Romanya'nın bağımsızlığı gerçek olmaktan çıkacak.

Ermeni Cemaatinden Haberler

Dün sabah Cismani Meclis, Patrik riyasetinde haftalık oturumunu düzenledi ve gündemdeki sorunları ele aldı. Samatya Kilise Cemiyeti üyelerinden bazıları istifa etmiş olduklarından, meclis ilk önce yönetsel hesapları istedi ve sonra da istifalar konusunu değerlendirdi. Birkaç başka kilise cemiyetlerinden de istifalar vardı. Cismani Meclis, istifa edenlere görevlerini sürdürmelerini için telkinde bulunma kararı verdi.² Milli Hastane'nin maddi durumu dün yine Cismani Meclis toplantısında dikkate alındı [...] Hastane maddi açıdan o kadar kötü bir durumda bulunmaktadır ki karşısındaki bostanı kurtarmak için gereken

birkaç kuruşu bir araya getirememiş ve sorun yüz üstü kalmıştır. Bilindiği gibi, bostanın davası için dahili bir incelemenin yapılması gerekmekte; ancak Hastane bu vesileyle birkaç kuruş vermekten aciz olduğu için bu inceleme yerine getirilemedi. Cismani Meclis, bu durumu dikkate alarak, tanıdık cemaat mensuplarına çağrıda bulunarak ve onların vicdan ve insani duygularını harekete geçirerek resmen başvuruda bulunması için Patrik Hazretleri'ni görevlendirdi.

28 TEMMUZ

Ermeni Cemaatinden Haberler

Hükümetin talebi üzerine Patrikhane, fermana sahip kiliselerin bir listesi sundu. Bu listede, fermanı bulunmayan bazı kiliseler de yer alıyor. En son bilgilere göre, ilgili resmi merci aynı kiliseleri kendi malvarlığı kütüğüne kaydetmiş. Fermanı bulunmayan kilise malları için vergi koyma ve tahsil etme düşüncesi var.

29 TEMMUZ

Papa Hazretleri ve Savaş

İsveç Anni Val Stockholm *Dağblat* gazetesinden— [...] Papa, tarafsızlığını koruduğu için İsveç'i tebrik etti ve İtalya da tarafsız kaldığı için memnuniyetini ifade etti. [...] Papa meğer Rusya'yı Katolik Kilisesi'nin en büyük düşmanı olarak görüyormuş. Vatikan'ın sempatisini kazanmak için gösterdiği tüm çabalara rağmen Papa, İngiltere'ye karşı soğuk bir tavır takınmaktadır.

Ermeni Cemaatinden Haberler

Patrikhane yetkililerinden bazıları tekrar kayıtsızlık sergilemeye ve devamsızlık yapmaya başlamışlardır. Bu nedenle, oturumlarını belli

bir süreden beri durduran Muhasebe İdaresi Komisyonu, bugünlerde tekrar toplanacak. Gündem maddesi, daralan cemaat hazinesinin durumu olacak. Başkentteki bazı semtlerde, kilise cemiyetlerinin dağılmış bir halde bulunması ve Patrikhane'nin istifalarını reddetmesine karşın yetkililerin görevlerine devam etmek istememeleri nedeniyle, Cismani Meclis bir sonraki oturumda, cemaat düzenini güvence altına almak ve fertlerin işleriyle ilgilenmek üzere bu konuda bazı düzenlemeler yapacak. Büyük bir olasılıkla, istifaların yerine geçici atamalar yapılacaktır.

30 TEMMUZ

Ermeni Cemaatinden Haberler

Manevi isimler üzerine kayıtlı malların "tashihi-kayıt" işlemlerinin tamamlanması vesilesiyle aynı mallardan belli bir vergi alınacaktı. Ancak Patrikhane'nin tekrarlanan başvuruları üzerine, ilgili resmi merci tarafından Danıştay'a bu işlem sırasında vergi alınmamasının mümkün olup olmayacağı soruldu. Danıştay'ın verdiği karar uyarınca, vergi affı çıkarılmış ve defterdarlık ve muhasebe birimlerine genelge gönderilmiştir. Ancak son düzenlemeler neticesinde, bu kategorideki vergilerin tahsili, semtlerde oluşturulan "maliye tahsil şubeleri" tarafından yerine getirilmektedir. Dün Patrikhane ilgili resmi mercie tekrar göndererek, bu kategorideki malların "tashihi-kayıt" işlemleri sırasında vergi talep edilmemesi için "maliye tahsil şubelerine" genelge gönderilmesini talep etti.

İcare-i vahideli müstesna vakıflar (mesela ek kısımlarıyla Beyoğlu'ndaki "Splendide" kurumu, "Hidivyal Palas" Otel ve ek binaları, Sanasar Hanı) üzerine konan emlak vergisinin 1330 yılı sonuna kadar %4'ten %10'a yükselmesi sonucunda talep

edilen yüksek meblağdaki farkın yarattığı sorun tekrar gündeme geldiğinden Patrik Hazretleri bu sabah Sanasaryan yönetimini oturuma davet etti [...] Kadıköy'deki Yoksullar Cemiyeti, 360'tan fazla yoksul, hasta ve asker ailelerinin sorumluluğunu almış; buna karşılık tek gelir kaynağı kumbarasında toplanan paradır. Ancak bu kez, yoksullar adına açılan kumbaranın dolaşımı aynı semtteki karakol tarafından yasaklandığından, Patrikhane bu konuda Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne başvuracak.

31 TEMMUZ

Osmanlı Savaş Cephesinden

Amerikan raporları, müttefiklerin Çanakkale önünde korkunç kayıplara uğradığını yazıyor. [...] Avustralyalı yaralı subaylar, Amerikalı meslektaşlarına Türklerin cesaretine ve devamlılık ruhlarına hayran kaldıklarını beyan etmişler [...] 1000 kişilik Avustralyalı alaydan sadece 67 kişi dönmüş ve bunlardan hiçbiri de zarardan muaf değil. Binlerce Fransız ve İtalyan, Mısır'daki hastanelerde bulunuyor. Sonunda Amerikalı subaylar müttefiklerin Çanakkale'de yaptıkları saldırıların tamamıyla başarısızlıkla sonuçlandığına kanaat getiriyor.

Ermeni Cemaatinden Haberler

Sanasaryan Okulu yönetimi, dün de yazdığımız gibi, Patrik başkanlığında bir oturum düzenledi. Oturum sırasında, yönetimin idaresinde bulunan binaların vergi karşılığında işgal edilmesinin önüne geçilmesi için alınacak önlemler konusunda görüş alışverişinde bulunuldu. Yönetim maddi yardım sağlayacağı sözü vererek, bu konuda gerekli yazılı başvuruların yapılması için Patrik Hazretleri'ni görevlendirildi.

1 Muhtemelen kelimenin doğru şekli "tashihi-kayıt"tır.

2 Hazırlayanın notu: Bu art arda istifalar, aslında giderek cemaat yönetiminin işleme haline geldiğine işaret etmektedir. Dönemin İstanbul Patriği Zaven Der Yeğyan, anılarında, 1916 yılına doğru, patrikhane'de birkaç görevliyle birlikte yalnızlaştığını, cemaat meclis üyelerinin giderek patrikhanenin yolunu unuttuklarını ve Osmanlı Meclisi'ndeki Ermeni mebusların dahi sorunlara duyarlı kaldıklarını anlatmaktadır. Kaynak: Zaven Der Yeğyan, *Badriarkaganu Iluşeta* (Patriklik Anıları), (Kahire: Nor Asdğ, 1947), s. 188-192.

"OSMANLI COĞRAFYASINDA HUKUK YAPMAK, 1800-1914"

26-27 Mayıs 2015 tarihlerinde, Collège de France'ta "Osmanlı Coğrafyasında Hukuk Yapmak, 1800-1914" başlıklı uluslararası bir atölye düzenlendi. İki gün süren etkinlik, disiplinlerarası bir bakış açısı getirerek ve normatif/betimsel paradigmalardan ötesine geçerek, geniş Osmanlı coğrafyasında yerel, kültürel, toplumsal ve benzeri dinamiklerin arka planında şekillenen hukuk olgusunu çokkatmanlı ve dinamik bir süreç olarak irdelemeyi amaçladı.

DR. AYLİN KOÇUNYAN

Paris'teki Ecole des Hautes Etudes en Sciences sociales çatısı altında çalışmalarını sürdüren Centre d'Etudes turques, ottomanes, balkaniques et centrasiatiques (CETOBAC) bünyesinde, öğretim üyesi ve araştırmacı Marc Aymes'in başkanlığında yürütülen "Trans-acting Matters: Areas and Eras of a (Post-Ottoman) Globalization" (kısa adıyla "transfaire") başlıklı projenin parçası olan atölye, hafta Türkiye olmak üzere Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İsviçre ve Kanada gibi pek çok ülkeden araştırmacıyı bir araya getirdi. CETOBAC müdürü Nathalie Claye, CETOBAC bünyesinde Fernand Braudel bursiyeri olarak araştırmalarını sürdüren Ozan Özavcı, Centre d'Etudes interdisciplinaires des Faits religieux'den (CEIFR) Bernard Heyberger, Boğaziçi Üniversitesi'nden Noémi Lévy-Aksu, McMaster Üniversitesi'nden Virginia H. Aksan ve George Washington Üniversitesi'nden Dina Khoury gibi öğretim üyeleri, altı oturumdan oluşan çalışmaya tartışmacı olarak katıldı. CETOBAC'ta doktora sonrası araştırmacı olarak çalışan

"transfaire" ekibinden Sümül Kaya ve Aylın Koçunyan'ın birlikte düzenlediği çalıştayın açılış konuşmasını yapan Marc Aymes, "transfaire" projesinin kapsamından bahsetti ve alışkanlık, kural ve bilgi formlarının tek taraflı yayılım ve dolaşımını konu alan "transfer" paradigmasının aksine, bu projenin Osmanlı ve Osmanlı sonrası coğrafyada tüm araçların çokmerkezli dolaşım, üretim ve yeniden üretim süreçlerine yoğunlaştığına dikkat çekti. "Hukuki Düzenin Değişimi ve Reformlar" başlıklı oturumda Şehir Üniversitesi'nden Hümeysra Bostan, Mimar Sinan Üniversitesi'nden Ebru Aykut ve Basel Üniversitesi'nden Ileana Moroni söz aldı. Hümeysra Bostan, 1871'de yeniden Osmanlı vilayeti haline gelen Yemen'de hukuk reformları kapsamında, 1872-1918'de yeni mahkemelerin şekilleniş sürecine değindi. Bu sunum devletin hukuki reformları uygulama aşamasında yerel bağlamda ne tür toplumsal zorluklarla karşılaştığını, esnek politikalarla kademeli olarak reformları merkezden uzak vilayetlerde de zaman içinde uygulanabilir hale getirmeye çalıştığını görmek açısından ilginçti. Ebru Aykut, Arnavutluk'ta eski bir örfi uygulama olan "usul-i cibal"

kavramından bahsetti. Bu örfi uygulamaya göre, cinayeti işledikten sonra kaçan katilin köy ahalisi tarafından evinin yakılması, yerel yönetimler tarafından da desteklenen bir cezalandırma yöntemi idi. Aykut, Tanzimat reformları kapsamında 1854 yılında devlet tarafından yasaklanan bu örfi uygulamanın devam ettiğine, ancak katil ailelerinin yeni ceza kanunlarına dayanarak adalet arayışına yöneldiğine vurgu yaptı. Bu sunum da örf ile kanun arasındaki çelişkili ilişkiye ve merkezde şekillenen kanunların yerel düzlemde nasıl algılandığına ve uygulandığına ışık tuttu. Ileana Moroni 1908 devrimi sonrasında egemenlik kavramının sultanın millete geçtiğinden ve milleti temsil etmesi açısından da Osmanlı Meclisi'nin dönemin anahtar müessesesi haline geldiğinden bahsetti. Moroni'nin sunumu, zamanla bu temsil hakkının nasıl sistimal edildiğini, mebusların "milletin selameti"ni bahane ederek yasama yetkisiyle kendi konumlarını güçlendirdiklerini, hak ve özgürlükleri kısıtladıklarını ve siyasetin alanını daralttıklarını gözler önüne serdi. "Hukuk, Karşılaşma ve Melez Oluşumlar" başlıklı oturumda Boğaziçi Üniversitesi'nden Noémi Lévy-Aksu, 1877

Idare-i Örfiye Kararnamesi'ni şekillendiren hukuki, siyasi ve toplumsal süreçten bahsetti. Lévy-Aksu, ilk kez 1876 Anayasası'nda zikredilen ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bağlamında yürürlüğe giren kararnamenin Fransız kanunlarıyla birlikte Osmanlı hukuki sistemini kaynak alması, yerel olduğu kadar yabancı aktörlerden oluşan birçok toplumsal dinamiğin etkilerini taşıması açısından "melez bir oluşum" örneği olduğuna dikkat çekti. Konstanz Üniversitesi'nden Wolfgang Egner, 1878 yılında Osmanlı'dan İngiltere yönetimine geçen Kıbrıs'ta, İngilizlerin sultanla yaptıkları bir antlaşma neticesinde yerel dini mahkemelerin işlemlerine izin verirken, diğer sömürge örneklerinde olduğu gibi Ada'yı reform etme çabalarının bir sonucu olarak yeni kanunlar yürürlüğe sokmaya çalışarak hukuk sistemini karmaşıktırdıklarına ve melezleştirdiklerine dikkat çekti. Princeton Üniversitesi'nden William Smiley, III. Selim'in Nizam-ı Cedid reformlarını izleyen Tanzimat öncesi döneme yoğunlaştı; özellikle Balkanlar'daki ayaklanmaların arttığı bu zaman diliminde, Osmanlı'yı "ihtilaller çağının" küresel bağlamına oturtup, devletin İslam hukukuna

gönderme yaparak tanımladığı egemenlik kavramının özellikle Kuzey ve Güney Amerikan bağımsızlık hareketleri ve Amerikan sivil savaşıdan doğan uluslararası hukuk kavramlarıyla pek çok ortak nokta paylaştığına dikkat çekti.

"Hukuk ve Mülti-Etnik İmparatorluk" başlıklı oturumda Aylin Koçunyan, "transfaire" projesi kapsamında Fransız diplomatik ve millî arşivleri, Alliance israélite universelle, Consistoire central de France, Bibliothèque Nohbar, Bibliothèque de la Société de l'Histoire du Protestantisme français gibi arşiv ve kütüphane kayıtlarından yola çıkarak Kırım Savaşı sonrasında, 1856-1865 zaman diliminde, yürürlüğe giren yeni cemaat nizamnameleriyle millet sisteminin yeniden şekillendiğine ve belli oranda kurumsallaştığına değindi; bu süreçte, 1808'de I. Napoléon tarafından Fransa'daki Musevi cemaatlerini düzenlemek için kurulan "consistoire" sisteminin ve Fransız anayasal hareketinin millet sistemi üzerindeki etkisini göstermeye çalıştı. Michigan Üniversitesi'nden Dzovinar Derderian, imparatorluğun 19. yüzyıl merkezîyetçi politikasının bir sonucu olarak İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Osmanlı'daki tüm apostolik Ermeniler üzerindeki otoritesini pekiştirmeye çalıştığına, ancak Van ve Erzurum'dan evlilik veya boşanma vakalarıyla ilgili gönderilen dilekçelerin bu siyasetin yerel dinamiklerle zayıfladığını gösterdiğine vurgu yaptı. Derderian, evlilik kurumunun kilisenin hukuki sınırlarını zorlayan ve bazen de ihlal eden bir direnme alanı olduğuna ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin merkezîyetçi siyasetine rağmen kapsayıcı bir evlilik kanunu temin edemeyişine işaret etti. 1861-1909 zaman diliminde Rum dernekleri üzerine bir araştırma sunan McGill Üniversitesi'nden Yusuf Ziya Karabıçak, 1909 yılına kadar Osmanlı'da dernekler kanunu bulunmadığına ve bu kuruluşların İslam hukukuna göre tüzel bir kişiliğe sahip olmadığını

vurgu yaptı. Karabıçak, devletin derneklerin "kanuniliği" konusunda karar verirken, kendilerini ne isim altında tanımladıklarını ve faaliyetlerini kıstas aldığına işaret etti. "Hukuk ve Özel/Toplumsal Coğrafyalar" başlıklı oturumda söz alan New York Üniversitesi'nden Ahmed Amara, Güney Filistin'deki Berşeba Kazası'nda, mahkemelerin merkezi reformların gereklerine rağmen Bedevilerin örf ve âdetlerini dikkate alarak hüküm verdiğine ve yargıçların da Bedevilerden oluştuğuna dikkat çekti. Bu sunum hukuk, mekân ve toplumsal gerçeklikler arasındaki dengenin şekillenişini gözlemlemek açısından ilginçti. Boğaziçi Üniversitesi'nden Fatma Öncel, 1820-1870 yılları arasında Tesalya'daki Trikala çiftliklerindeki mülkiyet ilişkilerini inceledi. Toprak kanunlarının dönemin hukuki reformlarının ötesine geçerek köylü ve toprak sahibi gibi farklı toplumsal katmanların talepleriyle şekillenen dinamik bir süreç olduğuna vurgu yaptı. Freie Üniversitesi'nden Christian Sassmannshausen, Trablusşam'da yarı özel mahkeme oturumları şeklinde işleyen "manzul" müessesesine dikkat çekerek, yerel düzlemde Osmanlı hukuk kültürünün literatürde ağırlıklı olarak yer verilen şer'iyye ve nizamiyye mahkemelerinin ötesinde daha çoğul bir geleneğe sahip olduğuna vurgu yaptı. "Hukuk, Dil ve İçerik" başlıklı oturumda Bard College'dan konuşan Omar Y. Cheta, Kahire'deki ticaret mahkemesi kayıtlarından yola çıkarak, hukuku icra eden meslek gruplarının, özellikle "vekil" ve "avukatlar"ın ortaya çıkış şekilleri ve icraattaki farklılıklarına ışık tuttu; bu meslekleşme sürecini çalışmanın Osmanlı'daki hukuk tartışmalarını "modern" ve "İslami" gibi kalıpların dışına taşıyarak zenginleştireceğine vurgu yaptı. Şehir Üniversitesi'nden söz alan Sami Erdem, Ahmet Cevdet Paşa ile başlayan Mecelle projesinin İslam

Postcard coded as AHISTREYO002, Collection of Salt Research, Istanbul

The Making of Law in the Ottoman Space, 1800-1914

Interdisciplinary/International Workshop
May 26th and 27th, 2015
Collège de France, salle Lévi Strauss, 52 rue Cardinal Lemoine, Paris

The workshop is a part of the project entitled "Trans-acting Matters: Areas and Firas of a (Post-)Ottoman Globalization", funded by the French National Research Agency (ANR-12-GLOB-003) and supervised by Marc Aymes (CNRS, CETOBAC, Paris). To know more about the project, see <http://transfaire.hypotheses.org/transacting>

tarihinde fıkıh metinleri üzerine dayalı bir hukuk düzeninden kurallaştırılmış bir sisteme geçmede önemli bir aşama olduğuna vurgu yaptı; Mecelle'nin hazırlanış aşamasında gündeme gelmiş olmasına rağmen toplumsal değişimi yeterince kapsamadığına, fakat bu tartışmanın uzun vadede daha sonraki kanunlaştırma süreçleri üzerinde bir etki yarattığına işaret etti. "Hukuk ve Toplumsal Kategoriler" başlıklı oturumda söz alan Pensilvanya Üniversitesi'nden Ceyda Karamürsel, Osmanlı'da kölelik tartışmalarının imparatorluğun çözülüşüne kadar açıklık kazanmadığına, kimin özgür ve dolaylı olarak da yurttaş olup olamayacağının sınırlarının fazla belirgin olmadığına işaret ederek, hukuki çoğulculuktan ziyade, bu durumun bir tür hukuki "akışkanlık" üzerinden açıklanabileceğine vurgu yaptı. İstanbul Üniversitesi'nden İlkey Yılmaz, II. Abdülhamid dönemindeki pasaport uygulamalarından

yola çıkarak, modern devlet aygıtının güvenlik politikaları, bireylerin coğrafi hareketliliğini düzenleme ve tehdit algısı üzerinden nasıl şekillendiğine dikkat çekti; siyasi elitlerin tehdit algısının özellikle Ermeni, Bulgar, mevsimlik işçi gibi toplumsal kategoriler üzerine yoğunlaştığına ve güvenlik reformlarının Avrupa'daki anarşist korkusuyla da şekillendiğine işaret etti. İki gün süren atölye çalışması, disiplinlerarası bir bakış açısı getirerek ve normatif/ betimsel paradigmanın ötesine geçerek, geniş Osmanlı coğrafyasında yerel, kültürel, toplumsal ve benzeri dinamiklerin arka planında şekillenen hukuk olgusunu çokkatmanlı ve dinamik bir süreç olarak irdelemeyi amaçladı; zaman ve mekânın hukukta ne tür kırılma noktaları meydana getirdiğini gözler önüne serdi.

Afişteki kartpostal, Salt Araştırma koleksiyonundan alınmıştır.

DR. AYLIN KOÇUNYAN
"TRANSFAIRE" PROJESİ,
CETOBAC'A BAĞLI ARAŞTIRMACI

"ÖMRÜNE SIĞMAYAN ADAM: AZİZ NESİN 1915-2015"

Depo İstanbul'da devam eden "Ömrüne Sığmayan Adam: Aziz Nesin 1915-2015" başlıklı sergi, doğumunun 100. yılında Aziz Nesin'i anlatırken bir yandan da yazarın tanıklık ettiği tarihi sözlü, görsel ve yazılı belgelerle ziyaretçilere ulaştırıyor.

Tophane'de yer alan Depo İstanbul'un iki katına yayılan sergi, Nesin Vakfı arşivinde korunan kaynaklardan derlenen belge ve yayınlardan, Aziz Nesin'in güncelerinden, mektuplarından, notlarından, yayımlanmış ve yayımlanmamış eserlerinden, hakkında yazılan yazılardan, fotoğraf, karikatür, afiş ve benzeri çeşitli görsel malzemelerden, biriktirdiği, kullandığı objelerden ve metinlerden oluşturulmuş. Amaç, tüm bu belgeler eşliğinde Aziz Nesin'in kendi anlatımı üzerinden bir tarih okuması kurgulamak ve bunu

ziyaretçilerle paylaşmak. Sergi iki ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde, Aziz Nesin'in yaşamının sürdüğü 1915-1995 dönemi kitaplar, günceler, notlar, fotoğraflar ve el yazılarından alıntılarla, yazarın kendi dilinden anlatılıyor. Mekânın üst katındaki ikinci bölüm de, 1995'ten bugüne, Aziz Nesin tarafından girişimi yapılmış, yazılmış, düşünülmüş ya da planlanmış olan ve bugün çalışmaları devam eden, varlığını sürdüren ürünlere

yoğunlaşıyor: Nesin Vakfı, Nesin Yayınevi, Nesin Matematik Köyü, ölümünden sonra çevrilen ve basılan kitapları başta gelen örnekler. 1995-2015 yılları arasındaki sürece dair bu bölüm yine yazarın kendi dilinden, metinlerinden, notlarından yapılan bir seçkiyle hazırlanmış. Ziyaretçiler Aziz Nesin'i tanıırken bir yandan da Türkiye'nin yakın tarihinde iz bırakan 6-7 Eylül olayları, Sivas katliamı gibi olayları,

Türkiye'de sanat, edebiyat, politika gibi konuları yazarın baktığı gözlükten görme olanağı buluyor. 1994'te hazırlanan Aydınlar Dilekçesi'nde imzası bulunan Nesin, Madımak katliamı için şunları söylüyor: "Birey olarak hiç kimse tek başına suçlu değildir. Suçlu, bağnazlara ve köktendincilere derece derece ödün veren bütün hükümetlerdir. En sonuncu hükümet en suçlu olandır." Sergi gezilirken ziyaretçiyi yazarın çalışma masasına

doğru çağırın daktilo sesine ise şu cümleler eşlik ediyor: "19 yıldan beri bu makineyle o kadar çok şey yazdım ki, hatta o kadar güzel şeyler yazdım ki bu makine sanki benden bir parça oldu. Bana canlıymış gibi geliyor. Bir iki hafta ondan ayrı kalınca bayağı özlüyorum makinemi. Zavallı, öyle de eskidi ki bir gün çok yaşlanır ya da hastalanır da yazamaz olursam, makinem kendiliğinden benim aklımdan geçenleri kâğıda yazıverecek, bana yardım edecek. Benim olmadığım zamanlarda bu daktilo makinesinin bulunduğu odadan daktilo sesleri duyarsanız, makineye geçirilmiş kâğıtta yazılar görürseniz hiç şaşmayın; makinem benim yarım bıraktıklarımı, yazamadıklarımı yazıyor demektir."

Küratörlüğünü Işın Önoğlu'nun üstlendiği serginin arşiv çalışmaları 2009 yılından bu yana Aziz Nesin'in kişisel arşivi üzerinde çalışarak, hemen hepsi eski yazıyla tutulmuş taslak ve notlarını Latin harflerine aktaran Esin Pervane ve Salih Bora tarafından yürütülmüş. Tasarımını Berk Asal'ın yaptığı

taşıyıcı ahşap üniteler, Asal'ın yürüttüğü atölye çalışmaları süresince Nesin Vakfı

öğrencileri ve mezunlarıyla birlikte üretilmiş; serginin kurulmasında yine Nesin Vakfı

öğrenci ve mezunlarının emeği var. Sergi 16 Temmuz tarihine kadar açık olacak.

TEHCİR ANLATILARI

VARTKES VE ZÖHRAB

"...Çerkes Ahmet, Ermeni felâketi için mühim bir belge idi. Bu katili, hadisenin evrelerini bizzat failinden dinlemek istedim. Çerkes Ahmet'e doğu vilayetlerinde neler yaptığını sordum. Çizmeli ayaklarını birbirinin üstüne attı, sigarasının dumanlarını karşısına doğru savurdu: — Beybirader, dedi. Şu hal namusuma dokunuyor. Ben bu vatana hizmet ettim. Gidin görün, Van ve havalsini Kâbe toprağına döndürdüm. Bugün orada bir tek Ermeni'ye tesadüf edemezsiniz. Vatana bu kadar hizmet ettim, sonra o Talat gibi hergeleler İstanbul'da buzlu bira içsinler, beni de böyle muhafaza altında getirtsinler, yok bu haysiyetime dokunuyor! Fakat onun bir arkadaşı vardı, kendisiyle beraber Zeki

Bey'i öldüren Nâzım! Çerkes Ahmet'e Nâzım'ı sordum: — Sus beybirader. Zavallı şehit oldu. dedi. Çerkes Ahmet'ten daha fazla malûmat almak istiyordum: — Pekî, bu Zöhrab falan ne oldular? — A duymadınız mı? Hepsini geberttim. Sigarasının dumanlarını havaya doğru savurdu, sol eliyle büyüklerini düzelterek sözüne devam etti: — Halep'ten çıkmışlardı. Yolda rast geldik, derhal arabalarını kuşattım. Gebereceklerini anladılar. Vartkes dedi ki: "Pekî Ahmet Bey. Bize bunu yapıyorsunuz fakat Araplara ne yapacaksınız? Sizden onlar da memnun değiller." "O senin bileceğin iş değil, kerata" dedim, bir mavzer kurşunuyla beynini patlattım.

Sonra Zöhrab'ı yakaladım, ayağımin altına aldım. Koca bir taşla kafasını ezdim, ezdim, gebertinceye kadar ezdim. Çerkes Ahmet o sabahkı trenle İstanbul'a gitmişti. Ahmet'in gelişi, arkadaşlarını pek hayrette bırakıyordu. Bu haber Merkez Kumandanı Cevat Bey'le beraber kumandanlık odasında bir şeyler muayene eden Bedri'nin de hayretine yol açmıştı... Fakat bunda her halde bir yanlışlık vardı: Çerkes Ahmet Halep'e gidecekti. İki sene evvel izzet ü ikrâmla büyük bir mücahit sıfatıyla çete başılığı yapan Çerkes Ahmet, merkez kumandanlığına nasıl olur da tevkif edilmiş olarak getirilebilirdi? İnzibat kumandanı bunu haber aldığı zaman hakikaten şaşırды, şaşkın bir halde: — İçeri gelsin!

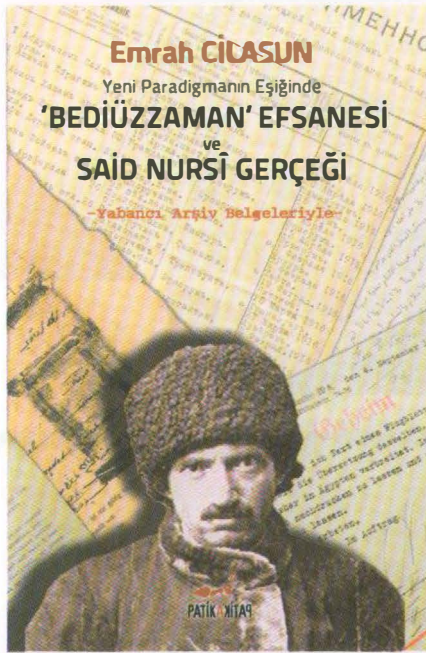
dedi. Çerkes Ahmet, elinde sigara, vakur endamıyla kollarını sallayarak içeri girdi. O zaman odada samimi bir kucaklaşma başladı. Yüzbaşı ayağa kalkmış: — Vay kardeşim, Ahmetçiğim, nereden böyle? diye koca katili kucaklıyor, Çerkes Ahmet peltak lisanıyla: — Azizim bir yanlışlık olacak, fakat bu edepsizlik... diyordu. Birkaç hafta sonra haber alındı: Çerkes Ahmet Şam'a gönderilmiş, "yok edilmesi gerekmele" Cemal Paşa tarafından kaydı görülmüştü..."

Ahmet Refik Altınay, *İki Komite, İki Kıtâ / Kaşkâs Yollarında* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), s. 41-43.

"BEDİÜZZAMAN" EFSANESİ VE SAİD-İ NURSİ GERÇEĞİ

Emrah Cilasun, Said-i Nursi'yi incelemesinin en önemli nedenlerinden birinin, Türkiye'de İslamın toplumsal hayatı şekillendirmesi amacıyla oluşturulan siyasal zemin olduğunu belirtmektedir. Fethullah Gülen ve ekibinin Türkiye'de devlet kurumlarında ve sermaye çevrelerinde edindiği güç, Said-i Nursi'yi ve onun hakkındaki tartışmaları alevlendirmiştir. AKP'nin yakın zamana kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi olan Kemalizmi tasfiye ederek oluşturmaya çalıştığı yeni paradigmayla (neo-Osmanlıcılık) da Nursi'nin görüşleri doğrudan bağlantılı hale gelmiştir.

Emrah Cilasun, *Yeni Paradigmanın Eşiğinde "Bediüzzaman" Efsanesi ve Said Nursi Gerçeği* (İstanbul: Patika Kitap, 2015).

FIRAT KORKMAZ

Türkiye'de siyasal ve ideolojik bir akım olarak siyasal İslamın izleri sürüldüğünde akla ilk gelen politik figürlerden biri Said-i Nursi'dir. Gerek siyasal İslamcı duruşu gerekse Kürt

kimliğiyle öne çıkartılan Nursi, başta taraftarlarının yazdıkları olmak üzere pek çok kitaba konu edilmiştir. Fakat Emrah Cilasun'un kaleme aldığı *Bediüzzaman Efsanesi ve Said Nursi Gerçeği* adlı kitap, Marksist bir bakış açısıyla yazılması ve Nursi'yi incelerken bir yandan da onun yaşadığı dönemlerdeki ekonomi-politik zeminini ve Nursi'nin önemli politik olaylar karşısındaki duruşunu analiz etmesi açısından bir ilktir.

Cilasun kitapta dört sene boyunca Alman, Fransız, İngiliz ve Rus arşivlerinde yaptığı araştırmalar sonucu ulaştığı belgelere dayanarak Said-i Nursi'nin doksan yıllık hayatını incelemiştir. Böylece ortaya Jön Türk hareketinden 31 Mart'a, I. Cihan Harbi'nden Cumhuriyet'in kuruluşuna, II. Cihan Harbi'nden çokpartili döneme kadar Said-i Nursi'nin Türkiye'nin yakın tarihindeki gerçek rolünü bilmek isteyenler için önemli bir kaynak eser çıkmıştır. Cilasun

bir bakıma bu çalışmasıyla bugünkü siyasal İslamın gelişimi konusunda bize geçmişten bir ışık tutmaya çalışmaktadır. Cilasun, Said-i Nursi'yi incelemesinin en önemli nedenlerinden birinin, Türkiye'de İslamın toplumsal hayatı şekillendirmesi amacıyla oluşturulan siyasal zemin olduğunu belirtmektedir. Son yıllarda özellikle AKP iktidarında İslamın devlet eliyle neoliberal ekonomi politikalarıyla eklemlendirilerek ideolojik ve kültürel bir yönetim aracına dönüştürülmesi, siyasal İslamcılığın en güçlü kollarından biri olan Nurculuk tarikatının ve onun tarihsel lideri olan Said-i Nursi'nin öne çıkartılmasına sebep olmuştur. Tabii son dönemlerde bu akımın günümüzdeki en önemli temsilcilerinden olan Fethullah Gülen ve ekibinin de Türkiye'de hem devlet kurumlarında hem de sermaye çevrelerinde edindiği güç, Said-i Nursi'yi ve onun hakkındaki tartışmaları alevlendirmiştir. Aynı zamanda AKP'nin yakın zamana kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi olan Kemalizmi tasfiye ederek oluşturmaya çalıştığı yeni paradigmayla (neo-Osmanlıcılık) da Nursi'nin görüşleri doğrudan bağlantılı hale gelmiştir. Yazar çalışmasında sadece Nursi'nin kendi görüşlerini değil, yaşadığı dönem boyunca çeşitli çevrelerin ona ve fikirlerine

nasil baktığını da ortaya koymaktadır. Kemalistler, İslamcılar, liberaller ve Kürt milliyetçilerinin Nursi'ye bakışını aktaran yazar, bunların hangi noktalarda farklılaşıp hangi konularda benzeştiğini de açıklamaktadır. Nursi'nin görüşlerine eleştirel yaklaşırken Kemalizmle arasında mesafe koymaya çalışan Cilasun, bir yandan da Türkiye'deki laiklik anlayışını Marksist bir eleştiri süzgecinden geçirmeye çalışmaktadır. Bugüne kadar iki düşman paradigma gibi sunulan Kemalizm ve siyasal İslam arasında (özellikle komünizm tartışmalarında ve Ermeni ve Kürt meselelerinde) Nursi'nin fikirleri ve önemli tarihsel dönemeçlerde aldığı pozisyonlar bakımından bir benzerlik kurmaya çalışan yazar, dinin Türkiye'de toplumsal hayat üzerindeki etkin rolünün AKP ile sınırlanamayacağını da öne sürmektedir. Türkiye 2002'den bu yana hem siyasal İslamı hem de neoliberalizmi benimsemiş bir hükümetle yönetilmektedir. Said-i Nursi'nin hayatı ve bakış açısı AKP'nin bugüne kadar elde ettiği başarıyı ve onun toplumsal, siyasal ve kültürel hayatın içindeki izlerini anlamak açısından önemli ipuçları vermektedir. Cilasun bu önemli siyasal figürü yabancı arşiv belgelerinin ışığında anlatmaya çalışmakta ve önemli sorular sorarak yeni tartışmalara alan açmaktadır.

Kitaptan

"1914-1918'de başta sultan olmak üzere Enver, Talat, Cemal, Mustafa Kemal, İsmet ve Kazım Paşalar nerede duruyorlardıysa Said Nursi de orada durmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti, 1952'de NATO'ya girerken, başta rejimin kurucularından İsmet İnönü ve Celal Bayar olmak üzere, Başbakan Adnan Menderes, bütün bir Türkiye Büyük Millet Meclisi, CHP ve DP nerede duruyorlardıysa, Said Nursi de orada

durmaktaydı."

"Tarihin bu kesitinde anlatılmak istenen sadece, bir statü ve bir arayış içindeki genç bir molla'nın, Kürdistan'da ne gibi karmaşık ilişkilerin sarmalına girdiği ve muhatapları tarafından ilk devlet ideolojisi doğrultusunda 'terbiyeciy'e' tabi tutulup, daha sonra da İhamid, İTC ve ardından "TC"de nasıl seferber edildiğidir."

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TARİH ÖĞRETMENLERİ VE LİSE ÖĞRENCİLERİ İÇİN EĞİTİM MATERYALLERİ

Ders Kitaplarında İnsan Hakları III Projesi kapsamında hazırlanan www.egitimdeinsanhaklari.org adlı web sitesinde tarih öğretmenleri ve lise öğrencileri için eğitim materyalleri havuzu açıldı.

Tarih Vakfı, Ders Kitaplarında İnsan Hakları III Projesi kapsamında uygarlıklar tarihi alanında öğrenci ve öğretmenler için iki adet çalışma kitabı hazırladı. Kitaplarda yer alan eğitim materyallerini Dilara Kahyaoğlu, Nilgün Yaman, Aydan Demirkuş, Elif Aköz, Işıl Kandolu, Özge Küçükosman ve Hasan Sungur hazırladı. Sınıf içi etkinliklerde tarih öğretmenlerinin kullanabileceği bu materyalleri, uygarlıklara eğlenerek yolculuk etmek isteyen 9. ve 10. sınıf öğrencileri de kullanabilir.

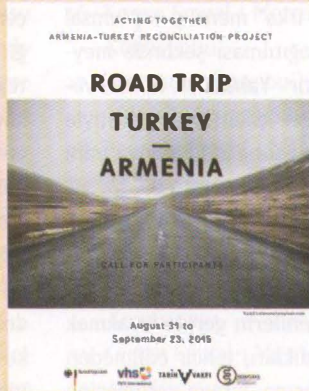
www.egitimdeinsanhaklari.org web sitesinin Eğitim Materyalleri/9. Sınıf sekmesinden ulaşabileceğiniz eğitim materyal havuzunda Mezopotamya (Sümer, Babil, Asur), Minos (Girit)-Miken-Yunan- Helen, İran (Medler, Persler, Sasaniler), Antik Hint Tarihi, Çin, Anadolu (Hitit, Lidya, Frigya, İyon, Urartu, Truva), Roma-Bizans (Hristiyanlığın doğuşu), Doğu Akdeniz (Fenike, İbrani) ve Amerika (Maya, İnka, Aztek), Göçebe Kültürü, Ortaçağda Avrupa, Bizans, İslam Tarihi ve Uygarlığı, Türk İslam Devletleri ve Haçlı Seferleri konularında toplam 125 etkinlik yer alıyor.

Yapılandırılarak tasarlanmış ve pdf dosyası olarak yüklenmiş her bir etkinliğin word belgesi de bulunuyor. Böylelikle tarih

öğretmenleri istedikleri etkinliğin belgesini bilgisayarlarına indirebilecek; burada yer alan metin, görsel ve çalışma sorularını diledikleri gibi yeniden yapılandırıp kurgulayabilecekler. Ayrıca materyal havuzu güncellenebilir nitelikte olduğundan, dileyen öğretmenler hazırladıkları yeni ders eğitim malzemesini word belgesi olarak nyuruk@tarihvakfi.org adresine göndererek materyal havuzuna yüklenmesini isteyebilecek.

"ACTING TOGETHER— BERABER HAREKET ETMEK"

Tarih Vakfı, DVV International ve Etnolojik Araştırmalar Merkezi Hazarashen ortaklığında yürütülecek olan "Acting Together—Beraber Hareket Etmek" adlı proje başladı! 2015'in Ağustos ayı sonunda Türkiye ve Ermenistan'dan onar genç, Türkiye, Ermenistan ve Almanya'dan uzmanların katıldığı bir proje ekibi ve iki ülkeden birer yazardan oluşan kalabalık bir kafiye 24 gün sürecek bir yolculuğa

çıkacak.

Yolculuk 24 Nisan 1915'te, Ermeni aydınlarının Çankırı ve Ayaş kamplarına gönderildiği Haydarpaşa Garı'ndan başlayarak tehcir yollarını takip edecek. Soykırımın suç mahalleri olan Dersim, Varto ve Ağrı'ya uğranıp, hafızalardan silinen bu hayattan geriye kalanların izi insanların hikâyelerinde sürülecek. Sonrasında Kars ve Gürcistan üzerinden hayatta kalanların yolundan Ermenistan'a geçilecek. Gümrü, Talin ve Eçmiadzin'de kurtulanların torunlarının kurduğu mahalleler ziyaret edildikten sonra seyahat Erivan'da sonlanacak. Seyahate katılacak gençlerin biri sözlü tarih çalışması yapacak, diğeri ise bir yol dergisi çıkaracak onar kişilik ekiye ayrılması planlanıyor. Toplanan materyallerin gidilecek yerlerde sergilenmesi de projenin hedeflerinden biri. Buradan bir kez daha duyuralım. Bu seyahate katılacak on genç katılımcı aranıyor. Başvuruyla ilgili detayları Tarih Vakfının web sitesinde şu linkte bulabilirsiniz: <http://tarihvakfi.org.tr/HaberDetay/actingtogetherprojesigezisinengenckatilimcibiryazarariyoruz/2046>

EMVAL-İ METRUK VE TASFİYE KOMİSYONLARININ YAPISI VE İŞLEVİ*

ÜMİT KURT

Komisyonlar vilayet ve kazalarda kayıt altına aldıkları Ermeni mal ve mülklerinin miktarı, cinsi, kime ait olduğu, nerede bulundukları gibi birçok bilgiyi içeren, biri esas defter diğeri hesap defteri olmak üzere iki defter oluşturmuştur. Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarının Esas Defteri'nde, emval-i metrukenin tasnifi, masrafı ve satışından elde edilen gelirler on dört ayrı bölümde işlenmiştir. Emval-i Metruke Hesab-ı Cari Defteri'nin ise her sayfası dört tabloya ayrılmıştır. Tablolara, nakledilen kişinin mensup olduğu mahalle veya kazasıyla birlikte adı ve komisyon tarafından saklanan dosya numarası işaretlenmektedir.

1915 yılında sürgün edilen Ermenilerin geride bıraktığı malların idaresi için gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde bir dizi kanun ve kararname çıkarılmıştır. 1915'te sürgün ve katliama maruz kalan Ermeni vatandaşların sürgün edilmeden önce sahip olduğu taşınır ve taşınmaz mallar el değiştirmiştir. Osmanlı Ermenilerine ait olan mal ve mülk önce İttihad ve Terakki Partisi (İT) iktidarının ve daha sonra Cumhuriyet rejimi kadrolarının çıkardığı bir dizi kanun, tüzük ve diğer hukuki düzenlemeler aracılığıyla kitabına ve "hukukuna" uydurularak Ermenilerin ellerinden alınmıştır.

Dönemin iktidar partisi olan İT'den Cumhuriyet yönetimine tevarüs eden Ermenileri yerinden etme ve mülksüzleştirme planı devreye sokulurken kullanılan şiddetin en temel aracı, bu planı gerçekleştirmeye dönük olarak hazırlanmış hukuksal mevzuattır. Ermenilere yönelik şiddetin ekonomik boyutunu belirlemek ve bu "ekonomik şiddetin" Ermeni soykırımında oynadığı temel ve yapısal parametreyi ortaya koymak önemlidir. Esas

itibariyle burada ekonomik şiddetten kasıt, tehcir edilen ve zorla yerlerinden çıkartılan Ermenilerin geride bırakmak zorunda kaldığı taşınır ve taşınmaz mallara mevcut hukuk sisteminin bütün enstrümanlarından yararlanılarak el konması suretiyle bu topluluğu varlık statüsünden yokluk statüsüne düşürmektir. Aynı süreç Nazi Almanya'sında ve Hitler ordularının işgal ettiği Avrupa'daki birçok ülkede yaşayan Yahudilerin mallarının ve ellerinde bulunan bütün servetin ve gelirin yine "kanun" ve "hukuk" yoluyla Nazi Almanya'sının kasasına aktarılması, bu sayede savaşın finanse edilmesi ve bu rejime destek veren merkezi ve yerel aktörlere ve "Ari ırka" mensup toplumsal kesimlere dağıtılması şeklinde meydana gelmiştir.¹ Yahudiler, Alman vatandaşlığından çıkarılmak suretiyle "sivil ölü" statüsüne indirilmiş, yani hukuken yok sayılmıştır.²

İT hükümeti tarafından haklarında tehcir kararı çıkartılan Osmanlı vatandaşları Ermenilerin geride bırakmak zorunda kaldıkları, tehcir edilmeden önce satılmasına, kiraya verilmesine

veya başkalarına devredilmesine hiçbir biçimde izin verilmeyen taşınır ve taşınmaz mallara sistemli olarak el konmuş, bu işlemin nasıl yapılacağına ilişkin son derece detaylı bir hukuksal mevzuat ve kanunlar manzumesi hazırlanmıştır. Ermenilere ait mal ve mülklere el konması süreci İT hükümetince kurulan komisyonlar eliyle kuvveden fiile çıkartılmıştır. Bunlar Emval-i Metruke Komisyonları ve Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarıdır. Bu makalede bu komisyonların nasıl ve nerelerde kurulduğu, fiiliyatta hangi işlemleri yaptıkları ve üyelerinin kimler olduğu üzerinde durulacaktır. Bütün bu faktörler Osmanlı arşivlerinin bize sunduğu belgeler çerçevesinde ele alınacaktır. Bilindiği üzere bahsi geçen komisyonların teşkil edildikleri vilayet ve kazalarda kayıt altına aldıkları Ermeni (Rumlar ve Süryanilerinkiler de dahil) mal ve mülklerinin miktarı, cinsi, kime ait olduğu, nerede bulunduğu gibi birçok bilgiyi içeren, biri esas defter, diğeri de hesap defteri olmak üzere iki tür defter bulunmaktadır. Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarının Esas Defteri olarak adlandırılan ilk defterde,

emval-i metrukenin tasnifi, masrafı ve satışından elde edilen gelirler on dört ayrı bölümde, ayrı olarak işlenmiştir. İkinci defter olan Emval-i Metruke Hesab-ı Cari Defteri'nin ise her sayfası dört tabloya ayrılmıştır. Nakledilen kişinin mensup olduğu mahalle veya kazasıyla birlikte adı ve komisyon tarafından saklanan dosya numarası bu tablolarda işaret edildikten sonra defter kullanılmaya başlanacaktır.

Osmanlı arşivlerinde söz konusu defterlere ait herhangi bir kayıt olmadığı söylenmesine rağmen, bu kayıtlar mevcut olup araştırmacıların erişimine kapatılmıştır. Söz konusu kayıtların ve defterlerin araştırmacılara açılmasıyla, 1915-1917'de tehcir edilmek suretiyle fiziksel varlıklarının yanında maddi/ekonomik temelleri de ortadan kaldıran Osmanlı Ermenilerinin mal varlıklarına yönelik çıkarılan tüm kanun ve kararnamelerin özünün, onların Anadolu topraklarındaki izlerini silmek ve yeniden vücut bulmalarını engellemeye yönelik olduğu net olarak ortaya çıkacaktır. Hukuk, özellikle de emval-i metruke kanunları, Ermenilerin ekonomik varlığının ortadan kaldırılmasının, izlerinin Anadolu'dan silinmesinin en önemli aracıdır ve Cumhuriyetin en önemli kanunları arasında yer alır. Bu makalede ortaya koyacaklarımız da konuya ilişkin Osmanlı arşivlerinde mevcut belgelerle sınırlıdır.

Emval-i Metruke Komisyonları, 10 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan, toplam 34 madde olarak hazırlanan, esas olarak Ermenilerin geride bıraktığı taşınır ve/veya taşınmaz mal ve mülklere nasıl el konacağını ayrıntılı olarak düzenleyen yönetmelik uyarınca teşkil edilmiştir.³ Söz konusu yönetmeliğin birinci maddesiyle "başka yere nakli yapılan Ermenilere ait taşınmaz mal, mülk ve terk edilen araziler ile diğer hususların" idare ve yürütülmesi için "özel surette teşkil edilmiş kurullar" oluşturulacağı ilan edilir. Bu kurulların başında Emval-i Metruke Komisyonları gelmektedir. Komisyon ve yetkileri 23. ile 34. maddeler arasında düzenlenir. Komisyonlar özel olarak tayin edilen

bir başkan ile biri idare diğeri maliye memuru olmak üzere üç kişiden oluşacak ve doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak çalışacaktır. Tehcir edilen Ermenilere ait mallar hakkındaki tüm işlemler, kurulacak Emval-i Metruke Komisyonları üzerinden yürütülecektir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde mevcut belgeler ışığında baktığımızda otuz üç Emval-i Metruke Komisyonunun kurulduğunu görürüz. Adları arşiv belgelerinde bazen "Emval-i Metruke İdare Komisyonu" olarak da geçen komisyonları şu şekilde sıralamak mümkündür:⁴

- 1- Sivas Emval-i Metruke Komisyonu
- 2- Adana Emval-i Metruke (İdare) Komisyonu
- 3- Halep Emval-i Metruke Komisyonu
- 4- Diyarbakir Emval-i Metruke Komisyonu
- 5- Mamuretülaziz (Elazığ) Emval-i Metruke Komisyonu
- 6- Bitlis Emval-i Metruke Komisyonu
- 7- Erzurum Emval-i Metruke Komisyonu
- 8- Ankara Emval-i Metruke Komisyonu
- 9- Hüdavendigâr (Bursa) Emval-i Metruke Komisyonu
- 10- Canik (Samsun) Emval-i Metruke Komisyonu
- 11- İzmit Emval-i Metruke Komisyonu
- 12- Maraş Emval-i Metruke Komisyonu
- 13- Trabzon Emval-i Metruke Komisyonu
- 14- Eskişehir Emval-i Metruke (İdare) Komisyonu
- 15- Tokat Emval-i Metruke Komisyonu
- 16- Konya Emval-i Metruke Komisyonu
- 17- Dersaadet (İstanbul) Emval-i Metruke Komisyonu
- 18- Beyoğlu Emval-i Metruke Komisyonu
- 19- Sungurlu Emval-i Metruke Komisyonu
- 20- Malkara Emval-i Metruke Komisyonu
- 21- Keskin Emval-i Metruke Komisyonu

- 22- Edremit Emval-i Metruke Komisyonu
- 23- Kayseri Emval-i Metruke Komisyonu
- 24- Devçi Emval-i Metruke Komisyonu
- 25- Adapazarı Emval-i Metruke Komisyonu
- 26- Niğde Emval-i Metruke Komisyonu
- 27- Kastamonu Emval-i Metruke Komisyonu
- 28- Karesi (Balıkesir) Emval-i Metruke Komisyonu
- 29- Edirne Emval-i Metruke Komisyonu
- 30- Urfa Emval-i Metruke Komisyonu
- 31- Erzincan Emval-i Metruke Komisyonu
- 32- Giresun Emval-i Metruke Komisyonu
- 33- Ordu Emval-i Metruke Komisyonu

10 Haziran 1915 tarihli yönetmelikten birkaç ay sonra yine İT hükümeti tarafından 26 Eylül 1915'te bir geçici kanun ve bu geçici kanunun nasıl uygulanacağını içeren 8 Kasım 1915 tarihli bir kararname çıkartılır. Ermeni mallarının tasfiyesi doğrultusunda atılan en önemli adım 26 Eylül 1915 tarihli 11 maddelik kanun⁵ ve bu kanunun nasıl uygulanacağına ilişkin 8 Kasım 1915 tarihli, 25 maddelik kararnamedir.⁶ Kanun ve kararnamede, Heyet ve Tasfiye Komisyonları adıyla, farklı görevlere yönelik iki farklı komisyonunun oluşturulması (ayrım kararnameyle getirilir), bunların teşekkül şekilleri, ücretler dahil çalışma koşulları, farklı bakanlık ve devlet daireleri ile bu komisyonlar arasındaki görev ve yetki dağılımları, Ermenilerden alacakları olanların borçlarını alabilmeleri için yapacakları başvuruda gerekli belgeler, ilgili mahkemelerin safhaları, malların tasfiye sürecinde izlenecek kurallar, tutulacak farklı defterler ve nasıl tutulacakları, ilgili defter örnekleri gibi maddeler son derece ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

Bu niteliğiyle, ilgili kanun ve kararname Ermenilere malları veya değerlerinin geri verilmek istenmediğinin en önemli göstergesi olarak da okunabilir; çünkü böyle bir politika olsaydı,

tasfiye sürecindeki titizlik ve ayrıntılı düzenlemelerin, malların veya değerlerinin iadesi sürecinde de söz konusu olması gerekirdi. 26 Eylül tarihli geçici kanun Tasfiye Kanunu olarak da bilinir. Ana amaç Ermeni mallarını tasfiye etmektir. Geçici kanunla birlikte 10 Haziran 1915 tarihli yönetmelik uyarınca teşkil edilen Emval-i Metruke Komisyonlarının görev ve yetkileri yine birçok vilayet ve kazada kurulacak olan Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarına aktarılır. Bu komisyonlar aracılığıyla tehirci tabi tutulan Osmanlı Ermenilerinin menkul ve gayrimenkul mal ve mülkleri ilgili kanunun hükmü uyarınca mahkeme kararıyla tasfiye edilir.

26 Eylül 1915 tarihli geçici kanuna göre, husule gelen Tasfiye Komisyonlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:⁷

- 1- Adana Tasfiye Komisyonu
- 2- Edirne (Tekfurdağı olarak da geçer) Tasfiye Komisyonu
- 3- Erzurum Tasfiye Komisyonu
- 4- İzmit Tasfiye Komisyonu
- 5- Trabzon Tasfiye Komisyonu
- 6- Canik (Samsun) Tasfiye Komisyonu
- 7- Yozgat Tasfiye Komisyonu
- 8- Sivas Tasfiye Komisyonu
- 9- Tokat Tasfiye Komisyonu
- 10- Kayseri Tasfiye Komisyonu
- 11- Develi Tasfiye Komisyonu
- 12- Halep Tasfiye Komisyonu
- 13- Diyarbakır Tasfiye Komisyonu
- 14- Urfa Tasfiye Komisyonu
- 15- Ankara Tasfiye Komisyonu
- 16- Dersaadet (İstanbul) Tasfiye Komisyonu
- 17- Mamuretülaziz (Elazığ) Tasfiye Komisyonu
- 18- Hüdavendigâr (Bursa) Tasfiye Komisyonu
- 19- Orhangazi Tasfiye Komisyonu
- 20- Gemlik Tasfiye Komisyonu
- 21- Karesi (Balıkesir) Tasfiye Komisyonu
- 22- Ordu Tasfiye Komisyonu
- 23- Ayıntab Tasfiye Komisyonu
- 24- Bitlis Tasfiye Komisyonu
- 25- Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Tasfiye Komisyonu
- 26- Kastamonu Tasfiye Komisyonu

- 27- Burdur Tasfiye Komisyonu
- 28- Niğde Tasfiye Komisyonu
- 29- Giresun Tasfiye Komisyonu
- 30- Menteşe (Muğla) Tasfiye Komisyonu
- 31- Merzifon Tasfiye Komisyonu
- 32- Amasya Tasfiye Komisyonu
- 33- Antakya Tasfiye Komisyonu
- 34- Erdek Tasfiye Komisyonu
- 35- Kozan Tasfiye Komisyonu
- 36- Maraş Tasfiye Komisyonu
- 37- Eskişehir Tasfiye Komisyonu
- 38- Cebel-i Bereket (Osmaniye) Tasfiye Komisyonu
- 39- Bilecik Tasfiye Komisyonu
- 40- Konya Tasfiye Komisyonu
- 41- Adapazarı Tasfiye Komisyonu
- 42- Sivrihisar Tasfiye Komisyonu

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki katalog taraması ve araştırması sonucunda ulaştığımız Emval-i Metruke ve/veya Tasfiye Komisyonlarında görevli memurlar şu şekilde belirlenmiştir:⁸

- 1- Sivas Vilayeti Tasfiye Komisyonu Reisi Hüsnü Bey 3 Ocak 1916'da Tokat Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne tayin olur.⁹ Bunun üzerine Sivas Vilayeti Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne Erzurum Defterdarı Cemal Bey tayin edilir.¹⁰ İlaveten, Erzurum Tasfiye Komisyonu azalarının da yine Sivas tasfiye muameleatında istihdam edilmelerine karar verilir.
- 2- Berki Bey, Adana Mersin Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne kâtip olarak tayin edilmiş, ancak bu görevi yürütecek ehliyeteye sahip olmadığı için şikâyet edilerek başka bir yerde görevlendirilmesi talep edilmiştir.¹¹ Adana Emval-i Metruke Komisyonu üyelerinden biri de Mülkiye Müfettişi Eşref Bey'dir.¹²
- 3- Kayseri Tasfiye Komisyonu'nun reisi Halim Bey, azaları Yusuf ve Şevki Beylerdir.¹³ 17 Ocak 1916'da Halim Bey'e, emval-i menkulenin müzayede yoluyla satılabileceği bildirilmiştir.¹⁴ 13 Nisan 1916 itibarıyla komisyonun reisi Hilmi Bey ve adliye azası Yakup Bey'dir.¹⁵
- 4- Canik Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonu azalarından biri Neşet Bey'dir. Neşet Bey, 20 Şubat 1916'da Amasya Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne tayin edilir.¹⁶
- 5- Yozgat Tasfiyesi Komisyonu'nun reisi Safvet Bey, azalarından biri Latif Bey'dir.¹⁷ Latif Bey daha sonra görevinden istifa etmiştir.¹⁸
- 6- Erzurum Tasfiye Komisyonu'nun reisi Celalettin Bey, azaları Nesimi ve Midhat Beylerdir.¹⁹
- 7- Urfa Tasfiye Komisyonu'nun reisi Nabi Bey, azaları Talat ve Nuri Beylerdir.²⁰
- 8- Bursa (Hüdavendigâr) Tasfiye Komisyonu'nun reisi Mümtaz Bey'dir.²¹
- 9- Orhangazi Tasfiye Komisyonu'nun azalarından biri Cemal Bey'dir.²²
- 10- Trabzon Tasfiye Komisyonu'nun reisi Abdurrahman Bey'dir. Kendisi daha sonra kaymakamlığa atanır.²³
- 11- Halep Emval-i Metruke Komisyonu'nun reisi Hamid Bey'dir.²⁴
- 12- Maraş Emval-i Metruke Komisyonu'nun azalarından biri Naci Bey'dir.²⁵
- 13- Eskişehir Emval-i Metruke İdare Komisyonu'nun reisi Mahmud Raci Bey,²⁶ komisyon kâtibi Üsküplü Faik Efendi'dir.²⁷
- 14- Sivas Emval-i Metruke Komisyonu'nun reisi Mazhar Bey, azalardan biri eski defterdarlardan Hüsnü Bey'dir.²⁸
- 15- Mamuretülaziz mektupçusu Şevki Bey, 23 Temmuz 1915'te Sivas Emval-i Metruke Komisyonu Riyaseti'ne tayini edilir.²⁹
- 16- İzmit Tasfiye Komisyonu'nun reisi Mehmed Nüzhet Bey'dir.³⁰
- 17- Trabzon Emval-i Metruke İdare Komisyonu'nun reisi Nazım Bey'dir.³¹
- 18- Mamuretülaziz Emval-i Metruke Komisyonu'nun reisi Rüşdü Bey'dir.³²
- 19- Çorum sabık mutasarrıfı Nureddin Bey, 8 Eylül 1915'te Ankara Emval-i Metruke Komisyonu Riyaseti'ne tayin edilir.³³

20- Antep Tasfiye Komisyonu'nun reisi Tevfik Bey'dir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulabildiğimiz isimler yukarıdaki gibidir. Ayrıca çeşitli vilayet ve ka-

zalarda kurulan hem Emval-i Metruke hem de Tasfiye Komisyonlarının faaliyetlerine ve işlemlerine ilişkin arşivlerde mebzul miktarda belge bulmak mümkündür. Örneğin, 15 Mayıs 1915'te Zeyton kasabası ile

civarındaki dört beş köy ahalisinin hükümet kararıyla tehcir edilmesinden dolayı bu şahıslara ait emval-i metrukenin idaresi için bir heyet tayin edilir.³⁴ Doğu Trakya ve Ege bölgesinden genel itibarıyla Orta

Balyan ve Cısr-i Şugur kazalarındaki Ermeni malları

İskân ve Aşair Umum Müdürlüğü'nün yazışmalarının bir bölümü Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA), Toprak İskan Genel Müdürlüğü (TIGMA) evrakları arasındadır. Bu evraklar arasında rastladığımız iki belge Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarının görev ve işlevleri ile bire bir ilişkilidir. Aşağıdaki

iki belgede Halep vilayeti dahilindeki Balyan kazasında ve Cısr-i Şugur kazasının Muradiye Nahiyesi'nde mukim Ermenilerin menkul ve gayrimenkul mallarının ve mülklerinin nasıl kayıt altına alındığını net bir biçimde gösterir. Aşağıdaki belgelerde söz konusu kaza ve nahyedeki Ermenilerin nüfusuna; bağ, bahçe, tarla, dükkân,

değirmen gibi diğer taşınmaz mülklerine ilişkin sayısal veriler yer almaktadır. Emval-i metruke üzerine önemli çalışmaları bulunan araştırmacı Sait Çetinoğlu, her iki belgeden özet şeklinde de olsa bahsetmiştir.³⁵ Ancak söz konusu belgelerin tafsilatlı bir biçimde değişimi aşağıdaki gibidir.

HALEP VİLİYETİ DÂHİLİNDE BALYAN KAZASINDAN SEVK OLUNAN ERMENİ MİLLETİNE

Balyan kazasından sevk olunan Ermenilerin emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkuleleriyle miktar-ı taahhütlerini havi tanzim kılınan cetvel
BCA, TIGMA 272.00.00.10.1.1.18.1

HALEP VİLİYETİ DÂHİLİNDE BALYAN KAZASINDAN SEVK OLUNAN ERMENİ MİLLETİNE AIT CETVELDİR

TAHLİYE EDİLEN MAHAL	SİCİLİ NÜFUSTA MUKAYYET NÜFUS			SEVK OLUNAN NÜFUS			METRUK ARAZI			KIYMET-İ MECMUASI		METRUK EMLAK			KIYMET-İ MECMUASI		KIYMET-İ UMUMİYESİ		METRUK EMVÂL VE EŞYA-YI MENKULENİN MİKTAR-İ KIYMETİ		MULHAZAT
	ZÜKÜR	İNÂS	YERKÖN	ZÜKÜR	İNÂS	YERKÖN	TARLA DÖNÜM	BAHÇE VE BAĞ DÖNÜM	MUHTELİF	PARA	KURUŞ	HANE ADET	DÜKKÂN ADET	DEĞİRMEN ADET	PARA	KURUŞ	PARA	KURUŞ	EŞYA-YI BEYTİYE	EŞYA-YI TİCARİYE	
Balyan Kazası	906	1179	2085	1226	1100	2326		2688			473550	390			601850		3547	246			
Balyan Kazası							5860				384250		96		268450						
Balyan Kazası														4	22000						
	906	1179	2085	1226	1100	2326	5860	2688			857800	390	96	4	895530(?)		3547	246			YERKÖN

Balyan kazasından sevk olunan Ermenilerin emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkuleleriyle miktar-ı taahhütlerini havi tanzim kılınan cetvel
kuyûda muvâfıktır. 22 Kânun-ı evvel 331 14 Ocak 1916l.

Mersîle Reisi
(mühür)

Aza
(mühür)

Aza
(mühür)

Aza
(mühür)

HALEP VİLİYETİ CİSR-İ ŞUGUR KAZASI MURADIYE NAHİYESİ

BCA, TIGMA 272.00.00.10.1.1.18.2

TAHLİYE EDİLEN KURA	SİCİLDE MUKAYYET NÜFUS			SEVK OLUNAN NÜFUS			METRUK ARAZI					KIYMET-İ MECMUASI		METRUK EMLAK			KIYMET-İ MECMUASI		METRUK EMVÂL VE EŞYA-YI MENKULE MİKTAR-İ KIYMETİ				MULÂHAZAT
	ZÜKÜR	İNÂS	YEKÜN	ZÜKÜR	İNÂS	YEKÜN	TARLA	BAG	BAHÇE	ZEYTİNLİK	DÜVLÜK	PARA	KURUŞ	HANE	DÜKKÂN	AHİR	PARA	KURUŞ	EŞYA-YI BEYTİYE	EŞYA-YI TİCARİYE	HUBUBÂT VE SAİRE	MECMU-İ KIYMETLERİ	
Kara Toran Karyesi	462	436	898	607	648	1255													3719.10			3719.10	
İkiz Çiftlik Karyesi	177	158	335	140	175	315																	
Gürgeci Karyesi	216	216	432	199	228	427																	
Kasb ve Teyişli	2127	2007	4194	1091	1564	3255													5514.25			5514.25	
Yekûn	2982	2877	5859	2637	2625	5264													9233.35			9233.35	

İş bu istatistik cetveli aslına mutâbıktır. 19 Kânun-ı evvel 331 14 Ocak 1916l

Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonu Reisi

Aza

Aza

Cısr Kaymakamı

(mühür)

(mühür)

(mühür)

DİPNOT

1 Sait Çetinoğlu, "Ermeni Emval-i Metrukeleri Üzerine", *Birikim*, 8 Haziran 2009, bkz. <http://www.birikimdergisi.com/guncel/ermeni-emval-i-metrukeleri-uzerine>.

Anadolu'daki vilayet ve kazalara tehcir edilen Rumlar konusunda İT, 4 Temmuz 1915 itibariyle 10 Haziran 1915 tarihli talimatnameden ayrı bir talimatname ve düzenleme yürürlüğe sokmadığından, Ermenilerin emval-i metrukesi için öngörülen uygulamaların aynısı Rumlar için de tatbik edilir.³⁵

yaçlarının karşılanması için bırakılması talimatı verilir.⁴¹

10 Ekim 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sivas Emval-i Metruke Idare Komisyonu Riyaseti'ne çekilen bir diğer telgrafta, emval-i metrukeden bozulacak malların satılması, askeriye için ge-

riyeti tarafından birçok vilayetdeki Emval-i Metruke Komisyonu Riyasetlerine bildirilmiştir.⁴⁷ İT hükümeti bu komisyonlarda yer alan resmi devlet görevlilerinin ve bürokratların emval-i metrukeden mal ve mülklerin sahibi olmasına pek sıcak bakmamış ve bu mülklerin devletin kontrolünde ve devletin kasasına girmesini

31 Ocak 1916'da, tehcir edilen Ermenilere ait kiliselerde bulunan tasvirler ve eşyanın ileride Ermenilerin yerleştirileceği yerlere gönderilmek üzere muhafaza edileceği bildirilir. İT tarafından 10 Haziran 1915'te çıkartılan talimatnamede, kiliselerdeki "mevcut eşya, resim ve mukaddes kitapların" köyün halkına yeni yerleşim yerinde teslim edileceği karara bağlanmıştır; ancak bu "sahiplerine verilme" işlemi hiç yapılmayacaktır.

Emval-i metrukeden devlet tarafından tasarruf edildiği alanlardan biri muhacirler konusudur. Ermenilerden boşalan yerlere yerleştirilen Müslüman muhacirlere emval-i metrukeden hane ve arazi dağıtılmıştır. Örneğin, Diyarbakır Emval-i Metruke Komisyonu Riyaseti'nin, Diyarbakır vilayeti dahilindeki karaye ve kasabalarda tahliye edilen yerlere muhacirin iskân etmek ve Ermenilerden metruk emval ve emlakı icra ve idare etmek üzere teşkil edildiği belirtilir.³⁶ Bu minvalde bir başka telgraf da Sivas vilayeti ile Canik Mutasarrıflığı'na çekilir.³⁷ Ayrıca, tehcir edilen Ermenilerin geride bırakmak durumunda kaldığı gayrimenkullerin bedeli karşılığında Müslüman ahaliye satışına cevaz verilir.³⁸ Emval-i Metruke Komisyonu reis ve azaları Ermenilerin tehcir edilmesiyle boşaltılan mahallere muhacir iskânından da sorumludur.³⁹

Emval-i metrukeden faydalanan bir diğer devlet kurumu da ordudur. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve bir anlamda savaşın finanse edilmesi için emval-i metrukeden kullanılması bir beis görülmemiştir.⁴⁰ Örneğin 7 Temmuz 1915 tarihinde İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Trabzon vilayetine çekilen telgrafta, emval-i menkule arasında bulunan hayvanat ve eşyanın ordunun ihti-

rekli olanların gönderilmesi ve kalkanların kayıt altına alınıp muhafaza edilmesi istenir.⁴² 11 Ekim 1915'te ise emval-i metrukeden ordunun ihtiyaçları için kullanılabilecek eşyaların belirlenip gerekli yerlere gönderilmesi bildirilir.⁴³ İlaveten, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Adana, Erzurum, Ankara, Bitlis vesair vilayetlerle Urfa, İzmit, Canik, Karesi vesair mutasarrıflıklara 25 Ağustos 1915 tarihinde gönderilen bir diğer telgrafta ise tehcir edilen Ermenilerden kalan emval-i metruke arasında mevcut zahair, hububat ve ordunun ihtiyacına elverişli eşyanın senet veya mazbata mukabilinde askeriye verilmesi emredilir.⁴⁴ Emval-i metrukede bulunan eşyaların ordunun ihtiyaçları için kullanılması Kasım ve Aralık 1915'te de devam eder; zeytinyağlarının satışından elde edilen gelir bile ordunun ihtiyaçları için tahsis edilir.⁴⁵ 22 Aralık tarihli bir başka telgrafta Müslüman muhacirlere ihtiyaç duydukları eşyaların uygun taksitlerle emval-i metrukeden verilmesi istenir.⁴⁶ Görüldüğü üzere Temmuz-Aralık 1915 boyunca ordunun muhtelif ihtiyaçlarını karşılanması için emval-i metruke kullanılır.

Esas itibariyle emval-i metrukeden tasfiye komisyonlarında görev alan memurlara satışının uygun olmadığı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdü-

sağlamak istemiştir. Bu bağlamda, İT ayrıca tehcir edilen Ermenilerin emval-i menkulesinin vurguncu/bozguncu kişiler tarafından çok ucuza toplanarak satılmasının önüne geçmeye çalışmış, Ermenilerden arındırılmış bölgelere yabancı şahısların sokulmamasına, tehcir edilen Ermenilerden kalan malların ve mülklerin satışlarına müsaade edilmemesine, hakkında tehcir kararı verilenlerin istedikleri eşyayı götürebilmelerine izin verilmesine dair İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Erzurum, Adana, Ankara, Musul, Van ve Zor ile sair vilayet ve mutasarrıflık ve emval-i metruke komisyonu riyasetlerine çeşitli talimatlar göndermiştir.⁴⁸ Ancak bütün bu talimatlara rağmen, Ermenilerin tehcir edildiği Anadolu'nun birçok vilayet ve kazasında bu tür olayların önüne geçilemez.

Bunun yanında Osmanlı arşivleri tehcir edilen Ermenilerin geride bırakmak durumunda kaldığı emval-i metrukeden bizatihi devletin resmi görevlileri ve memurları tarafından nasıl yağma edildiğine ilişkin çok sayıda belge ihtiva eder. Bu yağma olaylarından biri Malatya ve Akçadağ'da vuku bulur. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz vilayetine ve Mamuretülaziz Emval-i Metruke Idare Komis-

yonu Riyaseti'ne çekilen 26 Ağustos 1915 tarihli telgrafta, Malatya ve Akçadağ memurlarıyla jandarmalarının beş milyon liralık emval-i metrukeyi yağma ettiği haberinin tahkik edilmesi ve gereğinin yapılması istenir.⁴⁹ Hakeza 29 Eylül 1915'te emval-i metruke işlerinde suiistimal olduğu bildirilen Aziziye kaymakamı hakkında tahkikat yürütülür.⁵⁰ Aynı şekilde 9 Şubat 1916'da Eskişehir tahrirat müdüriyetinden emekli Mahmud Raci Bey'in Emval-i Metruke Komisyonu Riyaseti'nde bulunduğu sırada görevini suiistimal ettiği gerekçesiyle hakkında bir soruşturma açılmıştır.⁵¹ Yağmaya ek olarak vurgunculuk ve bozgunculuk vakaları da sıklıkla vuku bulur. 29 Ağustos 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen telgrafta, vurgun ve bozgunculuğa meydan verilmemek kaydıyla taşınmaz malların satılabileceği söylenir.⁵²

İT'nin üzerinde durduğu bir diğer nokta Ermenilerin tehcir edilmeden önce mal ve mülkleriyle ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmasının önüne geçmektir. Hiçbir Ermeninin malını satmasına, devretmesine veya kiraya vermesine izin verilmez. Örneğin 28 Ağustos 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Erzurum, Ankara, Halep, Sivas ve sair vilayetlerle Urfa, Canik, Kayseri, Niğde ve sair mutasarrıflıklar ve Halep, Adana, Sivas ve Trabzon Emval-i Metruke İdare Komisyonları Riyaseti'ne gönderilen telgrafta, bu bölgelerden tehcir edilen Ermenilerin tehcir edilmeden sekiz gün öncesine kadar veya tehcir sırasında sattıkları veya devrettikleri emlak ve arazi olup olmadığının ve var ise miktar ve mevkilerinin bildirilmesi istenir.⁵³ Buradaki esas gaye bu satışları iptal etmektir. Zaten 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede, tehcir edilecek Ermenilerin tehcirden önce emlak ve arazi satması yasaklanmış ve bu gibi satışlar ve devirler varsa hemen iptallerine gidilmiştir. Aynı şekilde 3 Ekim 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na gönderilen telgrafta, tehcir edilen Ermenilere ait mal ve mülklerin sahipleri tarafından ki-

raya verilmesi yasaklanır;⁵⁴ böylece, mallarıyla ilgili herhangi bir tasarrufta bulunma hakkı ellerinden alınır, taşınır ve taşınmaz mallarını/mülklerini paraya çevirmeleri engellenir.⁵⁵

17 Ekim 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Eskişehir Emval-i Metruke İdare Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen cevabi telgrafta ise "mahall-i aharda bulunan Ermenilerin oradaki emval-i gayr-i menkullerinin komisyonca idaresi tabiidir" talimatı verilir.⁵⁶ Burada "mahall-i aharda bulunan Ermeniler"den kasıt, tehcir edilenlerdir. Söz konusu kişilerin mal ve mülklerinin Emval-i Metruke Komisyonu aracılığıyla idare edileceği belirtilir. İlave, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen cevabi telgrafta, evleri yanan Müslümanlara tamir için gereken paranın "asilerin emval-i metrukelerinden ödenmesi veya boşalan Ermeni hanelerinden hane verilmesi" bildirilir.⁵⁷ Burada da "asilerden" kasıt, Ekim ayında tehcir ve katliamlara karşı direnen Urfa Ermenileridir.

Emval-i metrukeye ait taşınmaz mallar, resmi devlet kuruluşlarının ve Müslüman nüfusun yararına da kullanılmıştır. Örneğin, 18 Ekim 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz vilayetine gönderilen telgrafta, Saniy Mektebi için emval-i metrukeden tahsisat ayrılması söylenir.⁵⁸ Emval-i metrukenin Müslümanlara nasıl dağıtıldığını gösteren bir diğer örnek de Tokat'ta belediyece hane ve dükkânları yıkılan Müslümanlara bedelleri uzun vadeli taksitlerle ödenmek şartıyla binaların tahsis edilmesiyle ilgilidir.⁵⁹ Aynı şekilde 25 Ekim 1915'te de Müslüman muhacirlerin Ermenilerin tehcir edilmesiyle boşalan hanelere yerleştirilmesi ve her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için Emval-i Metruke Komisyonlarına yazı gönderilir.⁶⁰

30 Ekim 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Adana Valiliği'ne oldukça ilginç bir telgraf gider. Bu telgrafta İskân-ı Aşair ve

Muhacirin Müdüriyeti, Deutsche Orient depolarında bulunan Ermenilere ait emvalin sahiplerine nakil edildiğini öğrenmiş ve bu sürecin derhal durdurulmasını belirtmiştir.⁶¹ İlave, hükümetin bu sürecin durdurulmasıyla ilgili müracaatını önemsemeyen banka müdürü hakkında takibat başlatılması talimatı verilir.

Tehcir edilen Ermenilerden kalan gayrimenkullerin bu malların esas sahiplerinin rızası ve izni olmadan kullanılması ve dağıtılması işlemleri Ekim 1915 boyunca hız kesmeden devam eder. 24 Ekim 1915'te İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Kale-i Sultaniye Muhacirin Memurluğu'na çekilen cevabi telgrafta "Emval-i metrukeye yalnız muhacirin-i İslamiye iskân edilebilir" talimatı verilir.⁶² 26 Ekim 1915'te ise Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Ankara Emval-i Metruke İdare Komisyonu Riyaseti Vekâleti'ne çekilen cevabi telgrafta, sevkleri ertelenen ailelerin ve din değiştirip Müslüman olanların karılarına ait ev ve eşyaların iade edilmesi bildirilir.⁶³

Tehcir edilen Ermenilere ait mal ve mülkler "Ermeniler tarafından şehit edilen" Osmanlı memur ve bürokratlarına da dağıtılmıştır. 30 Kasım 1915'te Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Trabzon Valiliği'ne çekilen cevabi telgrafta "Ermeniler tarafından şehit edilen mektebi sultani coğrafya muallimi Remzi Efendi'nin" ailesine emval-i metrukeden bir hane verilmesi bildirilir.⁶⁴ Anadolu'da açılan yetimhaneler için gerekli eşyalar da emval-i metrukeden temin edilir ve bununla ilgili olarak Tasfiye Komisyonları bilgilendirilir.⁶⁵

Emval-i metruke Anadolu'da Müslüman bir burjuvazinin ve sermayenin teşekkül etmesi için yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Bu doğrultuda, 5 Ocak 1916 tarihli bir telgrafta, Ermenilerden kalan emval-i menkullerin İslam ahalisi arasında kurulan şirketlere dağıtılarak, sermayenin yabancıların ellerine geçmesi önlenir.⁶⁶ Örneğin, Niğde livasında kurulan bir komandit şirket için emval-i

metrukeden olan mağazanın kullanılması hususunda Niğde Tasfiye Komisyonu'na emir verilir.⁶⁷ İlave-ten, sanat ve ticaret müesseselerinin Müslümanlara geçmesi için, emval-i metrukeden olan dükkân ve mağazaların "namuslu ve genç insanlara taksitle satılması" talimatı verilir.⁶⁸ Ancak tehcir edilen Ermenilere ait şirketler ve mağazalar Müslüman şirketlere değerinin çok altında fiyatlarla satılmaktadır. Bu durumdan haberdar olan İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, satışların usulüne uygun yapılması talimatını verir. Örneğin, Kayseri'de bir İslam şirketinin Ermenilerden kalan bir mağazayı ucuz fiyata kapatıp iki gün sonra da daha fazla paraya satması üzerine, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, Kayseri Mutasarrıflığı ve Kayseri Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ni uyarır ve satışların usulüne uygun bir şekilde yapılması emrini verir.⁶⁹ Ayrıca emval-i metruke arasında mevcut şeker, dakik, buğday ve zeytin gibi gıda maddelerinin vurgunculuğa meydan verilmeden satılması amaçlanır.⁷⁰ İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Adana Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne çekilen 9 Mayıs 1916 tarihli telgraf, tehcir edilen Ermenilere ait bankalara rehin olarak bırakılmış veya Tasfiye Komisyonlarınca el konmuş mağazalarda mevcut emval ve eşyanın bedellerinin taksitle ödenmesi koşuluyla şirket-i İslamiyeye verilmesi talimatı verilir.⁷¹ Aynı şekilde emval-i metruke Müslüman tüccarlara verilmektedir.⁷² Görüldüğü üzere 1916 itibarıyla Ermenilere ait malların Müslümanlara dağıtılması ve İslami bir sermayenin tesisi için "çalışmalar" devam etmektedir.

31 Ocak 1916'ta ise Maraş'ın Pazarcık kazası için lüzum görülen tohumlугun emval-i metruke ambarlarından satın alınması istenir.⁷³ Aynı tarihte tehcir edilen Ermenilere ait kiliselerde bulunan tasvirler ve eşyanın ileride Ermenilerin yerleştirileceği yerlere gönderilmek üzere muhafaza edileceği bildirilir.⁷⁴ Esasında İT tarafından çıkartılan 10 Haziran 1915 tarihli 34 maddelik talimatnamenin altıncı maddesi, kiliselerdeki "mev-

cut eşya, resim ve mukaddes kitapların", kilisenin bulunduğu köyün halkına yeni yerleşim yerinde teslim edileceğini karara bağlamıştır.⁷⁵ Ancak bu "sahiplerine verilme" işlemi hiç yapılmayacak ve bununla ilgili madde 26 Eylül 1915 tarihli tasfiye kanunuyla birlikte geçerliliğini yitirecektir; çünkü Ermeniler yok sayılacak, yerleştirilmeleri ve mallar veya gelirlerinin karşılığının kendilerine verilmesi hususu kanun ve kararnamelerin konusu olmaktan çıkacak, bir daha ele alınmayacaktır. Daha sonraki süreçte, kiliselere ait eşyalar Maarif Nezareti'nin kontrolüne ve kullanımına girmiştir.

Ayrıca, tehcir edilen şahıslara ilişkin emval-i menkule hakkında açılan veraset davaları göz önünde bulundurularak, malların mirasçısı olduğunu ispat edenlere teslim edilmesi talimatı verilir. Ancak bu işlemlerin hiçbir fiiliyata geçmez ve yerine getirilmez. 3 Şubat 1916 tarihinde ise Ermenilerin tehcir edildiği mahallerde doğmadığı ve oturmamış halde buralarda emval ve emlaki bulunan Ermenilerin de bu mallarla mali alakalarının kesileceğinden dolayı mal miktarlarının bildirilmesine, emval-i metrukeden toplanan gelirin mal sandığına teslim edilmesine karar verilir.⁷⁶ Aynı tarihte emval-i metrukeden bulunduğu yerleri bildirenlere, ortaya çıkan eşyanın yüzde beşi kadar ikramiye verileceği ilan edilir.⁷⁷

1916 ve sonrasında da tehcir edilen Ermenilerden kalan emval-i metrukeyle ilgili suiistimallerde bulunan kişilerle ilgili birtakım tahkikatlar ve soruşturmalar yapılır. Örneğin bu konuyla ilgili olarak, 1 Mayıs 1916'da Viranşehir Kaymakamı Celal Bey ile Mal Müdürü Hilmi ve Belediye Reisi Recep efendilerle hapisane başgardıyanı Tahir ile ilgili tahkikat yapılır.⁷⁸ Tasfiye Komisyonlarında görev alan başkan ve azalar emval-i metrukeden pek çok eşya ve mülke el koymuştur. Bu durum merkezi hükümeti son derece rahatsız etmiş, ancak alınan bütün önlemlere rağmen bu durumun önüne geçilememiştir. Örneğin, Urfa Tasfiye Komisyonu Reisi Nabi ve azadan Talat

Beyler emval-i metrukeden birçok eşya ve parayı ele geçirmiştir.⁷⁹ Bu durum üzerine Maliye Nezareti tarafından, Nabi ve Talat Beylerin suis-timallerinden dolayı Urfa'ya mülkiye müfettişi gönderilir.⁸⁰ Buna benzer bir diğer suistimal olayı Kayseri Tasfiye Komisyonu Riyaseti'nde de vuku bulur. Komisyonun azalarından Yusuf ve Şevki Beylerin hanelerinde emval-i metrukeden emaneten aldıkları eşyalar vardır.⁸¹ 3 Aralık 1916'da ise emval-i metrukeden müzayedeye satıldığı sırada vazifesini suiistimal ettiği gerekçesiyle Süvari Tahsildarı Mustafa Efendi hakkında Maraş Mutasarrıflığı bilgilendirilir.⁸² 1917 itibarıyla emval-i metrukeyle ilgili suiistimallerin devam ettiği görülmür. 8 Nisan 1917 tarihinde, emval-i metrukeden çalınmış eşyanın kayıt altına alınması sırasında vazifesini suiistimal etmesinden dolayı jandarma süvari neferi İshak oğlu Mehmed hakkında bir tahkikat yapılır.⁸³ 13 Nisan 1917'de Aziziye Kazası Tapu Memuru Salim Efendi hakkında emval-i metrukeden bulunan eşyaları zimmetine geçirmek suçlamasıyla yine bir tahkikat mevcuttur.⁸⁴ 4 Haziran 1917'de yine Eskişehir Yirminci Daire Süvari Tahsildarı Mustafa Efendi'nin tahsil ettiği emval-i metrukeden işgal etmiş olduğu bir hane bulunmaktadır ve bununla ilgili bir soruşturma yürütülmektedir.⁸⁵ 6 Kasım 1917'de bu sefer Suruç Kaymakam Vekili Abbas, banka kâtibi Osman ve jandarma kumandanı Malik Efendilerin emval-i metrukeyi suiistimal ettiği iddiasında bulunur.⁸⁶ Görüldüğü üzere, yerel düzeyde devletin resmi görevlileri ve memurları emval-i metrukeden nemanmak ve pay almak için büyük uğraş vermektedir.

15 Ekim 1919'a geldiğimizde Karahisar-ı Sahib Aşair ve Muhacirin İdaresi Kâtibi Faik Efendi'nin emval-i metrukeden işgal etmiş olduğu hanenin icarı hakkında Liva İdare Meclisi'nce verilen karara itiraz edildiğini görürüz.⁸⁷ İlave-ten, 12 Ocak 1920'de çıkartılan bir kanunla İT hükümeti döneminde Ermenilerin mal ve mülklerinin tasfiyesini içeren emval-i metruke kanunları iptal edilir ve Ermenilere malları ve mülk-

lerinin iade edilmesi süreci başlar. Bununla birlikte, bu tarihten sonra emval-i metrukeyi zorla zimmetine geçiren kişilerle ilgili davalar ve soruşturmalar hız kazanır. Örneğin, 29 Nisan 1920 tarihinde Bitlis'in Taş Mahallesi muhtarlığında bulunmuş ve emval-i metrukeyi zimmetine geçirmiş olan Ahmed Ağa hakkında dava açılmıştır.⁸⁸ 26 Nisan 1921 tarihinde yine Harran kazası sabık Mal Müdürü Osman ve muavini Reşid Efendiler, emval-i metrukeyi zimmetlerine geçirdikleri iddiasıyla muhakeme edilir.⁸⁹ Görüleceği üzere Ermenilerin tehcirle birlikte geride bırakmak zorunda kaldığı varlıklar, bulundukları mevkilerdeki yerel idareciler tarafından da talan edilmiş ve zorla ellerinden alınmıştır.

SON SÖZ YERİNE

Osmanlı arşivlerindeki resmi belgelerde bile 1915-1917 arası dönemde tehcire tabi tutulan Osmanlı Ermenilerine ait olan menkul ve gayrimenkul mal, mülk, eşyalar ve diğer var-

lıkların yukarıda izah edilmeye çalışıldığı üzere savaşı finanse etmek ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kullanıldığı ortadadır. Emval-i metruke aynı zamanda Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan gelen Müslüman muhacirleri Ermenilerden boşalan hanelere yerleştirmek için bir kaynak olarak kullanılmış, muhacirlere aslen Ermenilere ait olan bağ, bahçe, tarla gibi taşınmaz malların verilmesi için farklı vesileler yaratılmıştır. Bu süreçte Emval-i Metruke ve daha sonra Tasfiye Komisyonları hayati bir rol oynamıştır. Komisyonlarda yer alan Dahiliye, Maliye ve Adliye Nezaretlerinin görevlendirdiği memur ve bürokratlar birçok yolsuzluk eylemine karışmıştır ve Ermenilerden kalan mallara sahip olmak için mevkilerini kullanmaktan imtina etmemişlerdir.

Ermeni soykırımı, sadece Ermenilere karşı işlenmiş katliamlarda, tecavüzlerde, insanları yurdundan sürmekte değil, aynı zamanda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde çıkarılmış bir dizi normal ve sıradan hukuk me-

tinlerinde gizlidir. Ermeni mallarının kimlerin eline hangi yollarla geçtiğini ortaya çıkarmak açısından o dönemde İttihad ve Terakki Merkez Komitesi'ne bağlı olan ve vilayetlerde görevli merkezin yerel ölçekteki genel sekreterleri olan kâtib-i mesullerin tuttuğu defterler hayati öneme sahiptir; ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri de dahil olmak üzere Türkiye'deki hiçbir arşiv merkezinde bu defterlerin varlığına rastlanmamıştır. Emval-i metrukeyle alakalı hukuksal mevzuatın Ermenilerin Anadolu'da yaşadıkları vilayetlerde nasıl uygulandığını konu edinen mikro ölçekli yerel tarih çalışmalarının varlığı, Ermenilere ait malların akıbetinin anlaşılması bakımından bize ciddi veriler sunacaktır. Hukuk, özellikle de Emval-i Metruke Kanunları, Ermenilerin ekonomik varlığını ortadan kaldırmanın, onların izlerinin Anadolu'dan silinmesinin en önemli aracı olmuştur.

ÜMIT KURT
CLARK ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- Bu makalenin yazımı sürecinde muhtelif arşivlerde yaptığım çalışmalar Lizbon merkezli Gulbenkian Vakfı'nın Ermeni Çalışmaları Araştırma Fonu'nun değerli katkı ve teşvikleriyle gerçekleşmiştir. Bu vesileyle Gulbenkian Vakfı'na teşekkür borç bilirim.
- Bu konuyla ilgili muazzam bir literatür bulunmaktadır. Müstakilen literatürdeki önemli birkaç eser için bkz. Götz Ally, *Hitler's Beneficiaries: Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State* (New York: Metropolitan Books, 2006); Yitzhak Arad, *Plunder of Jewish Property in the Nazi Occupied Areas of the Soviet Union, 'Yad Vashem Studies XXI* (2000): 109-148; A. Barkai, *From Boycott to Annihilation: The Economic Struggle of German Jews 1933-1945* (Hanover, NH: University Press of New England, 1989); Martin Dean, *Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945* (Cambridge University Press, 2008).
- Ernest Fraenkel, *The Dual State: A Contribution To The Theory Of Dictatorship* (The Lawbook Exchange, Ltd., 2006).
- "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlak ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname" adıyla yayınlanan yönetmelik için bkz. Salâhaddin Kardeş, "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı (Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008), s. 139-42.
- Nevzat Onaran "Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi" başlıklı önemli çalışmasında Emval-i Metruke Komisyonlarının yukarıdaki gibi tam listesini vermiştir; bkz. Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919): Emval-i Metrukenin Tasfiyesi-i* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013), s. 473-76.
- Takvim-i Vekayi*, sayı 2303, 14 Eylül 1331 (27 Eylül 1915). Kanunun tam adı: "Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyün ve Matlûbat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat"
- Takvim-i Vekayi*, sayı 2343, 28 Teşrinievvel 1331 (10 Kasım 1915). Kararnamenin tam adı: "Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyün ve Matlûbat-ı Meirukesine Müteditair 18 Zilkade 1333 Tarihli Kanun-ı Muvakkatın Suver-i İcrayesi Hakkında Talimatname". Konumuzla ilgili bazı kanun ve kararnamelerin orijinal metinleri için ayrıca bkz. TC Maliye Vekaleti Milli Emlak Müdürlüğü, *Milli Emlak Muamelelerine Müreallik Mevzuatı* (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937); Salâhaddin Kardeş, "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı (Ankara: TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008).
- BOA.DH.ŞFR 59/239, 24 Kânunuevvel 1331 [6 Ocak 1916]; BOA.DH.EUM.MEM73/43 5 Şubat 1331 [18 Şubat 1916]. Yine bkz. Onaran, *a.g.e.* s. 479-86.
- Buradaki isimlerin kimler olduğu, İT'deki mevkileri, devlete olan ilişkileri, yerlisi oldukları toplumlarda şahsi ve ailevi iktisadi ilişkileri oldukça geniş bir araştırmayı içeren başka bir makalenin konusudur. Osmanlı arşivlerinde bu isimlerin bir kısmının sicil-i ahval dosyaları mevcuttur.
- BOA.DH.ŞFR 504/7, 21 Kânunuevvel 1331 [3 Ocak 1916].
- BOA.DH.ŞFR 529/14, 4 Ağustos 1332 [17 Ağustos 1916].
- BOA.DH.ŞFR 511/96, 18 Şubat 1331 [2 Mart 1916].
- BOA.DH.ŞFR 56/32, 2 Eylül 1331 [15 Eylül 1915].
- BOA.DH.ŞFR 505/89, 4 Kânunusani 1331 [17 Ocak 1916].
- Aynı yerde.
- BOA.DH.ŞFR 62/310, 31 Mart 1332 [13 Nisan 1916].
- BOA.DH.ŞFR 510/25, 7 Şubat 1331 [20 Şubat 1916].
- BOA.DH.ŞFR 511/113, 19 Şubat 1331 [3 Mart 1916].
- BOA.DH.ŞFR 570/86, 6 Teşrinisani 1333 [6 Kasım 1917].
- BOA.DH.ŞFR 516/68, 6 Nisan 1332 [19 Nisan 1916].
- BOA.DH.ŞFR 522/6, 22 Mayıs 1332 [4 Haziran 1916].
- BOA.DH.ŞFR 534/61, 22 Eylül 1332 [5 Ekim 1916].
- BOA.DH.ŞFR 57/261, 9 Teşrinievvel 1332 [22 Ekim 1916].
- BOA.DH.ŞFR 545/89, 1 Şubat 1332 [14 Şubat 1916]; 547/73, 8 Mart 1332 [21 Mart 1916].
- BOA.DH.ŞFR 476/135, 10 Haziran 1331 [23 Haziran 1915].
- DH.ŞFR 479/72, 27 Haziran 1331 [10 Temmuz 1915].
- BOA.ŞD 1628/12, 27 Kânunusani 1331 [9 Şubat 1916].
- DH.EUM.MEM 69/16, 15 Eylül 1331 [28 Eylül 1915].
- BOA.DH.ŞFR 54/332, 26 Haziran 1331 [9 Temmuz 1915].
- DH.ŞFR 480/129, 10 Temmuz 1331 [23 Temmuz 1915].
- DH.ŞFR 509/105, 5 Şubat 1331 [18 Şubat 1916].
- DH.ŞFR 58/93, 9 Teşrinisani 1331 [22 Kasım 1915].
- BOA.DH.ŞFR 31 Temmuz 1331 [13 Ağustos 1915].
- BOA.DH.ŞFR 55A/187, 26 Ağustos 1331 [8 Eylül 1915].
- BOA.DH.İ.UM 5-1/3, 2 Mayıs 1331 [15 Mayıs 1915].
- BOA.DH.ŞFR 54/296, 21 Haziran 1331 [4 Temmuz 1915].
- BOA.DH.ŞFR 54/331, 24 Haziran 1331 [7 Temmuz 1915].
- BOA.DH.ŞFR 54/332, 26 Haziran 1331 [9 Temmuz 1915].
- İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden

- Adana Emval-i Metruke Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen 7 Temmuz 1915 tarihli telgraf için bkz. BOA.DH.ŞFR 54/346, 24 Haziran 1331 17 Temmuz 1915.
- 39 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Adana, Erzurum, Hüdavendigar, Trabzon, Kayseri, İzmir, Urfa vesair vilayetlerle mutasarrıflıkların emval-i metruke komisyonları riyasetlerine çekilen telgraf için bkz. BOA.DH.ŞFR 54/442, 30 Haziran 1331 13 Temmuz 1915.
- 40 Nitekim İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na gönderilen 2 Ağustos 1915 tarihli telgrafta ordu için gerekli olan eşyanın emval-i metrukeden sened-i mahsus mukabilinde verilmesi emir verilmiştir; bkz. BOA.DH.ŞFR 54A/245, 20 Temmuz 1331 12 Ağustos 1915.
- 41 BOA.DH.ŞFR 54/334 24 Haziran 1331 17 Temmuz 1915.
- 42 BOA.DH.ŞFR 56/347, 27 Eylül 1331 10 Ekim 1915.
- 43 BOA.DH.HMŞ 12/27, 28 Eylül 1331 11 Ekim 1915.
- 44 BOA.DH.ŞFR 55/210, 12 Ağustos 1331 125 Ağustos 1915.
- 45 BOA.DH.I.UM 81-2/1-24, 2 Teşrinisani 1331 [15 Kasım 1915]; 89-05/1-47, 1 Kânunuevvel 1331 14 Aralık 1915.
- 46 BOA.DH.HMŞ 12/39, 9 Kânunuevvel 1331 122 Aralık 1915.
- 47 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sivas Vilayeti'ne çekilen telgraf için bkz. BOA.DH.ŞFR 54A/99, 11 Temmuz 1331 124 Temmuz 1915. Aynı şekilde İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Adana, Edirne, Erzurum, İzmit, Canik, Çatalca vesair vilayet ve mutasarrıflıklarla, Adana, Erzurum, Halep vesair Emval-i Metruke Riyasetlerine çekilen telgraf için bkz. BOA.DH.ŞFR 54A/259, 22 Temmuz 1331 14 Ağustos 1915.
- 48 BOA.DH.ŞFR 54A/388, 29 Temmuz 1331 11 Ağustos 1915.
- 49 BOA.DH.ŞFR 55/255, 13 Ağustos 1331 126 Ağustos 1915.
- 50 BOA.DH.ŞFR 56/295, 16 Eylül 1331 129 Eylül 1915.
- 51 BOA.ŞD 1628/12, 27 Kânunusani 1331 19 Şubat 1916.
- 52 BOA.DH.ŞFR 55/294, 16 Ağustos 1331 129 Ağustos 1915.
- 53 BOA.DH.ŞFR 55/280, 15 Ağustos 1331 128 Ağustos 1915.
- 54 BOA.DH.ŞFR 56/269, 20 Eylül 1331 13 Ekim 1915.
- 55 BOA.DH.ŞFR 55A/171, 26 Ağustos 1331 18 Eylül 1915.
- 56 BOA.DH.ŞFR 57/61, 4 Teşrinievvvel 1331 17 Ekim 1915.
- 57 BOA.DH.ŞFR 57/140, 4 Teşrinievvvel 1331 17 Ekim 1915.
- 58 BOA.DH.ŞFR 57/59, 5 Teşrinievvvel 1331 18 Ekim 1915.
- 59 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Tokat'ta Sivas Emval-i Metruke Komisyonu Riyaseti Vekâleti'ne çekilen zeyl telgraf bkz. BOA.DH.ŞFR 57/60, 5 Teşrinievvvel 1331 18 Ekim 1915.
- 60 BOA.DH.HMŞ 12/28, 12 Teşrinievvvel 1331 125 Ekim 1915.
- 61 BOA.DH.ŞFR 57/193, 17 Teşrinievvvel 1331 130 Ekim 1915.
- 62 BOA.DH.ŞFR 57/104, 11 Teşrinievvvel 1331 124 Ekim 1915.
- 63 BOA.DH.ŞFR 57/131, 13 Teşrinievvvel 1331 126 Ekim 1915.
- 64 BOA.DH.ŞFR 58/173, 17 Teşrinisani 1331 130 Kasım 1915.
- 65 Öksüz yurtlarına gerekli eşyanın emval-i metrukeden verilmesi için Tasfiye Komisyonlarına emir buyrulmasına dair Sivas Valiliği'nin telgrafı için bkz. BOA.DH.ŞFR 513/69, 5 Mart 1332 18 Mart 1916.
- 66 BOA.DH.HMŞ 12/45, 23 Kânunuevvvel 1331 15 Ocak 1916.
- 67 BOA.DH.ŞFR 520/58, 7 Mayıs 1332 120 Mayıs 1916.
- 68 Bu minvalde İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Trabzon Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne çekilen bir telgraf için bkz. BOA.DH.ŞFR 60/129; 130, 13 Kânunusani 1331 126 Ocak 1916. Bu sanat ve ticaret müesseselerinin Müslümanlara intikalinin kimlere ve hangi usul çerçevesinde yapılacağı
- hakkında Ordu Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne çekilen telgraf için bkz. BOA.DH.ŞFR 60/277, 26 Kânunusani 1331 18 Şubat 1916.
- 69 BOA.DH.ŞFR 60/275, 26 Kânunusani 1331 18 Şubat 1916.
- 70 BOA.DH.HMŞ 12/67, 13 Kânunusani 1331 126 Ocak 1916.
- 71 BOA.DH.ŞFR 63/260, 26 Nisan 1332 19 Mayıs 1916.
- 72 BOA.DH.ŞFR 64/11; 64/13, 1 Mayıs 1332 14 Mayıs 1916.
- 73 BOA.DH.I.UM 59-2/1-49, 18 Kânunusani 1331 13 Ocak 1916.
- 74 BOA.DH.HMŞ 12/73, 18 Kânunusani 1331 13 Ocak 1916.
- 75 "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlâk ve Arazinin Kıymet-i İdaresi Hakkında Talimatname" adıyla yayınlanan yönetmelik için bkz. Salâhaddin Kardeş, "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı (Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008), s. 139-42.
- 76 BOA.DH.HMŞ 12/76, 21 Kânunusani 1331 13 Şubat 1916.
- 77 BOA.DH.HMŞ 12/80, 21 Kânunusani 1331 13 Şubat 1916.
- 78 BOA.ŞD 1500/14, 18 Nisan 1332 11 Mayıs 1916.
- 79 BOA.DH.ŞFR 522/6, 22 Mayıs 1332 14 Haziran 1916.
- 80 BOA.DH.ŞFR 522/113, 30 Mayıs 1332 112 Haziran 1916.
- 81 BOA.DH.ŞFR 532/87, 6 Eylül 1332 119 Eylül 1916.
- 82 BOA.ŞD 2249/38, 20 Teşrinisani 1332 13 Aralık 1916.
- 83 BOA.ŞD 1373/15, 9 Nisan 1333 19 Nisan 1917.
- 84 BOA.ŞD 1630/7, 13 Nisan 1333 13 Nisan 1917.
- 85 BOA.ŞD 1630/19, 4 Haziran 1333 14 Haziran 1917.
- 86 BOA.ŞD 2249/39, 6 Teşrinisani 1333 16 Kasım 1917.
- 87 BOA.ŞD 1633/12, 15 Teşrinievvvel 1333 115 Ekim 1919.
- 88 BOA.ŞD 1885/2, 29 Nisan 1336 129 Nisan 1920.
- 89 BOA.ŞD 2252/45, 26 Nisan 1337 126 Nisan 1921.

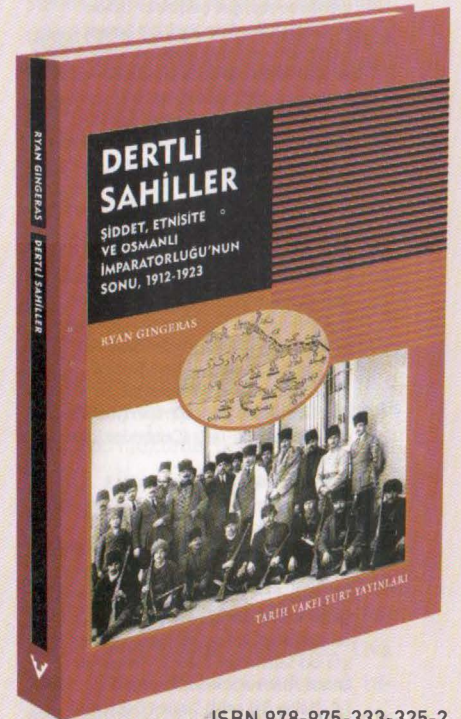
DERTLİ SAHİLLER

ŞİDDET, ETNİSİTE VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU, 1912-1923

Balkan Savaşları'ndan cumhuriyetin ilanına kadar Güney Marmara, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının en karışık bölgelerinden biriydi. Tehcirler, göçler, iskânlar, dağları dolduran çeteler ve asker kaçakları, işgal ve direnişle sürüklenen bu yıllarda bölge, etkileri bugün de görülen hakiki bir türbülans yaşamıştı.

Ryan Gingeras'ın "Dertli Sahiller"i, başkentin hinterlandını teşkil eden dört sancağa odaklanıyor: Karesi (Balıkesir), Hüdavendigar (Bursa), Kale-i Sultaniye (Çanakkale), İzmit (Kocaeli). Ermeni ve Rum nüfusun Müslümanlarla birlikte yaşadığı bu geniş alan, Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan göçlerle beraber her türden çatışmanın sürekli kazandığı bir can pazarı halini alacaktı.

İktidar odaklarıyla (saltanatla veya Kuva-yı Milliye'yle, Redd-i İlhak Cemiyeti'yle veya Yunan ordusuyla) kâh yan yana duran kâh ayrı düşen, "ası"den "sadık yurttaş"a, "haydut"tan "direnişçi"ye geçişler yaşayan Arnavut ve Çerkes çetelerinin başrole oturduğu bu kazı çalışması, dönemin dinî, etnik ve sınıfsal dinamiklerini su yüzüne çıkarıyor. Aynı zamanda, kasaba kasaba, köy köy ilerleyerek Birinci Dünya Savaşı'na ve Osmanlı'nın son yıllarına mercek tutan bir portreler galerisi sunuyor.

ISBN 978-975-333-325-2
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Süphan Dağı

Zirve Çıkışı

14- 18 Temmuz 2015

Gökçeada

Meryem Ana Panayırı

14 - 16 Ağustos 2015

Baksı Müzesi

22 - 23 Ağustos 2015

Maçahel

Kuzey Doğu Karadeniz

28 Ağustos - 1 Eylül 2015

Van - Bitlis

Tatvan - Ahlat Kültür Gezisi

3 - 6 Eylül 2015

Kaz Dağları

Florası

5 - 6 Eylül 2015

Gerga - Alabanda

Alinda - Labranda

12 - 13 Eylül 2015

Adım Adım
Anadolul

fest
FEST TRAVEL
30.yıl

ALALAH KAZILARI 15 YAŞINDA*

K. ASLIHAN YENER

Antik Alalah kenti günümüzde Hatay'ın Reyhanlı İlçesi sınırlarındadır. Amik Ovası'nda bulunan Alalah, Suriye sınırına kuş uçuşu 2 kilometre mesafededir. Höyükte arkeolojik kazılara ilk olarak 1936-39 tarihleri arasında C. Leonard Woolley tarafından başlanmış, 1946-49 arasında yapılan ikinci kazılardan sonra çalışmalar durmuştur. K. Aslıhan Yener 1995'te Amik Ovası'nda yüzey araştırması çalışmalarına başlamış, Alalah'ta da arkeolojik çalışmalar 2000 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle Yener'in başkanlığında tekrar başlatılmıştır.

Resim 1
2000 yılında
yapılan
ev temizliği
esnasında
Woolley
kazi evi buluntu
deposu.

Koç Üniversitesi
Alalah Kazıları Arşivi,
fotoğraf: K. Aslıhan
Yener.

Herkesçe kabul edildiği gibi Açıçana Höyük, antik Alalah, kısmen Sir C. Leonard Woolley'nin karizması ve yerleşim hakkındaki popüler yayınları sonucu Amik Ovası'ndaki en ilgi duyulan yerleşimlerden biridir. Höyüğe Columbia Üniversitesi doktora öğrencisi ve Irene Winter'in asistanı olarak ilk ayak bastığımda Woolley'nin son kazı sezonunun üstünden neredeyse elli yıl geçmişti. Tepedeki kazı evi terk edilmiş, kapı pencere ardına kadar herkese açıktı; biz de içeri girdik. Ahşap dolapların içinde silindir mühürler, çakmaktaşı, bitumen, cam ve bakır aletler duruyordu, depo yerden tavana kadar seramik torbalarıyla doluydu. Onca yıl sonra burada 2000'de başlamak üzere yeni bir dizi araştırmayı yöneteceğimi rüyamda görsem inan-

mazdım. Bu arada höyükte yeni bir bekçi görevlendirilmiş, bazı değerli buluntular müzeye gönderilmiş, kapağı asma kilit takılmış ve kumaşı çürümüş seramik torbaları plastikleriyle değiştirilmişti (Res. 1). Eski ve yeni kazıların arasındaki farkı ortaya koyan, bakış açısındaki kayda değer ölçüde radikal değişiklikler olmuştu. Yeni araştırma hedefleri, yöntemler, teknolojiler, araştırma fonları eski 20. yüzyıl yaklaşımlarının yerini almıştı; artık Türk bilim insanları da kazılara katılıyordu.

Bekçi asma kilidi açınca odaya girdik ve taş kalıpları, metal külçeleri, fildişi kakmaları ve diğer Alalah buluntularını görünce büyülendik. II. Dünya Savaşı'nın öncesinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Hatay yirmi yıl gibi kısa bir süre Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan idaresine girmiş ve bu dönemde yapılan kazılardan çıkarılan eserler Antakya'daki Hatay Arkeoloji Müzesi ile İngiltere'deki British Museum ve University College London, Institute of Archaeology (IoA) gibi çeşitli İngiliz kurumları arasında bölüşülmüştü. Koleksiyonların bir kısmı ise Oxford'daki Ashmolean Museum'a, Kıbrıs'a, Avustralya'daki Sydney ve Melbourne Üniversitelerine ve daha

birçok kuruma gönderilmişti. Sonrasında Woolley kazılarının arazi buluntu kartları, fotoğrafları ve cam levha negatifleri, IoA nadir kitaplar ve el yazmaları bölümünde arşivlenmişti. Hatay 1939'da en güneydeki il olarak Türkiye'ye katıldıktan sonra, Türkiye'de eski eser yönetmelikleri değişmiş ve artık bütün buluntuların Hatay Arkeoloji Müzesi'nde kalması şart koşulmuştu. Bunun sonucu olarak 1946-1949 buluntuları müzede sergilenirken ve saklanırken, bazı etütlük eserler ve yayımlanmamış malzemeler ise Woolley'nin kazı evi deposuna konmuştu.

Açıçana Höyük, antik Alalah kenti British Museum ile Oxford Üniversitesi adına Sir Leonard Woolley tarafından ilk olarak 1936-1939 ve II. Dünya Savaşı sonrasında 1946-1949 yılları arasında kazıldı. Başta Alalah 1955 cildi olmak üzere Woolley'nin yayınları, daha sonraki çalışmalarda önemli bir kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştı. Arkeolojik yöntemleri bakımından pek çok açıdan zamanına göre ileri olsa da, Woolley'nin çalışmaları antik Alalah'ın belgelenmiş tarihinde bir dizi boşluk ve belirsizlik bırakmıştı. Açıçana Höyük'te 2000'de bu makalenin yazarı başkanlığında başlatılan yeni araştırma-

lar, günümüzde Koç Üniversitesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle yürütülmektedir. 2003-2014 yılları arasında (2000-2002, 2005 ve 2013'te malzeme çalışması olmak üzere), hem daha önce Woolley'nin kazı yaptığı alanı, hem de höyüğün daha önce araştırılmamış bölgelerini kapsayan on kazı sezonu tamamlanmıştır.

İLK ARAŞTIRMALAR

İlk olarak Robert J. Braidwood yönetimindeki Chicago Üniversitesi ekipleri tarafından yüzey araştırması tamamlanan bugünkü adıyla Açıcana Höyük, ovanın güney kenarında, Asi Nehri'nin batıya doğru ana kıvrımına yakın bir konumdadır ve şimdiki boyutları 750 x 325 x 9 metredir (yak. 22 hektar) (Res. 2). Amik Ovası'ndaki bir diğer etkin araştırmacı ve arkeolog olan Sir C. Leonard Woolley, kamuoyunda ve bilimsel çevrede antik Kuzey Levant/Güney Anadolu bölgesindeki kültürel çeşitlilik hakkında farkındalık uyandırmıştır. Woolley, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Doğu Akdeniz sahilindeki askeri istihbarat etkinlikleri süresince gerçekleştirdiği ilk araştırmalar sonucu, Antakya yakınlarındaki İskenderun ve kırsalına olan ilgisini savaş sonrasında da devam ettirmiştir. Başka birçok araştırma konusunun yanı sıra, Girit'teki Minos kültürünün gelişimini ve "tarihin büyük uygarlıkları" ile olan bağlantılarını anlama arzusuyla, Ege, Mezopotamya ve Anadolu arasındaki bağlantıları aramıştır.

Hem kentten (Tayinat yerleşkesi dahil), hem de bölgeden Mukış veya Alalah/Alahtum olarak bahsedilse bile, geleneksel kanı Alalah'ın Mukış adında bölgesel bir krallığın başkenti olarak işlev gördüğüdür. Alalah'ta açılan geniş yatay kazı alanları, Geç Tunç Çağı (MÖ yak. 1600-1200) kenti ve materyal kültürü hakkında kanıtlar sağlamıştır. Bunun yanı sıra İlk Tunç Çağı sonu ve tüm Orta Tunç Çağı (MÖ yak. 2200-1600) ve son zamanlarda Demir Çağı (MÖ yak. 1100-750) yerleşimine ait bulgular da saptanmıştır. Erken tarihli kazılarda

Resim 2
Açıcana Höyük,
Tayinat Höyük
ve
Asi Nehri'ni
gösteren
CORONA uydusu
hava fotoğrafı.

USGS izniyle,
hazırlayan:
Murat Akar.

olağanüstü anıtsal mimari yapılar, geniş çeşitlilikte kıymetli ithal eşyalar ve Akadca ve Hurrice yazılı geniş saray arşivlerinin yanı sıra Hititçe ve Luvice çivi yazılı malzemeler ortaya çıkarılmış, yeni kazılarda bunlara Sümerce bir metin eklenmiştir. Saraylar, tapınaklar, özel konutlar ve görkemli şehir kapılarına sahip rampalar Alalah'ın mimari mirasını tanımlarken, 550'nin üzerinde tablet ve tablet parçası da önemli ve hareketli bir ikinci binyıl merkezindeki izlenimlerimizi genişletmeye hizmet etmektedir (Res. 3).

Orta Tunç II'de Alalah merkezli Mukış Krallığı, Amorit kültür alanının kuzeybatı kısmındaki büyük güç olan Yamhad Krallığı'nın (Halep) vassalıydı (Res. 4). MÖ 16. yüzyılda Halep'in düşüşünün ardından Alalah, Hurri-Mitanni İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturmuş ve bu dönemin en azından bir kısmı boyunca bağımsız vassal devlet olarak hizmet

Resim 3
Mühür baskılı
çivi yazılı tablet
parçası.
Alalah ve
Tunip Kralları
arasında
imzalanan
antlaşma.

Hatay Arkeoloji
Müzesi izniyle,
fotoğraf: Murat Akar.

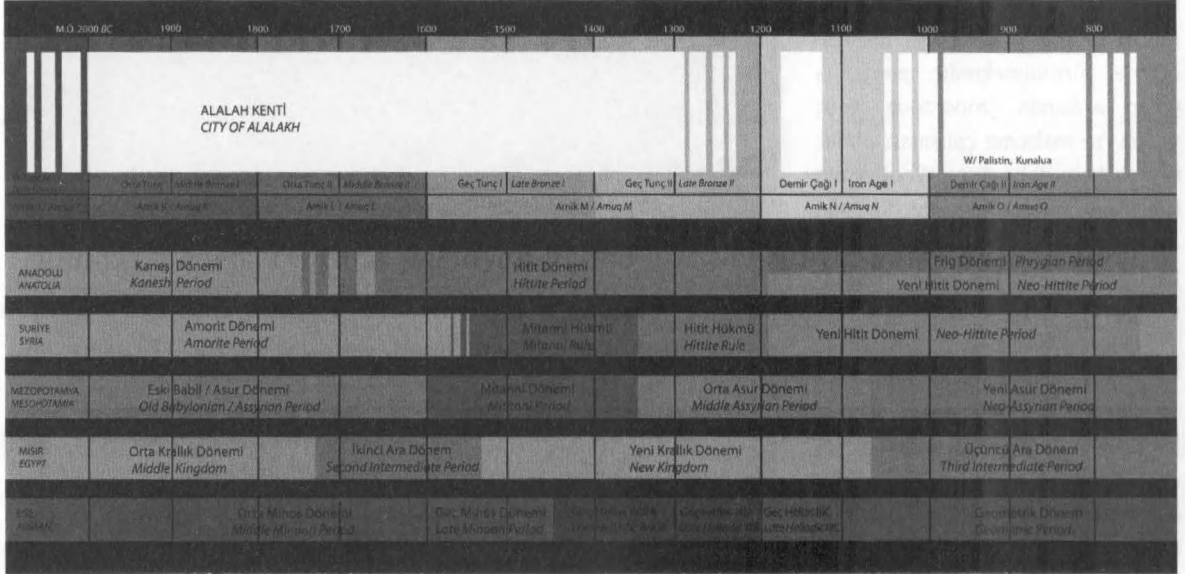
Resim 4
Muhtemelen
Kral Yarim-
Lim'e ait erkek
heykel başı
(İÖ 18.- 17.
yüzyıllar).

Hatay Arkeoloji
Müzesi izniyle,
fotoğraf: Murat Akar.

Resim 5
İÖ ikinci ve
birinci binyıl
krallıklarının
senkronizasyonu.

Mara Horowitz'ın
izniyle.

etmiştir. MÖ 1350 civarında Hatti ile Mitanni arasındaki bir antlaşmayla Hitit İmparatorluğu'na katılan kent, MÖ 1300 civarında bilinmeyen

nedenlerden dolayı büyük oranda terk edilirken, ana tapınak ve çevresinde en azından MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar yerleşim devam etmiştir. Yamhad, Mari, Babil, Hatti, Kizzuwatna, Ugarit, Mitanni ve Mısır krallarıyla ilişkili senkronik metinler, göreceli kronolojilerle ilgili önemli veriler sağlamıştır (Res. 5). Woolley sonraki gözlem notlarında, Alalah'ta bulunduğu çiviyazılı tabletlere dayanarak yerleşimin önemi üzerine şöyle demiştir:

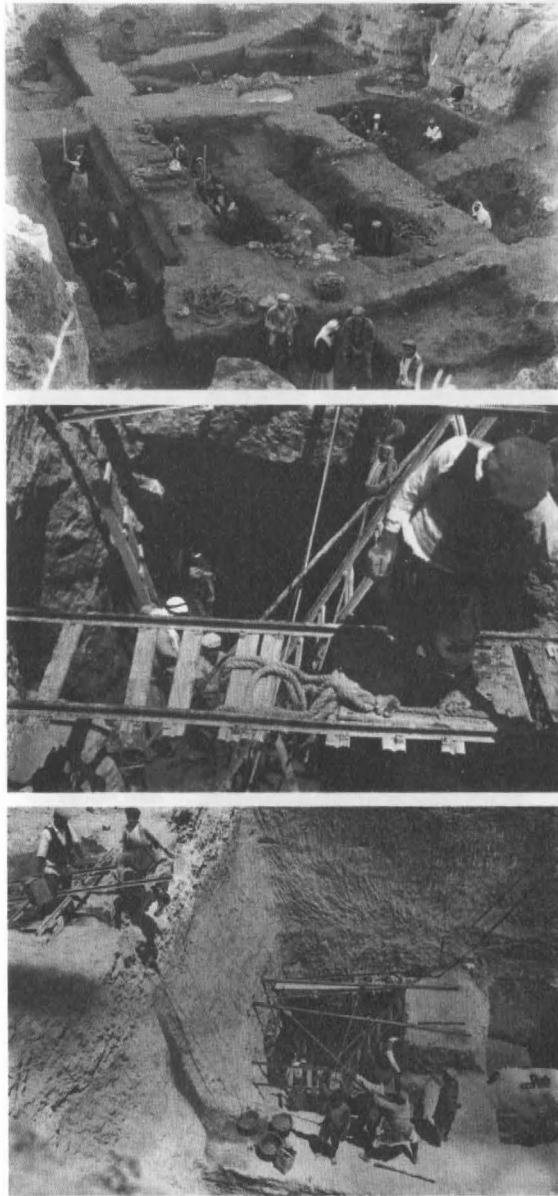
"Antik Sümer, Babil ve Mısır'ın büyük imparatorluklarından, Anadolu'da Boğazköy merkezli Hitit İmparatorluğu'na, daha az tanınan Hurri ve Mitanni güçlerine sürekli atıflar var; Knossos'taki Minos sarayında bizi hayrete düşüren Girit sanatının gelişimiyle alakalıdır, Kıbrıs Tunç Çağı kültürüyle ilişkilidir, proto-historya çağında Yunan adalarının ticaretinin doğruya doğru genişlemesine şahitlik eder, Atina İmparatorluğu'nun ekonomik yönlerine yepyeni bir ışık tutar, hatta son olarak, İtalyan Rönesans'ında Suriye katkısına işaret eder. Yedi kazı sezonundan çıkan sonuç işte budur."

Woolley'nin mühim bulguları ve buluşları hevesi kamunun ilgisini ateşlemiş ve Amik Ovası ile Alalah'taki araştırmalar arkeoloji çevrelerinde efsanevi bir itibar kazanmıştır. Woolley kazıları, anıtsal kamusal sanatı, mimarisi ve antik kentin ideolojik yönlerinin yanı sıra, saray ekono-

mileri içerisinde prestij eşyalarının üretimiyle günlük yaşam hakkında somut veriler ortaya koymuştur.

Küresel sosyopolitik dönüşümün, demografik baskıların ve Güneybatı Asya ile Doğu Akdeniz'in geri kalanıyla iletişim ağlarının genişlediğinin gözlemlendiği dönem olan MÖ 2. binyıl boyunca Alalah, hem kara hem deniz/nehir yollarına hâkim stratejik konumuyla kritik bir yere sahip olmuş, ticaret, seyahat ve iletişim yolları üzerinde başlıca kontrolü elinde tutmuştur. Höyüğün merkezi ve batı yamacında da Woolley tarafından kazılar yapılmış olsa bile, MÖ 2. binyılın kültürel gelişmeleri büyük ölçüde kuzey kısımda (Saraylar Bölgesi) gün ışığına çıkarılan seramik ve diğer buluntu dizilerine dayanmaktadır. Woolley'nin uzun ve dar açmalarından bazıları (60 m uzunluğunda, 2 m genişliğinde) daha sonra yatay alanlar olarak genişletilmiştir. Erken tarihli kazılarda tüm yerleşimin ancak küçük bir kısmı (yaklaşık 15,045 metrekare) kazılmış olsa bile, Woolley açmaları XVII. Tabaka'dan (MÖ yak. 2200-2000) o. Tabaka'ya kadar (MÖ yak. 1190-750 olarak tarihlenmiştir) kapsamlı bir tabakalaşma sağlamıştır. XVII-VIII. Tabakalar yalnızca iki büyük derin sondajda açığa çıkarıldığından, Alalah'ın mekânsal organizasyonunu tanımlayan en iyi mimari kalıntılar VII. ila I. Tabakalarla sınırlıdır. VII. Tabaka Sarayı'nın avlusu altındaki derin sondajda taban su seviyesine kadar on metre inilmiş

Katalog
18, 20, 21.

ve XVI.'ya kadar olan tabakalar ortaya çıkarılmıştır. Tapınak tabakalarını anlamak için açılan ikinci bir sondajda, XVII. Tabaka'dan sonra taban su seviyesi altında pompalar yardımıyla ana toprağa ulaşıldığı söylenmiştir (Kat. no. 18, 20 ve 21). Woolley'nin işgücü, son zamanlardaki filmlerde görüldüğü gibi geleneksel kıyafetli yüzlerce işçinin çok az sayıda arkeolog gözetiminde kazı yaptığı sahneleri hatırlatmaktadır (Kat. no. 7 ve 9). Gerçekten de o zaman çekilen fotoğraflar, döneminin tipik kazı tarzı olan işgücünün büyüklüğünü gösteriyor. Dahası, kazılar bugün olduğu gibi tabakalaşma birimlerine göre yapılmaktadır, ki bu da pek çok tarihleme sorununun kaynağıdır. Aynı anda o kadar çok şey birden olurken stratigrafinin, mimari ve buluntu yerlerinin ayrıntılarının nasıl kontrol edilebileceği hakkında pek çok sorun çıkmış olmalıdır. Ancak Woolley bir dâhiydi ve Güney Irak'taki Ur'da daha önce yaptığı kazılardan getirilen Hamudi ibn Şeyh İbrahim gibi deneyimli usta-başları vardı.² Gerçekten de, son değerlendirmelerimizde pek çok evre ayrıntısı değiştirilse ve hassaslaştırılsa da, yeni kazılarımız Woolley'nin "genel" sonuçlarının pek çoğunun doğru olduğunu ortaya koymuştur. Bugün işler tersine dönmüştür; yani artık kazılarda daha çok arkeolog, daha az işçi çalışmaktadır.

Bütün olarak bakıldığında Woolley'nin nihai yayını, yerleşmenin stratigrafisi ve temel evrelerini anlayışının son özetini temsil eder; en erken tabakaları kalkolitikte tarihlemesi hatalı çıksa da, bu özet zamana karşı sınavını geçmiştir.

İKİNCİ TUR ARAŞTIRMALAR

1995'te Amik Ovası'nda Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı himayesinde kazı ve bölgesel yüzey araştırması programını başlattım. Açıcana Höyük'te araştırmalar 2000'de, Amik Ovası Bölgesel Yüzey Araştırması Projesi (AVRP) altında topografik analiz ve jeoarkeolojik yüzey araştırmalarıyla başladı. AVRP'nin genel amacı, yüzey araştırması yoluyla antik Yakındoğu'nun

bu bölgedeki ilk topluluklarının ekonomik ve sosyokültürel tarihinin daha kapsamlı bir kaydını sağlamak üzere Robert ve Linda Braidwood'un çalışmalarını genişletme çabasıydı.³ Amik'te birbiriyle bağlantılı bir dizi saha projesine dayanan bölgesel bir yaklaşım stratejisi, bölgesel ve bölgelerarası ilişkilerin dönüşümü

mesinden sonra, Woolley'nin Roma rakamları kullanarak verdiği sayılara dayanan ancak Arap rakamlarıyla tanımlanan yeni bir tabakalaşma sistemi kullanımdadır. Bu yeni sistemde, bağımsız yeni bir mimari tabakayı evreleştirdiğimiz ya da Woolley'nin tabakalarından birini yeniden evreleştirdiğimiz ifade edilmektedir.

Açıcana Höyük'e bir doktora öğrencisi olarak ilk ayak bastığımda Woolley'nin son kazı sezonunun üstünden neredeyse elli yıl geçmişti. Höyüğün tepesindeki kazı evi terk edilmiş, kapı pencere ardına kadar herkese açıktı; içeri girdik. Silindir mühürler, çakmaktaşı, bitumen, cam ve bakır aletler, depo yerden tavana kadar seramik torbalarıyla doluydu.

hakkında açıklayıcı olacağı umulan anahtar temaları araştırmak için alışılmadık, çokkurumlu bir laboratuvar oluşturdu. Bu stratejiye sosyal kurumlar, teknolojik gelişmeler ve çevre arasındaki gerilimin incelenmesi de dahildir. Antik çevrenin rekonstrüksiyonu, araştırmaların ikinci turunda vurgulanmıştır. Jeoarkeolojik araştırmalar şimdi de değişen insan ve doğa manzarasının yanında, (eğer varsa) ani iklimsel değişimlerin sosyal etkilerini hedeflemektedir.

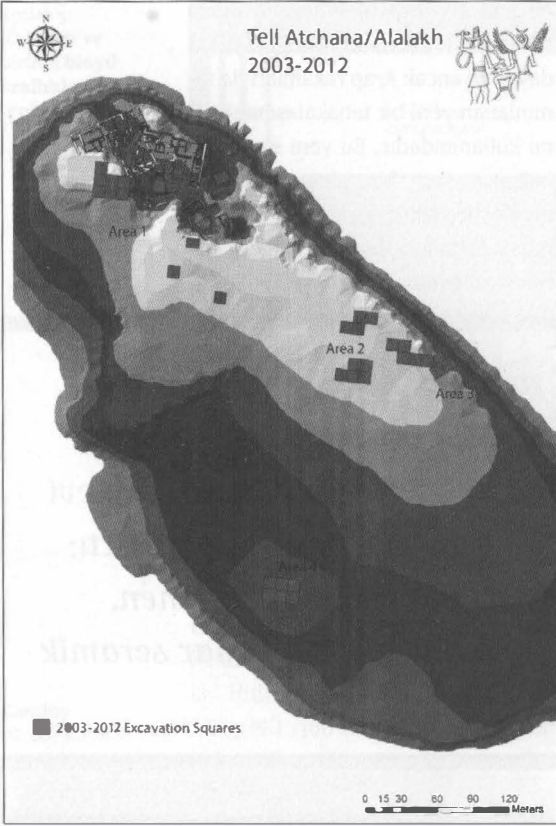
Alalah'ta kazı başkan yardımcısı Murat Akar ve Mara Horowitz'in uzman rehberliğinde yürütülen yeni kazılar, Koç Üniversitesi'nin desteklediği kapsamlı saha araştırmasının yanı sıra üç uzaktan algılama sezonu, on altı jeolojik karot ve iki keşif kesiti gerçekleştirmiştir. Höyük'te 38 yeni plan karede (10 x 10 m) çalışılmıştır. Yeni plan kareler, Woolley'nin Saraylar Bölgesi'ndeki (Alan 1) çalışmasının taze bir kesitini sağlamak üzere, eski devasa kazı alanını kesecek şekilde konumlandırılmıştır. Diğer kazı çalışmaları höyüğün doğu ve güney kanadındaki dokunulmamış 2, 3 ve 4. Alanlarında gerçekleştirilmiştir (Res. 6). Yeni kazı sonuçlarının Woolley'nin stratigrafisiyle geniş çaplı olarak ilişkilendiril-

Başlıca yerleşme tabakalarına verilen sayılar aynı kalmıştır; örneğin VII. Tabaka Sarayı şimdi Period 7, IV. Tabaka Sarayı ise Period 4 olmuştur. Hâlâ höyük üzerinde *in situ* duran ve yeni kazılarla bütünleşik olan Woolley'nin açığa çıkarttığı yapı kalıntıları yeni dönem kazıları period sistemine dahil edilmiştir.

Katalog 7. 9.

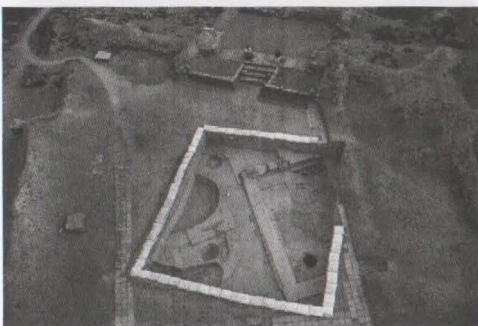

Resim 6
Yeni kazı alanlarını gösteren Açıana Höyük yerleşim haritası.

Koç Üniversitesi
Alalah Kazıları Arşivi,
hazırlayan: Murat Akar.

Katalog 31, 34.

2003 yılında Açıana Höyük'te yeni plan kare sisteminin yerleştirilmesi sırasında eski açmaların yerlerini Woolley'nin yayınında ifade edilen alanlarda tespit etme konusunda bir dizi sorun ortaya çıkmıştı. Woolley'nin 1955'te yayımlanan son kitabı ile ilk raporları karşılaştırıldığında, herhalde arazi ekibindeki mimarların değişmesine bağlı olarak,

Alalah'taki lüks ithal buluntular kente önemini kazandırır ve geçmişte yerleşime olan ilginin ağırlığını oluştururken, yerel üretim teknolojileri göz ardı edilmiştir. Genel varsayım cam ve diğer vitriğiye malzemelerin, Nuzi seramiklerinin ve çeşitli elit ürünlerin ithal olduğuydu. Son araştırmalarla bunların da yerel olarak üretildiği kanıtlanmıştır.

mimari planlarda bir tarz değişikliği olduğu barizdi. Ne yazık ki, günümüze bu kazılara ait hiçbir arazi defteri, harita, kesit ya da orijinal plan çizimi kalmamıştır. Bu farklı sistemleri yayınlarda verilen minimal kesit çizimleri ile eşleştirmek zor olmuştu; Woolley de, kazıya ara vermiş olduğu yıllarda yerleşime dair anlayışındaki değişikliklerin sonucu olarak son yayınının ilk raporlarından farklı olduğunu dipnotlarında sık sık belirtiyordu. İlk kazıların sona ermesinden 1946'da tekrar başlamasına kadar, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yedi yıllık bir boşluk olduğundan ve yeniden düzenlenen Hatay Arkeoloji Müzesi'ndeki müze uygulamalarında da değişiklikler yapıldığından bu, tamamen anlaşılır bir durumdur. Kazılarının bu geç evresi sırasında Woolley, doldurulmuş olan açmaları tekrar bulmak zorunda kaldığından bir dizi hatalı tanımlama olması muhtemeldir.

Antik Alalah, ilk kazı dizisinden elde edilen verilerden daha karmaşık veri biçimleri gerektiren bir dizi zorlu soruyu yanıtlayabilecek benzersiz bir konumdadır. Teoride yerleşim, o bölgeyle ilgili pek çok metinle senkronize olarak tartışmalı "Mezopotamya orta kronolojisi"ne kısmen temel oluşturma gibi bir ayrıcalığa sahiptir. Dolayısıyla, yeni kazılarda daha ayrıntılı ilişkisel stratigrafi, dendrokronoloji, radyokarbon örnekleme ve tabakalaşma birimlerine dayalı seramik dizini ve yazılı verilere dayalı kesin bir Açıana tarihlendirmesine öncelik verilmiştir. Bu ortak çabanın ön sonuçları, Woolley'nin tanımladığı şek-

liyle Alalah tabakalarının tarihlendirilmesinin revize edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Yine de, iki saray arşivi (VII. Tabaka ve IV. Tabaka) arasında geçen ve çok tartışılan zaman diliminin tanımlanmasında elimizdeki verilere en çok, Woolley'nin de haklı olduğu üzere, "orta kronoloji" uymaktaydı. Bütün antik Yakındoğu'da siyasi yapıların büyük dönüşümler, çöküşler ve yenilenmelerden geçtiği bir dönem olan Orta Tunç II-Geç Tunç I geçişiyle (MÖ yak. 1650-1550) ilgili gelecek araştırma konusunu Alalah'taki bu ara tabakalar oluşturacaktır (Kat. no. 31 ve 34).

Yeni kazılar ayrıca Açıana'da yerleşimin nihai olarak sona ermesinin tarihlendirilmesiyle de özellikle ilgilendirilmiştir. Yerleşimin birkaç alanında açığa çıkarılan tabakalar, tapınak alanı hariç olmak üzere Açıana'nın yaygın Tunç Çağı iskânının son evresinin MÖ 1300 civarında bittiğine; yerleşimin genelinin MÖ 13. yüzyıl boyunca terk edilmiş durumda olduğuna; demir çağı ve 12. yüzyıl ortalarına denk gelen bir dönemde 1. Alan'da ve 2. Alan'ın kenarında tekrar yerleşim olduğuna kuvvetle işaret eder. Yeni bulgular, Alalah yerleşim alanının bilinen en üst Tunç Çağı yerleşim tabakasının (I. Tabaka), Woolley'nin Saraylar Bölgesi'ne dayanarak yaptığı ilk değerlendirmeye karşıt olarak MÖ 14. yüzyıl sonuna tarihlendiğini, "Tapınak"ın ise, o döneme tarihlenen Hitit imparatorluk mühürlerinin ve metinlerinin de gösterdiği gibi, MÖ 13. yüzyıla kadar kullanımda kaldığını gösterir. Alalah kentinin MÖ 1300 civarında terk edil-

mesine yol açan büyük bir kesintiye maruz kaldığı ve bunun belki de diğer kentlerde belgelendiği gibi Hitit egemenliğine karşı çıkan başarısız bir ayaklanma sonucu nüfusun zorla tehciri yoluyla olduğu hipotezi öne sürülebilir (Kat. no. 42).

Yeni kazıların sürpriz bulgusu, yerleşmenin kuzey ucunda Woolley tarafından kazılmamış alanlardan birinde Demir I ve II dönemlerine tarihlenen çoklu evrelerin bulunmasıdır. Höyüğün kuzey kenarında MÖ 8. yüzyıldan sandık duvarlara sahip yapının tabanında döşeme olarak kullanılmış karışık bir seramik buluntu topluluğu içinde MÖ yaklaşık 1140'a tarihlenen Geç Hellas IIIC Orta seramikleri de bulunmuştur. Tapınak yakınında ise MÖ 12. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar yayılan devamlı bir tabakalaşma ortaya çıkarılmıştır (Kat. no. 66).⁴ Bu kalıntılar komşu Tayinat Höyüğü, antik adıyla Wa/Palistin ve sonrasında Unki-Patina kentiyle çağdaştır.

Yeni bölgesel araştırma hedefleri geniş anlamda Mukiş bölgesini ve krallığını anlamamızı kolaylaştırmıştır. Örneğin artık önemli miktarda bölgesel yüzey araştırması verisi elimizde bulunmaktadır ve Amik Ovası'nda değişen yerleşim dağılımlarına kanıt sağlamaktadır.⁵ Braidwood'un yüzey araştırmasında toplanan veriler, Orta Tunç seramiklerinin Geç Tunç seramiklerinden ayırt edilememesi sonucu aksamıştır, ki bu sorun artık projemiz tarafından düzeltilmiştir. Artık Erken, Orta ve Tunç çağlarıyla Demir I dönemi arasında yerleşim dağılımındaki çarpıcı değişimi görmek mümkündür.

Önemli antik metinler, insan yapımı nesneler ve Woolley'nin Alalah fotoğrafları üzerinde onlarca yıl yürütülen yorumlama çalışmalarındaki ilerlemeler, bu antik bölgesel merkez hakkında yapabildiğimiz bilgiye dayalı yorumlara katkı sağlamıştır. Daha tarihsel bir bakış açısından ele alındığında yerleşmenin ticaret yolları üstünde kontrolü olduğu kesindir; bu kontrol muhtemelen büyük ölçekli hammadde çıkarımı üstünde de vardı. Fakat Alalah ar-

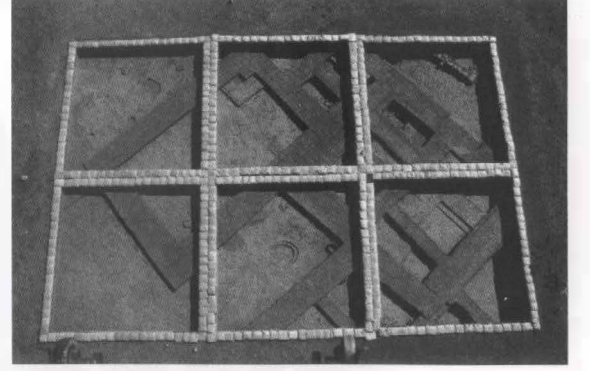
şivleri bu ekonomik etkenlerin yanı sıra bürokrasilerin doğası, meşrulaştırma süreçleri, etnik öğeler ve dört kademeli sosyal hiyerarşiye de ayrıca ışık tutmuştur. Yeni kazılarda kullanılan uydu görüntüleri, coğrafi bilgi sistemleri, mekânsal modelleme ve ilişkisel veritabanları gibi pek çok yeni teknoloji arkeolojinin hizmetine sunulmuştur. Dahası, yeni enstrümantal analizler ve arkeolojik bilimler artık buluntular üzerinden yanıtlarını arayabileceğimiz soruların karmaşıklık düzeyini artırmış, genişletmiştir. Çeşitli konularda son zamanlardaki çalışmalar bazı yerleşik fikirleri alt üst etmiştir; bunların pek çoğu yayımlanmış ya da yayın hazırlığındadır. Alalah'ın materyal kültür buluntu toplulukları üzerine çalışmalar da devam etmektedir. Alalah'taki lüks ithal buluntular kente önemini kazandırır ve geçmişte yerleşime olan ilginin ağırlığını oluştururken, yerel üretim teknolojileri göz ardı edilmiştir. Genel varsayım cam ve diğer vitrikiye malzemelerin, Nuzi seramiklerinin ve çeşitli elit ürünlerin ithal olduğu yönündeyken, son araştırmalarla bunların da yerel olarak üretildiği kanıtlanmıştır (Erb-Satullo vd. 2011, Res. 7).

Bugün bölgede hâkim olan kültürel ve etnik çeşitlilik, yemyeşil, verimli Amik Ovası ile Alalah'ın cazip konumunun yerel sakinlerin oluşturduğu kaleydoskopik arka fon olduğu antik çağda da belirgindir. Bu antik bölgelerin kolay erişilebilirliği ve bölgele-rarası ilişkiler, özgün Kuzey Levant/Güney Anadolu mimari ve materyal kültür gelenekleri üstünde kolaylıkla tanımlanabilen bileşenlerin etkileşimini beslemiştir. Devam eden buluntu toplulukları ve hane çalışmalarına,

hak ettikleri değeri görmeyen erken yerel kültürel gelenekleri ve ifadeleri algılayışımızı geliştiren yerel âdetleri ve günlük yaşamları ortaya çıkardıkları göz önünde bulundurularak öncelik verilmiştir (Kat. no. 35). Örneğin, ölü gömme âdetlerinde zenginlik ve prestij ifadelerinde "ithal" olarak tanımlanan âdetlere karşı yerel ola-

Katalog 42.

Katalog 66.

nı tanımlamakta zorlanmaktayız. Dahası, antik Alalah'ta kült ve ritüel konusu önemlidir ve Açına Höyük bu konuya katkı sağlamak için uygundur. Yıllarca süren kazılarda elde edilen engin bilgi birikimine rağmen, bu Tunç Çağı kentinin din ve ritüellerinin materyal kültürü üzerine çok az kapsamlı çalışma yapılmıştır. Özellikle ilk kazıları yapan Leonard Woolley pek çok varsayımda bulunmuş, sonraki yorumlar da sorgulamadan bu varsayımlar üzerine eklenmiştir.

Yeni kazılar sırasında yerel kültürel gelenekler ve Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Anadolu gibi komşu bölgelerin kültürel öğelerinin asimilasyonu veya bunlara olan direncin incelenmesine bilinçli olarak vurgu yapılmıştır. Kuzey ve doğu komşularına

Resim 7
Açına (Nuzi)
seramiği krater.

Koç Üniversitesi,
Alalah Kazıları Arşivi,
çizim: Nurettin
Bataray.

Katalog 35.

gönderilen bu selam, Alalah'ın renkli kültürel çeşitliliğini kucaklamayı ve Woolley'nin daha önceki araştırmalarının baskın olan Ege odağının telafi edilmesini amaçlar. Gerçekten

de MÖ 2. binyılda Yakındoğu'nun kuzeydoğu kısmında bölgesel devletlerin ve imparatorlukların yükselişi, Alalah'taki halkın yaşamında önemli bir dönüşüme işaret eder. Daha küçük bölgesel birimlere, çeşitli çevresel bölgelere ve iletişim yollarına hâkim olan Geç Tunç Mitanni ve Hatti imparatorlukları, Hatay ve Suriye bölgelerine hâkim büyük coğrafi oluşumlar olarak ortaya çıkmış ve yerel halklar ile yönetimler üzerinde politik ve kültürel izler bırakmıştır. Son on yılda Alalah kazıları daha büyük, daha güçlü ve nihayetinde yayılmacı komşuları arasında kalan eşsiz bir kültürel mikro-bölgeyi daha iyi tanımlamak için özgün yerel orta ve Geç Tunç Çağı geleneklerinin yelpazesini titizlikle belgelemiştir.

Sonuç olarak, devam eden kazı ve araştırmalar MÖ 2200-750 gibi epik

bir dönem boyunca antik Alalah'ın aydınlanmasına yardımcı olmaktadır. Yerel materyal kültürü, özellikle emperyal hırslar çağında politik değişimler gibi büyük konuların bir barometresidir. Ekibimizin disiplinlerarası araştırmalarından kesinlikle ortaya çıkan ise, Amorit olsun, Egeli, ya da Hurri-Mitanni olsun, krallıkların ve imparatorlukların yükselişi ve düşüşüne ve yeni metaların, sanatsal tarzların ve kültürlerin ortaya çıkmasına rağmen, Alalah halkının bu ortama kendi koşullarına göre katıldığı ve yerel ifadesini her zaman sürdürmüş olduğudur.

* Bu makale çok az değişikliklerle Murat Akar ve Hélène Maloigne tarafından derlenen *Unutulmuş Krallık* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014) adlı kitapta yayımlanmıştır.

DİPNOTLAR

- 1 C. Leonard Woolley, *A Forgotten Kingdom. Being a Record of the Results Obtained from the Recent Important Excavation of Two Mounds, Atchana and Al Mina, in the Turkish Hatay* (Baltimore: Penguin Book, 1953), s. 15.
- 2 Bkz. Murat Akar ve Hélène Maloigne (der.),

- Unutulmuş Krallık* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014).
- 3 Robert J. Braidwood, *Mounds in the Plain of Antioch. An Archaeological Survey* (Chicago: Oriental Institute Publications, 1937).
- 4 K. Aslıhan Yener (ed.), *Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between*

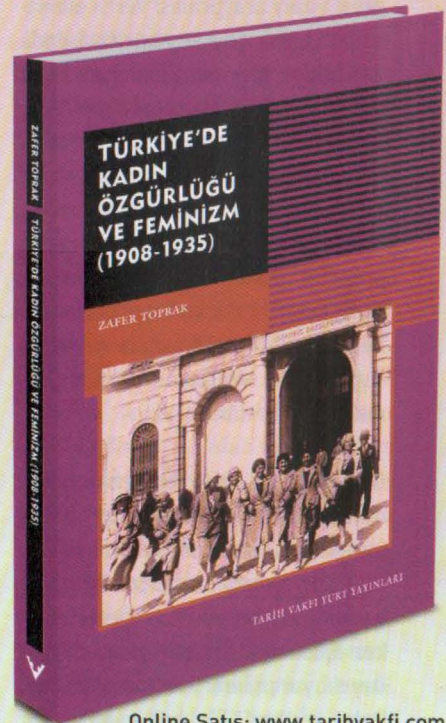
- Syria and Anatolia*, sempozyum bildirileri, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul, 31 Mayıs-1 Haziran 2010.
- 5 Yener (ed.), *The Amuq Valley Regional Projects*, c. 1 (Chicago: Oriental Institute University of Chicago, 2005).

TÜRKİYE'DE KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE FEMİNİZM (1908-1935)

1908 Jön Türk Devrimi'yle birlikte özgürlükten eşitliğe, uluslaşmadan laikliğe, gündemdeki tüm temel dönüşümler bir anlamda kadına odaklanmıştı. Geçmişte kadın "aile"nin bir parçasıydı; ayrı bir kimliği yoktu. Oysa Meşrutiyet söylemiyle kadın bireyselleşiyor, bedenini algılıyor, kendine özgü kimlik kazanıyordu. Cihan Harbi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadını daha bir görünür kıldı. Yoksulluk ile özgürlük atbaşı gitti. Mütareke'yle birlikte geçmişin hiyerarşik yapıları kısmen çöktü; özel yaşam alanı köklü dönüşümlere uğradı. Artık, geleneksel aile ilişkileri "özgür kadın" karşısında yetersiz kalıyordu. Cumhuriyet, ulus-devlet inşa sürecinde "asrî kadın"dan yeni görevler beklerken onu aynı zamanda zapturapt altına aldı. Son kertede Cumhuriyet, biyolojik kimliğini koruyarak kadına yurttaş kimliği kazandırdı.

Kadının 1930'lu yıllarda seçme-seçilme hakkını elde edişi dış dünyada yankı uyandırmakta gecikmedi. Nitekim 1935 Uluslararası Kadınlar Kongresi'nin Türkiye'de toplanmasının temel gerekçesi buydu. Ancak Anglosakson çevrelerin etkin olduğu kongre Ankara'yı kaygılandırmış, vurgulanan barış söylemi Almanya ve İtalya karşısında iktidarı güç durumda bırakmıştı. Bundan böyle Türkiye'de ilk feminist dalga son buluyor, kadın hareketi otuz yıllık bir uykuya yatıyordu.

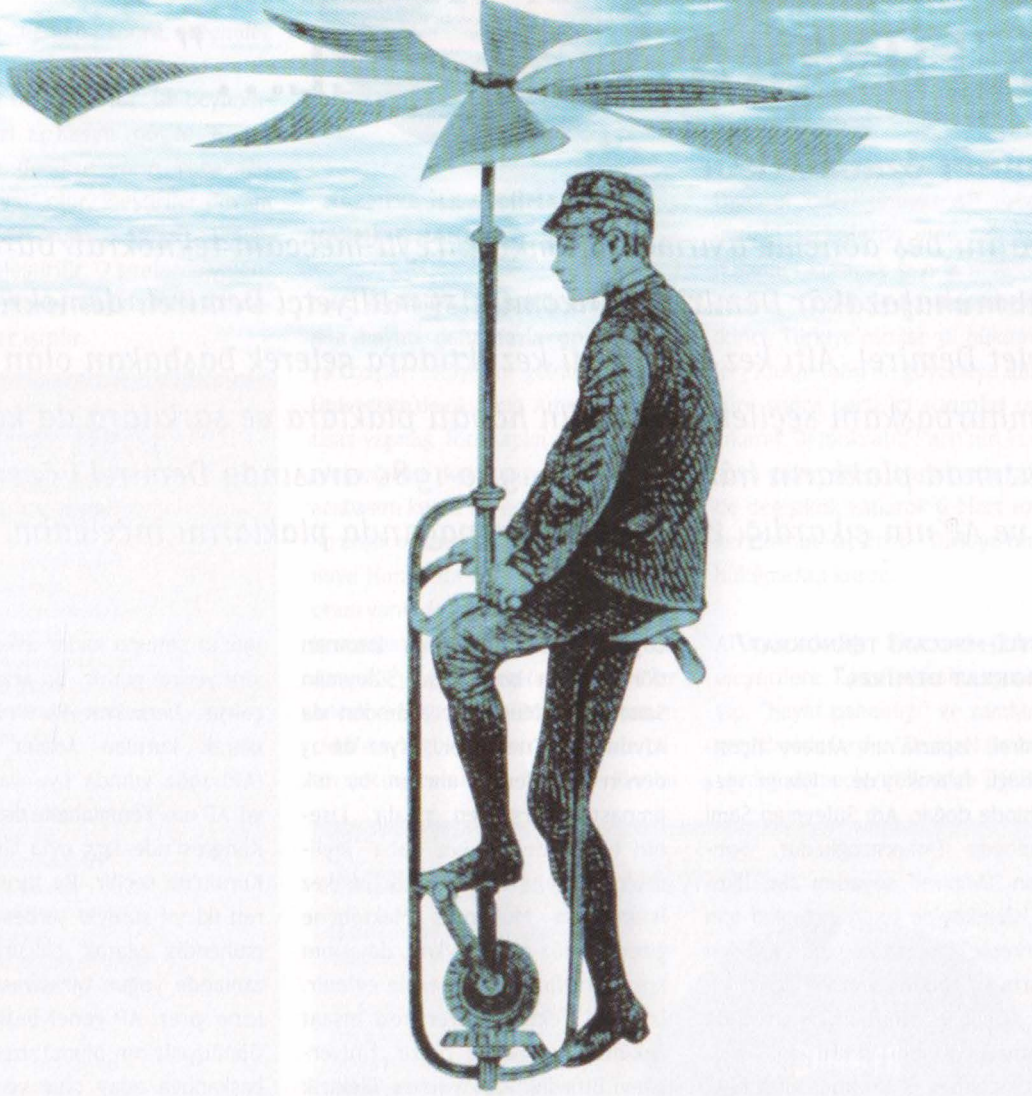
Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm* adlı kitabında özgün kaynaklarından yola çıkarak 20. yüzyılın ilk yarısında ülkede toplumsal dönüşümün ana eksenini oluşturan kadının özgürlük mücadelesini ve kazanımlarını anlatıyor.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

TARİHİN SESLİ TANIKLARI:*

"DEMİREL DEMİREL İKTİDARA YİNE GEL..."

MEHMET ÖZNUR ALKAN

Demirel'in hayatını beş döneme ayırmak mümkün. Leyli-meccanî teknokrat/bürokrat Demirel, liberal-muhafazakâr Demirel, antikomünist milliyetçi Demirel, demokrat Demirel ve devlet Demirel. Altı kez gidip yedi kez iktidara gelerek başbakan olan ve dokuzuncu cumhurbaşkanı seçilen Demirel'in hayatı plaklara ve şarkılara da konu olmuştu. Bu yazımda plakların hâkim olduğu 1960-1980 arasında Demirel'i öven veya yeren plakları ve AP'nin çıkardığı kendi resmi propaganda plaklarını inceledim.

"LEYLİ-MECCANÎ TEKNOKRAT/ BÜROKRAT DEMİREL"

Demirel, Isparta'nın Atabey ilçesi-ne bağlı İslamköy'de 1 Kasım 1924 tarihinde doğar. Adı Süleyman Sami Gündoğdu Dolaksızoğlu'dur. Sonradan "Demirel" soyadını alır. İlkokul İslamköy'de biter, ortaokul için "merkeple" Isparta'ya gidilir. Köyden Isparta'ya okumaya giden ikinci kişidir. Okul üç sınıflıdır. A sınıfında muntazam giyimli, şehre alışık memur çocukları; B sınıfında orta halli esnaf çocukları ve C sınıfında üstleri başları "olduğu gibi" köylü çocukları okumaktadır. Sonra eski deyişle "leyli-meccanî" yani parasız yatılı dönemi başlar. Cumhuriyet döneminin başlarında birçok kişinin yararlandığı bu eğitim fırsatı, ilerleyen yılların elitinin de yetiştirilmesinde başlıca kaynaklardan biri olacaktır.

Leyli-meccanî imtihanını kazanan dört kişiden biri olarak Süleyman Sami önce Muğla'ya, ardından da Afyon Lisesi'ne gider. Afyon'da 13 dersin 12'sinden 10 alırken, bir tek jimnastik dersinden 7 alır. Lisenin bitiminde bir kez daha "leyli-meccanî" sınavı kazanarak bu kez İstanbul'da Mühendis Mektebi'ne girer. Henüz öğrenciyken, dayısının kızı olan Nazmiye Şener ile evlenir. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni 1949'da bitirir. Üniversiteyi bitirdiği 1949 yılında, Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde göreve başlar. Kısa süre sonra, barajlar/sulama ve elektrifikasyon konusunda ihtisas yapmak için ABD'ye gider (Eylül 1949-Eylül 1950). Yurda döndükten sonra 1952 yılında Seyhan Barajı inşaatını yürüten Büro Amirliği'ne, 1954 yılında da Barajlar Dairesi'ne başkan atanır. Aynı yıl çeşitli araştırmalarda bulunmak üzere yine ABD'ye gider. 1955 yılında ise, henüz 30 yaşındayken, Devlet Su İşleri genel müdürü olur.

"LIBERAL MUHAFAZAKÂR DEMİREL" SİYASET SAHNESİNDE

Demirel siyasal yaşamına 1960 darbesinden sonra başlar. Temmuz ayında DSI Genel Müdürlüğü'nden alınır/ayrılır. Görevden ayrılışından

1961'in sonuna kadar askerlik görevini yerine getirir. Bu arada DPT'de çalışır. Demokrat Parti'nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi'ne (AP) 1962 yılında üye yazılır. Aynı yıl AP'nin Yenimahalle'de yapılan 1. Kongresi'nde 1455 oyla Genel İdare Kurulu'na seçilir. Bu tarihten itibaren iki yıl süreyle serbest müşavir-mühendis olarak çalışırken, aynı zamanda yoğun bir siyasal faaliyet içine girer. AP genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine genel başkanlığa aday olur ve Saadettin Bilgiç ile yarışır. 28 Kasım 1964 tarihinde 40 yaşındayken genel başkanlığa seçilir. (15 Ekim 1981 tarihine, yani darbecilerin bütün siyasal partileri temelli kapatmasına kadar da genel başkan olarak kalır.)

Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında, Şubat 1965'te kurulan koalisyon hükümetine —henüz milletvekili değilken— meclis dışından başbakan yardımcısı olur. 1965 seçimleri öncesinde seçim sistemi değiştirilmiş, milli bakiye sistemi getirilmiştir. Bu, oyların dağılmasına neden olan ve küçük partilerin temsilini olanaklı kılan bir seçim sistemidir. Ama Demirel liderliğindeki AP, seçim sistemine rağmen umulmadık bir başarı göstererek %53 oranında oy alır, parlamentoda tek başına hükümeti ku-

* Bu diziye uzun zamandır ara vermiştim. Demirel konulu plaklar envanesiyle yeniden başlamış oldum. Fırsat buldukça siyasal ve toplumsal plaklar konusundaki envanteri işleyen bu tür araştırmaları yayımlamaya devam edeceğim.

Adalet Partisi'nin "Demirel Demirel" diye başlayan ilk propaganda plağı, 1973.

racak çoğunluğu sağlar. Isparta'dan milletvekili seçilen Demirel, 27 Ekim 1965'te Türkiye'nin 12. başbakanı olarak 30. T.C. hükümetini kurar.

Seçimden hemen sonra, seçimler sırasında vaatlerin sık sık hatırlatılmasından rahatsız olur. İlk beyanlarından biri 24 Kasım 1965'te "Köprü yapacağız dedikse yarın yapacağız demedik ya!" olur. Eleştiriler devam eder. Masonluğu, Amerikancılığı, ilişkileri eleştirilir. O sıralarda yayınlanan bir plakta aşağıda kutu içindeki şu sesler işitilir:

Dedim Dedi

[Ali Avaz: "Dedim Dedi"
(Avaz Plak: A.A.-28-B)]

Dedim senin adın nedir?
Dedi ki Süleyman.
Dedim ya vazifen nedir?
Dedi ki başbakan.
Dedim sen nereden çıktın?
Dedi ki sandıktan.
Dedim sen bizlerden misin?
Söyledi yok, yok,
Dedi ki yok, yok.

Dedim senin çömezsin kim?
Dedi ki Bilgehan.
Dedim Sükan nasıldır?
Dedi ki çok yaman.
Dedim Saadettin nasıl?
Dedi ki el aman.
Dedim ondan korkar mısın?
Söyledi yok, yok,
Dedi ki yok, yok.

Dedim senin sanatın ne?
Dedi ki müteahhit.
Dedim mali durumun?
Dedi ki müsait.
Dedim senin servetin?
Dedi ki bana ait.
Dedim bunlar helal midir?
Söyledi yok, yok,
Dedi ki yok, yok.

Dedim DP nedir?
Dedi ki bir oyun.
Dedim Güven Parti nedir?
Dedi ki bir koyun.
Dedim ya CHP nedir?
Dedi ki soyun.
Dedim onu sever misin?
Söyledi yok, yok,
Dedi ki yok, yok.

Dedim ortanın kimdir?
Dedi ki Morison.
Dedim ya muhatabın?
Dedi ki Nikson.
Dedim onun mezhebi ne?
Dedi ki mason.
Dedim gel sen dön bizlere,
Söyledi yok, yok,
Dedi ki yok, yok.

"NAZMIYE İLE SÜLÜMAN": NAZMIYE HANIM

1965 seçimleri sırasında Demirel'in aile hayatı daha fazla öne çıkmaya başlar. Köyden gelmiş, Teknik Üniversite'de okumuş, Amerika'da ihtisas yapmış, fötr şapka takan, cuma namazlarını kaçırmayan, Amerikan arabasını kendi süren, toplumun pek de alışık olmadığı bir liderdir. Eşi Nazmiye Hanım da başı açık, her zaman onun yanında, halkla iç içe olan haliyle sempati yaratır. Nazmiye Hanım'la Amerika'ya gitmeden önce evlenirler ancak evliliğin ilk yıllarında yaşanan ciddi bir sağlık sorunu nedeniyle çiftin çocukları olmaz. Nazmiye Hanım

hep Süleyman Bey'in yanında yer alır. Demirel çifti mizah plaklarına da konu olur. Bunlardan biri, sözlerini aşağıda kutu içinde verdiğim "Nazmiye ile Sülüman" şarkısıdır.

"UNUTTUN BİZİ SÜLEYMAN": 1969 SEÇİMLERİNDE İKİNCİ KEZ BİRİNCİ PARTİ

Demirel liderliğindeki AP 1969 yılındaki seçimlerde yine tek başına hükümet kuracak sayıda milletvekili çıkarır. Demirel, başbakanlığındaki ikinci, Türkiye'nin ise 31. hükümetiyle 3 Kasım 1969'da güvenoyu alır. Bir süre sonra parti içi sorunlar ortaya çıkarak Demokratik Parti'nin kuruluşuna giden süreç başlayınca kabine-de değişiklik yaparak 6 Mart 1970'te kendisinin üçüncü, Türkiye'nin 32. hükümetini kurar.

AP'nin izlediği ekonomi politikası eleştirilere konu olmakta gecikmeyip, "hayat pahalılığı" ve zamlar dile getirilmeye başlar. Demirel ise basına verdiği demeçlerin birinde "Hükümet

Nazmiye ile Sülüman

[Şahinler: "Nazmiye ile Sülüman"
(Şahinler: Şah-134, 067)]

Oy Sülüman, Sülüman, Sülüman,
Baş edemen solunan Sülüman,
Beni yanında gezdir Sülüman,
Yoksa çoban olaman Sülüman,
Sülüman.

Giydim çoban hırkası Nazmiye,
Görünmüyor arkası Nazmiye,
Kars'a yaptıracağım Nazmiye,
Patates fabrikası Nazmiye, Nazmiye.

Sen çobanlık edemen Sülüman,
Koyunları güdemen Sülüman,
Kurtlar koyunu yerse Sülüman,
Pahalıdır ödemen Sülüman, Sülüman.

Ben koyunu güderim Nazmiye,
Sütün sağır içerim Nazmiye,
Üsküdar'dan öteye Nazmiye,
Köprü kurar geçerim Nazmiye, Nazmiye.

Yağlı sütü çok içme Sülüman,
Koltuktan da vazgeçme Sülüman,
Kuracağın köprüden Sülüman,
Sakın denize düşme Sülüman, Sülüman.

Giydim yağlı kispeti Nazmiye,
Keseceğim kısmeti Nazmiye,
Orta boylar vız gelir Nazmiye,
Yeneceğim İsmet'i Nazmiye, Nazmiye.

Oynativer elini Sülüman.
Görmesinler kelinesi Sülüman,
Güreşte yenilirsene Sülüman,
Yutma küçük dilini Sülüman. Sülüman.

Anladılar çobanı Nazmiye,
Haydi göster çobanı Nazmiye,
Sandığa girer çıkar Nazmiye,
Bilirsin bu çobanı Nazmiye, Nazmiye.

Karanlıkta dumanda, dumanda,
Veririz biz kumanda, kumanda,
Buluşalım hepimiz, hepimiz,
Kayseri'de limanda, limanda,
Buluşalım hepimiz, hepimiz,
Isparta'da limanda, limanda.

programımızda ve seçim beyanname-mizde zam yapmayacağız, vergi alma-yacağız diye en ufak bir şey yoktur" (17 Şubat 1967) der. Bu eleştiriler mi-zah plaklarına yansıyacaktır. Bunlar-dan birini Öztürk Serengil hazırlamış-tır. Ancak—biraz aşağıda değineceği-miz gibi—Demirel'i kıyasıya eleştiren Serengil, çok değil üç yıl sonra AP'nin resmi propaganda plağını doldura-caktır! Bir diğer hiciv plağı ise Ali Avaz'ın hazırladığı "Yatırdın Bizi Sü-leyman" adlı şarkıyla yayınlanır.

"DEMİREL DEMİREL İKTİDARA YİNE GEL": 12 MART ANTİKOMÜNİST MİLLİYETÇİ DEMİREL

12 Mart dönemi Demirel'in en çok eleştirildiği dönemdir. 12 Mart 1971 günü muhtıranın radyoda okun-masının ardından istifa ettiği için "Şapkasını aldı gitti" suçlamasıyla karşılaşmıştır. Demirel bu dönemi şu tespitlerle yorumlar. "Selin önünden kütük kapmak gerekiyordu. Ric'at

bilmeyen kumandan, kumandan değildir. Ric'at taarruzdan daha zor-dur... Meclis'in açık kalması sağlan-mıştı. Zaman kazanıp mücadelemizi açık bir zeminde yürütmek amacı-mız." Ama olan olmuş, hükümet is-

Unuttun Bizi Süleyman

Öztürk Serengil: "Unuttun Bizi Süleyman" (Sayan Plak: YS-5001)

Ne işler açtın başıma,
Maliye ortak aşım,
Tahsildar taktın peşime ahl!

Unuttun bizi Süleyman,
Dağıttın bizi Süleyman,
Mahvettin bizi Süleyman,
Ayıp ettin be Süleyman.

Vergiler gelsin, zamlar gelsin,
"Vağ mı bunun izahı" dersin,
Açığını fakir Öztürk mü versin,
Bilmiyorum, bilmiyorum,
Ne olacak benim halim?

Oooo merhaba, merhaba
Süleyman Bey, hoş geldiniz, hoş geldiniz.
Nasılınız efendim? İyi misiniz? Biz de
iyiyiz efendim. Zat-ı âlinizi pansuman
yapıyorduk. İyi ki geldiniz. Dostum, çok
teşekkür ederiz, ayıyayı yemiş vaziyeteyiz.
Mühim değil, iki seksen uzandık,
sayenizde bittabi. Beyim, her türlü şeye,
her türlü şeye aman vergi koydunuz.
Uyuz olup kaşınmak, öksürmek, aksırmak,

tiksirmek, acaba "bipppppp" buna da
vergi koydunuz mu rica ederim. Buna
vergi koymayın, istihdam ederim. Daha
evvelden haberimiz olsun. Bizatihi ve
de kütüblü benim bundan haberim
olmasını rica ediyorum. Hoş geldiniz. Biz
bu gidişle tahmin etmiyorum ki evlere
bacalardan girmeyeceğimizi kim temin
edebilir. Bakkal çakkal. elinde baltalarla
bizi bekliyor. Teşekkür edcriz. Ha, bir
şey söyleyeceğim. Kelliği korumuşsun,
vergi koymamışsın. Hay Allah razı olsun.
Ver elini öpeceğim, ver elini, imkânı
yok, imkânı yok elini öpeceğim. Nereye
gidiyorsun? Gitme, tüyme Süleyman.

Çok nutuklar çekiyorsun,
Paşanın koluna giriyorsun,
Sen bizi düşünmüyorsun ah,

Uyuttun bizi Süleyman,
Dağıttın bizi Süleyman,
Yatırdın Süleyman,
Nereye tüydün a Süleyman,

Bu kazığı atan bize sensin,
Tabii şimdi halimize gülersin,
Sen bizim sokaktan geçersen,
Kazıkladın, kazıkladın,
Ne olacak benim halim,
Gülüyorsun şimdi zalim.
Ah! Kazık!

Yatırdın Bizi Süleyman

[Ali Avaz: "Yatırdın Bizi Süleyman" (Avaz Plak: A.A.28)]

Bir kaza geldi başıma,
Süleyman su kattın aşım,
Yüz gram et gidiyor evime, ah
Yatırdın bizi Süleyman,
Batırdın bizi Süleyman,
Aldattın bizi Süleyman,
İşlettin bizi Süleyman.

Meclis'te ağa sofrası,
Önünde Amerikan salatası,
Bizlerdeki kaz kafası,
Ey Süleyman,
Ye Süleyman,
Yaptığın günahıtr Süleyman.

Bize ümit veriyorsun,
Sonra sözünden dönüyorsun,
Milleti Almanya'ya sürüyorsun,
Anadan ettin Süleyman,
Babadan ettin Süleyman,
Çocuktan olduk Süleyman,
Karıdan boşandık Süleyman.

Ev kirası veremedik,
Rahat yüzü göremedik,
Milletçe hepten kelleştik,
Ah Süleyman, vah Süleyman,
Git Allah aşkına Süleyman,
Gıdıklarım seni Süleyman.

Paşa Baba çok yaşandı,
Millet ondan sana kandı,
Sonunda bak nasıl yandı, ah,
Söğüşledin bizi Süleyman,
Hasta ettin bizi Süleyman,
İşlettin bizi Süleyman,
Uyuttun bizi Süleyman.

Tehlikeyi sezmiyorsun,
İnönü'yü görmüyorsun,
İstifanı vermiyorsun,
Ver Süleyman, ver Süleyman,
Kurtar bizi Süleyman,
Git Allah aşkına Süleyman.

SAYAN 2
Y.S 5001

ÖZTÜRK SERENGİL

- UNUTTUN BİZİ SÜLEYMAN
- EYVAH

Orkestra: RİTM-68

Prodüktör: YILMAZ SAYAN

Galeri İstanbul Tel.: 37 58 97

tifasını vermiştir. Bu kez parlamento kapatılmamış, partiler üstü bir hükümetin kurulması sağlanmıştır. Ancak asıl ilginç olanı, 1965-1971 arasında Demirel'in anayasadan yakındığı konuların neredeyse tamamının bu sırada anayasa değişikliği olarak parlamentodan geçmesidir.

Demirel orduyla hareket etmekten çekinmeyecek ve meclisteki oylama-da Deniz'lerin idamında baş hevesli olarak ellerini kaldıracak, arkaya dönüp grubunu da kontrol etmeyi ihmal etmeyecektir. 12 Martla liberal Demirel antikomünist milliyetçi Demirel haline gelmiş ve milliyetçi sağın oylarına göz dikmiştir.

1973 seçimleri için yapılan propaganda kıyasıyla bir rekabet halinde geçer. Hemen her parti propagandasını yapmak için plak çıkarır. Bu plaklar meydanlardaki mitinglerde çalınır. Ama parti ve lider marşını ilk çıkaran Adalet Partisi olur. 1973 seçimlerinden itibaren rastladığım resmi propaganda plakları şunlardır:

[AP Genel Merkezi; A) AP Marşı B) AP Marşı (Şiiri Okuyan: Mustafa Sevilen) (Melek Plak: YY 7008)], [AP Adalet Partisi Destanı Marş B) Adalet Partisi Destanı Şiiri (AP: AP 1-A-B)] ve [AP; A) AP Buluşalım B) Her Şey Trabzon İçin (Bilgi yok!)]

Bunlardan biri sözlerini aşağıda kutu içinde verdiğim Yılmaz Türkoğlu'nun seslendirdiği, bir yüzünde "AP Marşı", diğer yüzünde "Demirel Marşı" olan plaktır.

"GUDBAY SÜLÜ": "MİLLET BİZE MUHALEFET GÖREVİ VERMİŞTİR"

1973 seçimlerini Demirel şöyle yorumlar: "Bizler, 73'te iktidara gelmeyeceğimiz hesabı üzerine hareket ediyorduk. Devir değişmişti. Değişen devre güç ifade edebildik. Alternasyon işlerdi. Halkı incitmek marifet değildir. Halk yaş meyve gibidir. Günlük yaşar." Her ne kadar "1973 seçimlerini kazanamayacağımız hesabı yapıyorduk" dense de 1973 seçimleri hem Adalet Partisi hem de Süleyman Demirel için yenilgiyle, hüsrarla sonuçlanır. AP seçimlerde 149 milletvekili çıkararak ikinci parti olur. Demirel, seçim sonuçları ortaya çıktığında olası bir koalisyon hükümetinde yer almayacaklarını peşinen ve net bir dille açıklar: "Millet bize muhalefet görevi verdi" der ve kenara çekilir. Demirel'in seçim yenilgisi Ali Avaz'ın çıkardığı ve sözlerini yandaki kutu içinde verdiğim bir plakta "Gudbay Sülü" şeklinde alay konusu edilir.

Gudbay Sülü

[Ali Avaz: "Gudbay Sülü" (Evren:76-B)]

Gutbay Sülü, Gutbay Sülü,
Gittin şaşkırttın bizi.
Seçim nutuklarını attın,
Seni kimse yenemez sandın,
Geldi işte bak Karaoğlu,
Ansızın, ansızın, ya,
Gutbay Sülü, Gutbay Sülü,
Beklemezdim bu günü,
Beklemezdim bu günü.

Karaoğlu'nı küçük sandın,
Fazla alkış sesine kandın,
Geldi işte bak Karaoğlu,
Ansızın, ansızın, hehheh,
Gutbay Sülü, Gutbay Sülü,
Gittin güldürdün bizi,
Gittin Sülü, gittin Sülü,
Geldi Ecevit günü,
Güle güle, güle Sülü,
Unutmazsın bu günü.

AP Marşı

[Yılmaz Türkoğlu: AP Marşı (H.E.-B)]

AP Bizim Partimiz,
Süleyman DEMİREL tek liderimiz
Millet Aşkıyla çarpar kalbimiz
Atanın izinde Türkoğlu Türküz.
ADALET PARTİSİ gençleriyiz biz
Milli demokrasi ilk hedefimiz
Nurlu iman dolu göğüslerimiz
Her zaman her yerde biz ileriye.
Adalet Partisi' yiz güreştik başa
Özgürlük getirdik her vatandaşa
Kars'tan Edirne'ye bir baştan başa
Cennet Anadolu sen binler yaşa.
AP güçlü kalacak
Bayrağımız gökte dalgalanacak
Yolumuz Ata'nın yoludur ancak
Bize emanettir şanlı al sancak

Demirel Marşı

[Yılmaz Türkoğlu: "Demirel" (H.E.-A)]

Demirel Demirel iktidara yine gel,
Millet seni istiyor kimse olamaz engel.
En zor engeli azminle devirdin,
Onardin vatani cennete çevirdin,
Açlığı yokluğu götürdün,
Refahi huzuru getirdin,
Barajlar köprüler fabrikalar açtın,
Milliyet uğrunda yılmadan savaştın,
En yüksek zirveye ulaştın,
Bize nurlu ufuklar açtın,
Tarihler yazacak yaptığın hizmeti,
Gururla anacak seni Türk milleti,
Allah'a emanet olasın.
Daima sağlıklı kalasın.

Ak Günler Nerede Kaldı

[Zehra Sağbaş: "Ak Günler Nerede Kaldı" (Sağbaş Plak: 04-SS-A)]

Ak günler nerde kaldı, yerini
zamlar aldı, zaten neyimiz vardı,
yaktın bizi Erbakan, haksız mıyız
Karaoğlu, yalvarıyorum şöyle,
haksız mıyız Karaoğlu?
Ak günler nerde kaldı,
Yerini zamlar aldı,
Zaten neyimiz vardı,
Yaktın bizi Erbakan,
Zaten neyimiz vardı,
Haksız mıyız Karaoğlu?

Mahkûm af beklerken,
Fakir refah dilerken,
Yüzümüz gülecekken,
Yaktın bizi Erbakan,
Yüzümüz gülecekken,
Ne yaptın sen Karaoğlu?

Kömür yakan, gaz yakan,
Simit satan, su satan,
Sana umutla bakan,
Toptan yandı Erbakan,
Sana umutla bakan,
Ortada kaldı Karaoğlu?

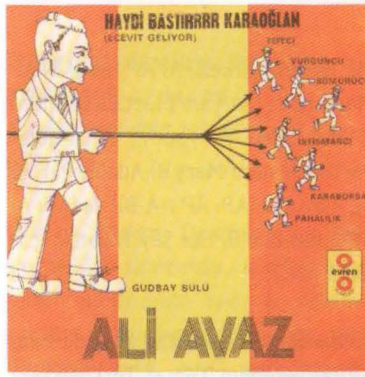
İşçi bir iş bulamaz,
Bulsa para alamaz,
Alsa da karnı doymaz,
Yaktın bizi Erbakan,
Alsa da karnı doymaz,
Haksız mıyız Karaoğlu?

Demirel el dedik,
Kıymetini bilmedik,
Oyları sana verdik,
Yaktın bizi Erbakan,
Oyları sana verdik,
Haksız mıyız Karaoğlu?

Zam üstüne zam bindi,
Stokçular sevindi,
140 lira bir hindi,
Haksız mıyız Karaoğlu?
140 lira bir hindi,
Yutulur mu Karaoğlu?

Olmaz kardaşım olmaz,
Çeşme kuru su akmaz,
Bu bütçe böyle dolmaz,
Yaktın bizi Erbakan,
Bu bütçe böyle dolmaz,
Haksız mıyız Karaoğlu?

Umutlar boşa gitti,
Zamlar bizi eritti,
Yoksulluk cana yetti,
Yaktın bizi Erbakan,
Yoksulluk cana yetti,
Haksız mıyız Karaoğlu?

Ortada Kaldık Karaoğlu

[Ali Şan: "Ortada Kaldık Karaoğlu" (Erdal Plak: EP-149-A)]

Umutumuz sen diye taç ettik
başımıza, ak günleri beklerken
zam çıktı karşımıza, olur mu bu
Karaoğlu, kurtar bizi Süleyman,
Kurtar bizi Süleyman, Haksız mıyız
Karaoğlu?

Umutumuz sen diye,
Taç ettik başımıza,
Ak günleri beklerken,
Zam çıktı karşımıza,
Su koydun aşımıza,
Olur mu bu Karaoğlu,
Kurtar bizi Süleyman,
Milletçe sevinmiştik,
Hep el ele vermiştik,
Sözlerine kanmıştık,
Toptan yandık Erbakan,
Kurtar bizi Süleyman,
Zenginler güler oynar, fakirler
yanar ağlar, peş peşe geldi zamlar,
yaktın bizi Karaoğlu, kurtar bizi
Süleyman, haksız mıyız Karaoğlu?
Ayetler okuyarak,
Köylüleri kandırdın,
Yenilikler beklerken,
Eskileri arattın,
Fakirleri ağılattın,
Yaktın bizi Erbakan,
Kurtar bizi Süleyman,
Zenginler güler oynar,
Fakirler yanar ağlar,
Peş peşe geldi zamlar,
Yaktın bizi Karaoğlu,
Kurtar bizi Süleyman,
Haksız mıyız Erbakan?
Milletçe kaldık yasta, borç ettik
eşe dosta, evde çocuklar hasta,
ortada kaldık Erbakan, kurtar bizi
Süleyman, kurtar bizi Süleyman,
haksız mıyız Karaoğlu?
İşçi alır sekiz yüz,
Kira veriyor beş yüz,
Bakkal, kasap dokuz yüz,
Vallahı olduk öküz,
Hani verdiğin söz,
Bastıramadın Karaoğlu,
İmdada gel Süleyman,
İşçi bir iş bulamaz,
Bulsa para alamaz,
Alsa da karnı doymaz,
Oldu mu bu Erbakan?
Haksız mıyız Karaoğlu?
Kurtar bizi Süleyman!

"AK GÜNLER NERDE KALDI": CHP-MSP KOALİSYONUNDAN YAKINMALAR

CHP-MSP koalisyonu uzun süreli ola-
mamıştır. CHP-MSP koalisyonunun
ama özellikle Ecevit'in beklenenleri
karşılayamadığı yönündeki eleştiri-
riler artar. CHP-MSP koalisyonu sı-
rasında Ecevit'in yaptığı zamlardan
da şikâyet başlamıştır. Güya halkın
ağzından Ecevit'e yönelik eleştiriler
gelmektedir. Sözlerini yandaki ku-
tulara verdiğim bu plaklardan biri
Zehra Sağbaş'ın okuduğu "Ak Günler
Nerede Kaldı", diğeri ise zamlardan
yakınan "Ortada Kaldık Karaoğlu"
adlı eleştiri plağıdır.

"BASTIR SÜLEYMAN BASTIR" 1. MİLLİYETÇİ CEPHE İÇİN ÇAĞRILAR

CHP-MSP koalisyonunun Ecevit'in
istifasıyla bitmesi sonrasında Sadi
İrmak, hükümeti kurmayı dener ama
güvenoyu alamaz. Buna rağmen yeri-
ne uzun süre yeni bir hükümet kuru-
lamadığı için güvenoyu alamayan en
uzun süreli hükümet olma rekorunu
kırmıştır. Uzun süren koalisyon ara-
yışlarında Demirel başkanlığında
bir hükümet kurulması konusunda
sağdan gelen bir baskı ve destek söz
konusudur. Bu destek ve baskı parla-
mentodaki sağ partilerin Demirel li-
derliğinde bir ortak hükümet kurması
yönündedir. Ufukta bir sağ hükümet
koalisyonu görünmüştür. Süleyman
Demirel'e ise bastırması ve hükümeti
kurması için çağrı yapılır. Bu dönem-
deki plaklardan biri sözlerini izleyen
sayfadaki kutuda verdiğim "Bastır
Süleyman Bastır" adını taşımaktadır.

"KIRATIN ZAFERİ": 1. MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ

Sadi İrmak hükümeti sonrasındaki hü-
kümet arayışları sırasında Korutürk
hükümeti kurma görevini Demirel'e
verir. Demirel, 29 Mart 1975 tarihinde
Türkiye siyasal yaşamına 1. Milliyetçi
Cephe (MC) hükümeti olarak geçen
hükümeti kurar. Dört sağ partinin
ortaklığı söz konusudur. AP'nin lide-
ri Süleyman Demirel'dir; MSP'ninki
Necmettin Erbakan, MHP'ninki Al-

Bastır Süleyman Bastır

[Adem Şahin; "Bastır Süleyman
Bastır" (Kral Plak: 999-A)]

[At kişnemesi sesi ve dört nala
koşan at sesleri]
Savrulun. geliyor kırat!
Ecevit'i seçtik başa,
Suyu kattı pişmiş aşı,
Zam üstüne zam getirdi,
Acımadı vatandaşı.

Bastır Süleyman'ım bastır,
Sembolümüz kıratır,
Hükümet kuramaz diyen,
Ecevit'e twist yaptır.

Bastır mühür-i Süleyman'ı,
Şahlandı kıratı, küheylanı,
Ah ulan ah lafla pilav pişirdiler,
Millet yutar mı bu yalanı.

Ortaya çıktı hakikat,
Çekilmez oldu bu hayat,
Demirel'im ümit sende,
Savrulun geliyor kırat.

Bastır Süleyman'ım bastır,
Sembolümüz kıratır,
Hükümet kuramaz diyen,
Ecevit'e twist yaptır.

Ecevit diyor seçim,
Vatandaş diyor geçim,
Savrulun kırat geliyor abicim,
Allahıma o biçim.

Ecevit palavra bastı,
Bozbeyli kendini kastı,
Demirel'in sabrı taşıtı,
Yine şahlanıyor kırat.

Bastır Süleyman'ım bastır,
Sembolümüz kıratır,
Hükümet kuramaz diyen,
Ecevit'e twist yaptır.

Tuşa Geldin Karaoğlan

[Nuri Çeri: "Tuşa Geldin Karaoğlan"
(Bayburt Plak: NÇ-306-B)]

Eee bu işler belli olmaz. Her zaman petrol
çıkma ya, bazen de kum çıkar. Gün gelir
insan kendi oyununla mağlup olur.

Tuşa geldin Karaoğlan,
Helal olsun Erbakan,
Zafer davulu çalsın,
Başa geçti Süleyman.

Çok kuvvetli pehlivan,
Karşıdaki Süleyman,
Onunla oyun olmaz,
Tuş olursun Karaoğlan.

Feyzioğlu, Alparslan,
Bakanımız Süleyman,
Onlara oyun olmaz,
Kaybettin Karaoğlan.

Çok kuvvetli pehlivan,
Karşıdaki Süleyman,
Onunla oyun olmaz,
Tuş olursun Karaoğlan.

Çok baktın bacadan,
Hoşlanmazdın hocadan,
Çok kendine güvendin,
Mağlup oldun Karaoğlan.

Çok kuvvetli pehlivan,
Karşıdaki Süleyman,
Onunla oyun olmaz,
Tuş olursun Karaoğlan.
Onlara oyun olmaz,
Kaybettin Karaoğlan.

Kıratın Zaferi

[Zehra Sabah; "Kıratın Zaferi" (Sagbaş
Plak: SS-14-A)]

Kadın Sesi: "Ne oldu Muhtar emmi,
cahilleri başına toplamış Sülüman bu
hökümeti kuramaz diye nutuk çekiyodun.
Bakbakalınması gurdu, gördün mü"
Muhtar (Erkek) Sesi: "Gurdu, gurdu ya,
eğer Erbakan, Bozbeyli, Feyzioğlu, Türkeş
olmasaydı bu hükümet zor kurulurdu,
zor, zor."

Kadın Sesi: "Ana, ister zor, goley, gurdu
ya sen ona bak. Aslan Kırat işte şahlandı
yine. [At kişnemesi sesleri] Şahlan Kıratım,
şahlan. Aslanım be, koçum be."

[Burada şarkı başlar:]

Kırat şahlandı yine,
Bizi de al.törkine,
Mühür geçti eline.
Bastır Süleyman bastır,
Bu darlıktan çok çektik,
Artık illallah ettik,
Bittik vallahi bittik,
Bastır Süleyman bastır
Kadın Sesi: "Herkes şaşı bu işe, çalıştın
sen diş dişe. Bir çizgi çek geçmişe. Şahlan
Kıratım, şahlan [at kişnemesi sesleri]

Üzerinde çok durdun,
Hükümeti sen kurdun
Tam on ikiden vurdun,
Bastır Süleyman bastır
Ekmeksiz aç yatan var,
Ceketini satan var,
Şurada bir vatan var,
Bastır Süleyman bastır
Kadın Sesi: Demir El'in bükülmez, köklü
ağaç sökülmez, senin şanın hiç ölmez.
Şahlan Kıratım, şahlan [at kişnemesi
sesleri]
Bıçak kemiğe geldi,
Meclis kararı verdi
Şimdi işler düzeldi,
Bastır Süleyman bastır
Demir elin bükülmez,
Köklü ağaç sökülmez
Fakirin yüzü gülmez,
Bastır Süleyman bastır,
Fakirin yüzü gülmez,
Güldür Süleyman güldür.
Erkek sesi: Yine kaşındı Yunan, ümit
sende Süleyman, onlara verme aman,
şahlan Kıratım, şahlan [at kişnemesi
sesleri]

parşlan Türkeş ve Cumhuriyetçi Gü-
ven Partisi'ninki Turhan Feyzioğlu.
Bu koalisyonun kuruluşu konusunda-
ki sağcıların sevinci o dönemde söz-
lerini yukarıdaki kutularda verdiğim
"Kıratın Zaferi" ve "Yine Şahlandı Kı-
rat" gibi plaklarda dile getirilir:

"MİLLİYETÇİ ZÜHTÜ": 1977 SEÇİMLERİ VE "ŞAHLANDI KIRAT"

AP 1977 seçimlerine, 1965 ve 1969
yıllarında olduğu gibi hükümeti tek

başına kurmaya yetecek milletve-
kili sayısına ulaşmak için büyük bir
propaganda faaliyetiyle girer. Seçim
sürecindeki AP propagandasında,
koalisyon 1. MC hükümetinin etkisiz
olduğu, ortakların yeterli çaba gös-
termediği ve ortaklığa ihanet ettik-
leri teması işlenecektir. Bunlardan
biri, Emrah'ın okuduğu "Şahlandı
Kırat" adlı plaktır. AP'nin asıl he-
defi ise MHP'nin milliyetçi oylarını
AP'ye çekmektir. Bu nedenle propa-
gandasını MHP ve Türkeş aleyhine
bir ifade kullanmadan bu kesimin

Yine Kırat Şahlandı

[Nuri Çeri: "Yine Kırat Şahlandı"
(Bayburt Plak: NÇ-306-A)]

Yine kırat şahlandı, meclis doldu boşaldı,
milli birlik cephesi en sonunda kazandı
(at kişnesi)

Yine kırat şahlandı,
Meclis doldu boşaldı,
Milli birlik cephesi,
En sonunda kazandı.

Demirel ve Erbakan,
Feyzioğlu, Alparslan,
Ucuzluğa yüklenin,
Kaybetti Karaoğlu.

Dört liderler yan yana,
Her zaman halktan yana,
Allah sabırlar versin,
Bizim Karaoğlu'na.

Demirel ve Erbakan,
Feyzioğlu, Alparslan,
Ucuzluğa yüklenin,
Kaybetti Karaoğlu.
Yağsız peynir kırk lira,
Nasıl yesin fıkara,
Kurtar bizi Süleyman,
Kalmadı cepte para.

Demirel ve Erbakan,
Feyzioğlu, Alparslan,
Ucuzluğa yüklenin,
Kaybetti Karaoğlu.

oylarını çekmek için milliyetçilik teması üzerine kurar. 1970'lerin ikinci yarısında herkesin diline dolanan "Zühtü" adlı türkü hemen AP'nin propaganda plaklarından biri için yanda kutu içinde verdiğimiz sözleri değiştirilerek kullanılmıştır. Şarkıyı okuyan, dönemin komedyenlerinden Öztürk Serengil'dir. Ancak ilginçtir, Serengil daha önce "Unuttun Bizi Süleyman" adlı eleştirel mizahi sözler içeren bir plak yapmışken, şimdi ise AP'nin propagandasını yapan bir plak doldurmuştur. "AP Takdim Eder" üst başlıklı plağın arkasında ise "Sizin

İçin Oyun Havaları" adlı oyun havaları bulunmaktadır.

"CİN GİBİSİN SÜLEYMAN":

2. MİLLİYETÇİ CEPHE KURULUYOR

1977 seçimlerinden Ecevit liderliğindeki CHP birinci parti olarak çıkmıştır; ancak hükümeti kuracak milletvekili sayısına sahip olamamıştır. Buna rağmen, seçimden birinci parti olarak çıktığı için Ecevit hükümeti kurma görevini alır. Ama beklendiği gibi güvenoyu alamaz ve başbakanlıktan ay-

Milliyetçi Zühtü

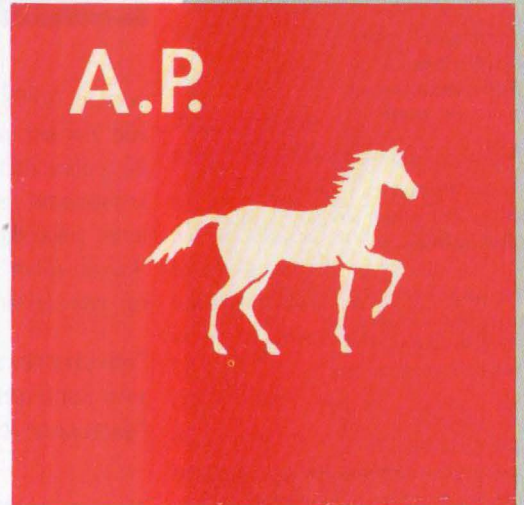
[Öztürk Serengil: "Milliyetçi Zühtü"
(AP: 1)]

Gariban bir vatandaşsın,
Senin adı Zühtü,
Kendini tanı Zühtü,
Türklüğünü unutturanlara kanma Zühtü,
Aklını topla Zühtü,
Kafayı vurursun Zühtü,
Uyuma sakın Zühtü,
Sonra yanarsın Zühtü,
Komüniste kanma Zühtü.

Ecdadının kemikleri sızıyor be Zühtü,
Aklını topla Zühtü,
O şehitler olmasaydı sen var mıydın Zühtü,
Komüniste kanma Zühtü,
Ar namus gider Zühtü,
Din iman kalmaz Zühtü,
Sonra yanarsın Zühtü,
Pişman olursun Zühtü.

Galiçya'da Kafkasya'da Kore'lerde Zühtü,
Dökülen kanın Zühtü,
Moskof cennet ise niye kaçıyorlar Zühtü,
Uyuma sakın Zühtü,
Gerçek budur Zühtü,
Din iman kalmaz Zühtü,
Ar namus gider Zühtü,
Komüniste kanma Zühtü.

Sen oyunu kime vercen seçimlerde Zühtü,
Aklını topla Zühtü,
Adalet Partisi. Süleyman'dır yolun Zühtü,
Unutma sakın Zühtü,
Barajları Zühtü,
Fabrikaları Zühtü,
Asfaltları Zühtü,
Televizyonu Zühtü,
Köprüleri Zühtü,
Milliyetçi Zühtü, unutma!
Unutma bunları Zühtü.

Şahlandı Kırat

[Emrah: "Şahlandı Kırat"
(Batı Plak: 189-A)]

[At kişnemesi sesi ve dörtlümlü koşan at sesleri.]
Haydi kırat şahlan, çöküyor vatan,
Derdimize derman olmaz Erbakan,
Bozbeyli'dir bizi hep içten yıkan,
İmdada yetiştii yine Süleyman.
[At kişnemesi sesi ve dörtlümlü koşan at sesleri.]
Nur olsun atamın yattığı yerler,
Aşlımız Türk'tür, Türk oğlu derler,
Kimimiz saççıyız solcuyuz derler,
Kardeşi kardeşe düşman ederler.
[At kişnemesi sesi ve dörtlümlü koşan at sesleri.]
Kıratın üstünde geliyor biri,
Ölürüz yolundan dönmeyiz geri,
Eğer yürür ise Türkün askeri,
Vatana sokmazlar hain itleri,
Eğer yürür ise Türkün askeri,
Vatana sokmazlar kudurmuş itleri.

rılır. Hükümeti kurma sırası Demirel'e gelmiştir. Ecevit güvenoyu alamayınca yeni bir sağ koalisyonu arayışı başlar. Sağdaki en çok oyu alan parti yine AP'dir. Bu nedenle sağ kesimden yine Demirel başkanlığında bir sağ koalisyon kurulması konusunda baskı gelmeye başlar. Demirel yine hükümeti kurma görevini almıştır. Bu başkanlık hevesi bir plağa "Cin Gibisin Süleyman" şeklinde yansır.

"HOŞ GELDİN SÜLEYMAN": 2. MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ

Ecevit'in azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca Demirel başkanlığında yeni bir sağ koalisyon kurulur. Bu kez koalisyon üç ortaklıdır. AP genel başkanı Süleyman Demirel'in başkanlığında kurulan hükümetin diğer iki ortağı Alparslan Türkeş liderliğindeki MHP ile Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP'dir. 21 Temmuz 1977'de kurulan bu üç ortaklı sağ

Cin Gibisin Süleyman

[Adem Şahin: "Cin Gibisin Süleyman"
(Kral Plak: 1007-A)]

Haydi maça maça, bir iki maça, maça,
Hop dedik kardeş, sizin evin kirası kaç,
Boş ver takma kafanı birader, nasıl olsa Süleyman baba geçti başa, gazla aslanım!
Kaybettin Ecevit'im başbakanlık masasını,
Bu millete oyun olmaz, seçerler bir başkasını,
Cin gibisin Süleyman,
Yine oldun başbakan,
Uyanıksın Süleyman,
Yine oldun başbakan.
Bütün ümidimiz sensin,
Dayan aslanım dayan,
Vatandaşın gözü sende,
Dayan aslanım dayan.
Vay kardeş bakıyorum kafayı çekiyorsun, hem de rakıdan iyi mi.
Eskiden şarap talim ederdik. Sağ olsun Süleyman baba başa geçti de rakı yüzü görebildik. Ver bir şişe hassosundan.
Ucuza getir artık,
Al fakirin duasını,
Maaş yetmez ödemedim.
Üç aylık ev kirasını,
Uyanıksın Süleyman,
Yine oldun başbakan.
Cin gibisin Süleyman,
Yine oldun başbakan,
Bütün ümidimiz sensin,
Dayan aslanım dayan,
Vatandaşın ümidisin,
Dayan aslanım dayan,
Dayan Süleyman'im dayan.

koalisyon 2. MC hükümeti olarak adlandırılmış ve "Hoş Geldin Süleyman" şeklinde plaklara yansımıştır.

"SÜLÜ'CÜM": 2. MİLLİYETÇİ CEPHE'NİN SONU

Bu dönem ekonomik krizin ve terörün hızla yükseldiği bir dönemdir. "Petrol vardı da biz mi içtik?" diyen Demirel başkanlığındaki 2. MC hükümeti Türkiye tarihinde gensoruyla düşürülen ilk hükümet olur. Bu olayın ardından "Güneş Motel Olayı" veya "11'er Hadesesi" adıyla bilinen milletvekili transferiyle Ecevit hükümeti kurulur. Dönemin "Mukaddes" adlı ünlü şarkısına "Sülü'cüm" adıyla sonraki sayfada kutu içinde görüleceği gibi yeni sözler yazılarak Demirel'in iktidardan gidişi anlatılır.

Hoş Geldin Süleyman

[Emrah: "Hoş Geldin Süleyman"
(Batı Plak: 189-B)]

[At kişnemesi sesi ve dörtlümlü koşan at sesleri]
Ey büyük Türk gençliği! Birinci vazifen Türk istiklalini ve Türk cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur.
Sağı attın solu tuttun,
Karaoğlan hapi yuttun,
Milleti nasıl uyuttun,
Fatih'in torunu,
Süleyman geliyor.

Zam üstüne zam koydun,
Ecevit şeytan uydun,
Bizi kara günde koydun.
Fatih'in torunu,
Süleyman geliyor.
Menderes'in örneği,
Süleyman geliyor.

Ak gün dedin kara çıktı,
Dediklerin boşa gitti,
Palavradan millet bıktı,
Fatih'in torunu,
Süleyman geliyor,
Yavuz'un torunu,
Süleyman geliyor.
Ata'nın torunu,
Süleyman geliyor.
Bastır Süleyman'ım bastır.

"ŞİMDİ KIRAT MODASI": DEMİREL'İN AZINLIK HÜKÜMETİ

Ecevit hükümetinin 1979 sonbaharında istifa etmesinin ardından hükümet kurma görevi bir kez daha Süleyman Demirel'e verilmiştir. Ancak bu kez beklenen 3. MC hükümeti kurula-

mayacak, Demirel, Türkiye'nin hükümetsiz kalmasına izin vermeyeceğini söyleyerek azınlık hükümeti kurmayı deneyecektir. Böylece Erbakan'ın deyişiyle "kerhen" dışarıdan destekli 6. Demirel hükümeti kurulmuştur. Bu, Türkiye'nin ilk azınlık hükümetidir. Demirel hükümetin kuruluşunu şöyle anlatır: "Azınlık hükümetini deneyen ilk benim Türkiye'de, kurdum ve işlettim. Ve Türkiye'yi kuyruklardan kurtardım, ama kandan kurtaramadım. Ama aldığım Türkiye kan içindeydi... 11 Eylül günü akan kan, 13 Eylül günü duran kan. 11 Eylül'de niye akıyordu?" Bu hükümet sırasında 24 Ocak kararları olarak bilinen istikrar paketi uygulanmaya başlar. Azınlık hükümeti "Şimdi Kırat Modası" adıyla

sözleri aşağıdaki kutuda yer alan bir plağa yansır. Ayrıca Rıza Pekutsal tarafından sözleri izleyen sayfadaki kutuda yer alan "Sülüboom" adıyla bir de mizah plağı yapılır.

DEMİREL PLAKLARI LİSTE DENEMESİ

Yukarıda kimi örneklerini verdiğim Demirel ve AP ile ilgili plakların benim arşivimde olanlarının bir listesini aşağıya çıkardım. Bu listenin zaman içinde yeni eklenecek plaklarla daha da artacağı fikrindeyim.

- AP Genel Merkezi; A) AP Marşı B)
AP Marşı (Şiiri Okuyan: Mustafa Sevilen) (Melek Plak: YY 7008)
AP Adalet Partisi Destanı Marş B) Adalet Partisi Destanı Şiir (AP: AP 1-A-B)
AP; A) AP Buluşalım B) Her Şey Trabzon İçin [Bilgi yok!]
Adem Şahin; A) Ver Emrini Süleyman B) Horaya Dokunamazsın Kahpe (Güney Plakçılık: 601)
Adem Şahin; A) Bastır Süleymanım Bastır B) Şimdi Kırat Modası (Kral Plak: 999)

Sülü'cüm

[Kaygısızlar: "Sülü'cüm"
(Bip: 501-B)]

Sülü'cüm, Sülü'cüm, söyle bana nerdeydin?
Sülü'cüm, Sülü'cüm, söyle nerdeydin?
Dün sabah bekledim okula da gelmedin,
Yoksa hasta mıydın? hiç görünmedin.

Sülü'cüm Sülü'cüm sana ne oldu?
O tombilik yüzün sarardı soldu,
Kendine iyi bak uyma Bülent'e,
Göbeğin eridi hepten yok oldu.

Vah vah olanlar bize oldu,
Vah vah koltuğumuz kayboldu,
Bunlar hep Bülent'in yüzünden,
Bizi okuldan da kovdurdu.

Necocum Necocum sen kendine bak,
En yakın türbeye git bir kandil yak,
Okuyup üfledin sanki ne oldu,
Sen de olmadın mı vah tepe taplak.

Süleyman Bey şimdi koltuğunuz var mı?
Efendim koltuğum vağsa vağ, yoğsa yohdur.

Necocum, Necocum söyle bana nerdeydin?
Necocum, Necocum söyle nerdeydin?
Dün sabah bekledim okula da gelmedin,
Yoksa hasta mıydın? hiç görünmedin,

Sülü'cüm, Sülü'cüm ne ağlıyorsun?
Yahya'ya söylesem koltuk bulursun,
Babana güvenme demediler mi,
O 11'ler sana bir hibe olsun.

Vah vah olanlar bize oldu,
Vah vah koltuğumuz kayboldu,
Bunlar hep Bülent'in yüzünden,
Bizi okuldan da kovdurdu.

Necocum, Necocum sen suçsuz musun?
Bunların nedeni sorumlususun,
O 11 kişi hep senden kaçtılar,
Ben yokken koltuğu sen nah bulursun.

Koltuğum, koltuğum sen neredesin?
Yaşayamam ben sensiz bunu bilesin,
Bakmayın siz bizim laflarımıza,
Koltuklar aslında şimdi Bülent'in Bülent'in yaaa.

Şimdi Kırat Modası

[Adem Şahin: "Şimdi Kırat Modası"
(Kral Plak: 999-B)]

Bir nanadır tutturmuş gidiyorsun,
Varmı ulan nanası manası,
Şimdi Kırat modası.

Süleyman'ım biri idi,
Bir Erbakan türedi,
Karaoğlu parladı,
Millet ortada kaldı.
Nanananananasi

Sözlerine güvendik
Ecevit'e oy verdik
Ucuza beklerken

Zam üstüne zam yedik
Nanananananasi,

Nanananananasi,
Nedir bunun manası,
Yedi aydan sonrası,
Çıktı Ecevit foyası,
Şimdi Kırat modası.

Karaoğlu'nın koyunu,
Sonra çıkar oyunu,
Kimisi der ki Halepte altı arşın atladım,
Abicim, Halep ordaysa arşın burdadır iyi mi.

Çoban Sulo'nun fendi,
Karaoğlu'nı yendi,
Bozbeyli'nin partisi,
Şimdi ayvayı yedi.

Güven oyu veren de,
Vermeyen de sağ olsun,
Hükümeti sen kurdun,
Allah yardımcın olsun,
Nanananananasi.

Nanananananasi,
Nedir bunun manası,
Yedi aydan sonrası,
Çıktı Ecevit foyası,
Şimdi Kırat Modası.

Sülübom

[Rıza Pekkutsal: "Sülübom" (Funda Plak: 307-B)]

Te selamünaleyküm çocukcağızım, komedi
plağı var mı beya?
Var abicim, hem de Rıza Abinin son plağı
dinle.

Sülübom, bom, bom,
Ah Sülü,
Siyasetin gülü,
Pas verme yürü,
Kendin gir Sülü, Sülü,
Sülübom, bom, bom.

Ne hükümet kurdurur,
Ne de kendisi kurar,
Bunca düşman dururken,
Karaoğlu'na çatar,
Siyaset stadında,
Herkes çalım atar.

Ah Sülü,
Siyasetin gülü,
Pas verme yürü,
Kendin gir Sülü, Sülü,
Sülübom, bom, bom.

Celal Dedem geliyor,
Kendini iyi kolla,
Durum vaziyetini,
Aman iyi ayarla,
Sonra yalnız kalırsın,
Sen ortaklık yolunda.

Ah Sülü,
Siyasetin gülü,
Pas verme yürü,
Kendin gir Sülü, Sülü,
Sülübom, bom, bom.

Erbakan'a güvenme,
Çalım atar sonunda,
Bozbeyle'nin gözüyse,
Hep senin koltuğunda,
Sen, sen ol yalnız yürü,
İktidarın yolunda.

Ah Sülü,
Siyasetin gülü,
Pas verme yürü,
Kendin gir Sülü, Sülü,
Sülübom, bom, bom.

Adem Şahin; A) Cin Gibisin Süleyman B)

Ah Erbakan Erbakan (Kral: 1007)

Anđan Varveren; A) İsmet ile Sülüman

Bacanak B) Sus Karakedi Kocam

Duymasın (Girgin: NG33)

Ali Avaz; A) Yürü Yavrum Yürü B) Herkes

Der Ben Alayım (Topkapı: 42, AŞ
83-84)

Ali Avaz; A) Dedim Dedi B) Yatırdın Bizi

Süleyman (Avaz: 28)

Ali Avaz; A) Karaoğlu (Ecevit Geliyor)

B) GutbaySülü (Evren: 78)

Ali Şan; A) Bastır Süleyman B) Kömür

Gözlüm (Erdal 1007)

Ali Taş; A) Şahlan Kıratım Şahlan B)

Zamane Anahtarı (Bahar: MB-154-B)

Antenler; A) Şükret Haline B) Ah

Sülüman (Coşkun: 718, HC 247-248)

Âşık Abdullah Papur; A) Garip Fakiri

Düşürdün Derde B) Satılık Kırat (Can
Plak: MS 50/A-B)

Âşık Metin Türköz; A) Kelliye Yedin

Sülüman B) Çıktı Çıktı (Türkofon
Türkiye 8824)

Ateş Böcekleri; A) Ispartanın Horozları

B) Yerli Film (Büyük Hıyarlar)

(Coşkun: HC 1075)

Aytaç Altıntaş; A) Büyülersin Beni B)

Demirel (Tunç Plak: TP 214, HAY-
429-430)

Özdemir-Sedat, Modern Komikler

(Arılar); A) Akşamcı Süleymanlar B)

İki Kafadarın Çilesi (Şençalar: 307)

Âşık Mecnuni; A) Ecevit Geldi Keltoş

Gitti B) Bizim Sülale (Bahar: 119)

Ateş Böcekleri; A) Ispartanın Horozları

B) Yerli Film (Büyük Hıyarlar)

(Coşkun: HC 1075)

Aytaç Altıntaş; A) Büyülersin Beni B)

Demirel (Tunç: Hay.429-430,TP-214)

Emrah; A) Şahlandı Kırat B) Hoş Geldin

Süleyman (Batı Plak: 189)

Hülya Aksoy; A) Kır At B) Eskimiş

Aynalar (Ş-A-1-2, GY 001)

İbrahim Özorak; A) Kıratım Şahlanıyor B)

İbrahim Çelik ve Arkadaşlarından

İzmir Kordon Zeybeği Anadolu Oyun

Havası (Girgin: NG 8-NG 6 A-B)

Kadir Özkaya; A) Süleyman B) Gençlik

Çağlarım (Güler Plak: KÖ 1/A-B)

Kaygısızlar; A) Sülü'cüm B) Mukaddes

(BLP: 5001)

Kemal Güney; A) Keltoş Zühtü B) Halk

Eceviti İster (Erses Plakçılık: 501)

Leyla Esen; A) Zafer Elbet Türküdür

Süleyman Aman Aman B) Şu Dağlar

Ne Hoş Durur (Türk Müzik: VS-45)

Modern Komikler Özdemir ve Metin;

A) Kızılıcıklar B) Karı Koca Kavgası

(Şençalar: İS 266, ES 384-385)

Modern Komikler Parazitler (Yavuz

ile Mesut); A) Mecliste Bahar B)

Mecliste Bahar (İbikler) (Akif:

AS-159)

Modern Komikler PARAZİTLER (Yavuz

ile Mesut); A) Sus Sus Sus Süleyman

Duymasın B) Mecliste Bahar

(İbikler) (Akif: AS-159)

Naci Kaçar; A) Süleyman Geçti Başa B)

Dolaş Gel Meclise Doğru (Flaş: F.P.
003-A-B)

Nevvare Soyurgal-Feriha Onan; A)

Feriha Onan: Sosyetik Hanımlar

(İster Kız İster Kızma Süleyman)

B) Nevvare Soyurgal: Üç Kişiye Bir

Yatak (Girgin: NG-50)

Nurhan Varveren; A) Yallah Tazyik

Süleyman B) İşte Kır'at, İşte Meydan

(Murat Plak: M1 523)

Nuri Çeri; A) Yine Kırat Şahlandı B) Tuşa

Geldin Karaoğlu (Bayburtun Sesi:

NC-306)

Öztürk Serengil; A) Unuttun Bizi

Süleyman B) Eyvah (Sayan: 5001)

Öztürk Serengil; A) Unuttun Bizi

Süleyman B) Eyvah (Sinyal: S.Y. 3,
501-A-B, 1973)

Öztürk Serengil; A) Milliyetçi Zühtü (B.

Gökalp) B) Sizin İçin Oyun Havaları

(AP/1-2)

Rıza Pekkutsal; A) Sülübom B) Yaşar Nah

Yaşar (Funda: 307)

Sivaslı Âşık Ali Sultan; A) Ceton Düştü

Gine Kele B) Elleri Koynunda Ağlar

Bir Gelin (Sultan Plak: SP-52)

Şahinler; A) Bulamadım B) Nazmiye ile

Süleyman (Şahinler: ŞAH-133-134,
067)

Şen Bahriyeliler; A) Bekçi Mırtazo ile

Hırtazo B) Süleyman Babanın Çiftliği
(Şenay: 61)

Şen Bahriyeliler; A) Bekçi Mırtazo ile

Hırtazo B) Süleyman Babanın Çiftliği
(Sevilen:01/A-B)

Yılmaz Türkoğlu; A) Demirel B) AP Marşı

(HE/A-B)

Zehra Sabah; A) Kıratın Zaferi B) İyi Olur

İnşallah (Sağbaş Plak: SS-14)

Zehra Sağbaş; A) Ak Günler Nerde Kaldı

B) Bir Ben miyim Ağlayan (Sağbaş
Plak: 04-SS)

ÖLÜMÜNÜN 100. YILDÖNÜMÜNDE TEVFİK FİKRET'İ ANARKEN: ZİYA GÖKALP, NÂZİM HİKMET VE TEVFİK FİKRET

ZAFER TOPRAK

Postmodernitenin, modernitenin "sınıf" ya da toplumsal nitelikli analizlerini görmezlikten gelişi sonucu "kültür" eksenli soruları ön plana çıkıyor; "sınıf" sorunları tarihin çöplüğüne atılıyor. Kültürel kimliklerin önemli bir boyutu doğal olarak dinsel, etnik, yöresel kimlik olarak ortaya çıkıyor. Bu nedenle günümüzde Nâzım Hikmet aklanırken, din etmeninin bu denli ön planda olduğu bir dönemde Tevfik Fikret'in rehabilitasyonu uzun yıllar alacağa benziyor.

Tevfik Fikret.

Fikret tam manasıyla inkılâpçı, cezrî [radikal] bir küçük burjuva münevveridir. Bu iddiamızın en bariz delillerini bizzat büyük şairin eserlerinden ve hayatından misaller ve vakıalar alarak gösterebiliriz.

Inkılâpçı, cezrî bir küçük burjuva münevverinin, numunelik, klasik manevî vasıfları nedir? Bu vasıflar bilhassa şu suretle hulasa edilebilir:

1- Cezrî bir küçük burjuva münevveri her şeyden evvel şerdiyetçidir.

2- Neşeden yese, ümitten ümitsizliğe, nikbinlikten bedbinliğe,

tevazudan gurura velhasıl mütezat haletiruhiyelere, küçük bir sebeple süratle ve birdenbire geçer. Bir küçük burjuva münevverinde, inanmakla inanamamak birbirini mütemadiyen takip eden iki ruhî halettir.

3- Bir küçük burjuva münevveri, giriştiği kavganın en keskin anında tabir-i mahsusuyla "gavura darlıp derhal oruç yiyebilir"...

4- Küçük burjuva münevverinin metotlu, bazen iğneyle kuyu kazar gibi, yavaş bir tempoyla ilerleyen her hangi bir mücadele hareketine tahammülü yoktur. O her şeyin bir anda tahakkukunu ister. Ve bir anda tahakkuk vakıası olmazsa, ya kılıçbalığı gibi küser, yahut da neşsinli feda ederek işin içinden bu suretle sıyrılmak ister.

5- Küçük burjuva münevverinde ekseriya ahlakî mefhumlar, mutlak mefhumlar halindedir. Ve eğer içine girdiği hareket bu, mutlak addettiği mefhumlardan bazılarını hırpalayarak ilerlemesini temin edecekse, küçük burjuva münevveri,

vaktiyle içinde bulunduğu harekete karşı mücadeleye kadar varabilir.

Süleyman [Nâzım Hikmet], "Tevfik Fikret", *Resimli Ay*, yıl 1930, sayı 7, Eylül, s. 34-35.

Tevfik Fikret, Nâzım Hikmet'in ardından üzerine en fazla kitap yazılan ozan olsa gerek. Her ikisi de farklı cennahlar tarafından uzun yıllar afaroza uğramış. Nâzım Hikmet son yıllarda rehabilte edildiye de bugün Tevfik Fikret kimi çevrelerde hâlâ yargılanıyor.

Ölümünün yüzüncü yılında günümüz Türkiye'sinde Tevfik Fikret'e ne ölçüde hoşgörüyle bakılmaktadır? Bunu on yıl önce Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü ile Londra Üniversitesi'nin ortak düzenlediği ve sunulan tebliğlerin kitap olarak yayımlandığı bir konferansta sına olanağı bulduk. Konferansta insanımızın geçmişiyile barışamadığı sürece Tevfik Fikret'in şahsında dünya yargılamayı sürdürmekte olduğu görülmüştü. Bir başka deyişle, Tevfik Fikret tarihselleştirilememiş, dünyanın gerçeği olarak algılanmaktan çok sü-

rekli güncelleştirilerek tartışılmıştı. Bugün de ölümünün ardından yüz yıl geçmesine karşın Tefvik Fikret üzerine cepheleşen görüşlerde bir değişiklik yok.

Kuşkusuz, tarihe bakışın bir "etik" boyutu oluyor. Ancak bu işlevselleştirildiği ölçüde kendinden menkul sonuçlarla yetinmeye yol açıyor. Hele "buhran" dönemlerinde yaşamış kimliklerin yargılanmaya çok daha müsait bir konumları oluyor. Yukarıda vurguladığımız gibi, Türkiye'de Nâzım Hikmet'in ardından üzerine en çok kitap, makale yazılan, tartışılan şair ya da edebi kimlik Tefvik Fikret'tir. Bu iki yazarın ortak özelliği en sert eleştirilere maruz kalmaları, eserleri ötesinde yaşamlarıyla da sürekli yargılanmalarıdır. Türkiye'de siyasal/toplumsal düşünce ya da mücadele ile edebi yazının bu denli örtüştüğü ortam az olsa gerek. Edeb, içerik "buhran" dönemlerinde çoğu kez kişinin dünya görüşünü yansıtmış, onu ele vermiş, yazılı edebi kültür siyasal düşünceyi yansıtmaktan geri kalmamış. Bu nedenle "edebiyat" diğer sanatsal uğraşlara oranla çok daha siyasi bir kimlik içermiş. Bu süreçte zaman zaman kimi yazar kendini, siyasal kimliğini ön plana çıkarmış, siyasi çizgisini sakınmaksızın vurgulamış, bunu "entelektüel" bir gereklilik olarak görmüş. Kimi edebi şahsiyet ise kendisine rağmen, görüşlerinin ötesinde tasnife tabi tutulmuş, günün siyasal gelişmeleri doğrultusunda kolaylıkla başkaları tarafından "sağ"a, "sol"a savrulmuş. Edebiyat-siyaset ikileminde bu tür bir yargılamaya tabi tutulan, siyaset alanında güncel tartışmalarda saf tutturulan, daha doğrusu turnusol kâğıdı işlevi gören özellikle iki ozanımız Nâzım Hikmet ve Tefvik Fikret. Ölümünün üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına karşın bu iki yazar ortaya koydukları yapıtlar kadar duruşlarıyla da entelektüel çevrelerde yargılanmış.

SİYASİ AYRAÇ: TEVFIK FİKRET

Nâzım Hikmet'in son yıllarda siyasal yelpazenin geniş bir kesimce rehabilite edilmesinin bir nedeni, blok-

Nâzım Hikmet.

lu dünyanın çözülüşü ve Sovyetler Birliği'nin gündemden düşüşü, Türkiye'de de soğuk savaş dönemi konusunda hoşgörü oluşturulması. 1991'de 20. yüzyılın sona erişi Nâzım'ın da aklanmasına vesile olmuş. Bundan böyle postmodernite, modernitenin "sınıf" ya da toplumsal nitelikli analizlerini görmezlikten gelmiş, "kültür" eksenli soruları ön plana çıkararak "sınıf" sorunlarını tarihin çöplüğüne atmış. Kültürel kimliklerin önemli bir boyutu doğal olarak dinsel, etnik, yöresel kimlik olarak ortaya çıkmakta. Bu nedenle Nâzım Hikmet aklanırken, din etmesinin bu denli ön planda olduğu bir dönemde Tefvik Fikret'in rehabilitasyonu daha uzun yıllar gündemde kalacağına benzemekte.²

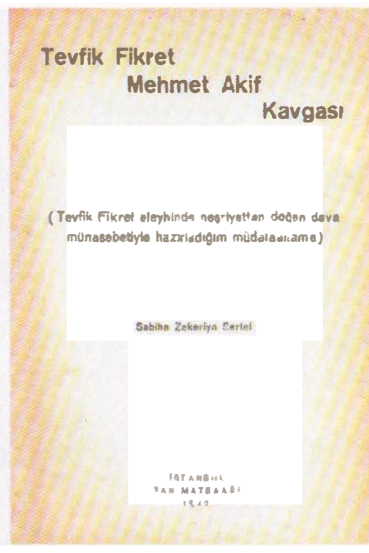
Yukarıda belirttiğimiz gibi, Tefvik Fikret, 1915'te ölümünden beri şiirleri kadar, kişiliği ve dünya görüşüyle de yazınımızda yerini korumuş. Daha ölümünün ertesi birçok düşünür onu şiiri nedeniyle yüceltirken, kimi yazarlar ise günün koşulları ışığında yorumlama, zaman zaman da yargılama girişiminde bulunmuş. 1918'de *Düşünce* dergisi, Tefvik Fikret'e bir özel sayı (nüshâ-i mahsusâ) ayırmış, dönemin önde gelen siyasi ve edebi şahsiyetlerinin onunla ilgili övgü dolu satırlarına yer vermiş. Bu arada savaş yıllarında kimi dini risalelerde Tefvik Fikret'in inancıyla ya da inançsızlığıyla ilgili sert eleştiriler

yer almış. Ölümü ardından *Sebilü'r-Reşad*'da Babanzade Ahmed Naim, Tefvik Fikret'in "dinsizliği"ne saldırırken, onu savunmak filozof Rıza Tefvik'e düşmüş. Bu eleştiriler aynı minval üzerinde on yıllarca sürmüş.

Ancak, zamanla Tefvik Fikret kendi kimliğinin ötesine çekilmiş, Türkiye'de çatışan düşünce cephelerinin tuzağına düşmüş. Nedeni Cihan Harbi yıllarında "düvel-i muazzama"ya karşı savaşıırken iki önemli öğenin Tefvik Fikret üzerinden okunma gereğinin doğuşu. Bunların ilki "milliyetçilik"- "beynelmilliyetçilik" karşıtlığı, diğeri "dindarlık"- "din dışılık" ya da "laiklik". Burada "din dışılık" sözcüğünü o günkü deyimleriyle "lâ-dini" ya da "lâ-zühdi" karşılığı olarak kullanıyoruz. Daha sonra bu sözcük yazınımızda 1920'li yıllardan itibaren "laiklik" olarak görülecek, 1927 Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında benimsenecek, 1931'de parti programında yer alacak ve 1937'de anayasada devletin altı ilkesinden biri olarak gözükecek.

Yakın dönem siyasal yaşamımızda Tefvik Fikret ve şiiri zaman zaman bir kıstasa, adeta bir turnusol ya da ayırac kâğıdına dönüşmüş. Filozof Rıza Tefvik'ten Babanzade Ahmed Naim'e, Mehmed Fuad Köprülü'den Mehmet Ali Aynî'ye, Sabiha Sertel'den Eşref Edib'e geniş bir yelpaze oluşturan olumlu ya da olumsuz Tefvik Fikret

eleştirisi, kişilerin siyasal açılımlarının dışavurumunu, "ileri-geri" kavgasını, "mütedeyyin" kesimle "laik" kesim arasındaki çekişmeleri, Türk siyasal yaşamının "sağ"- "sol" cenahlarında yer alan çizgilerin siperlerini oluşturmuş. Gençlik bir aralık "Fikretçiler" "Âkifçiler" diye iki ayrı gruba ayrılmış. Bu tartışmalarda taraf olan Sabiha Sertel *Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* adlı eserinde 40'lı yıllardaki ayrışmayı şu satırlarla ifade etmiş: "Türk gençleri Fikretçiler ve Âkifçiler diye iki gruba ayrıldılar. Birbirleriyle münakaşalara ve mücadelelere giriştiler. Milliyet, Türkçülük maskesi altında irtica'ı koruyanlar Âkif'i; Fikret'in hür düşüncesini, insaniyetçi telâkkisini, inkılâpçılığını benimseyenler Fikret'i temsil eder oldular. Atatürk inkılâbını ve ideolojisini benimseyen birçok gençler, Türkçülüğün, bu faşizm ve irtica tuzağının içine düşürüldü."³

Sabiha Sertel bu kitabı yazış nede-ninin gerisinde, *Yeni Sabah* gazetesinde açılan bir ankette bir kısım yazarların Tevfik Fikret'e "gayet çirkin ve manasız hücumlar" yapmasının, bu hücumların içerisinde "irtica"nın kokusu olmasının, siyasi bir ideolojinin, faşizmin izleri de bulunmasının yattığını ileri sürüyor. Bu "birlikmiş irtica'a karşı" Sabiha Sertel, Tevfik Fikret'in şahsında ileri fikirlere, vicdan hürriyetine, fikir hürriyetine yapılan hücumlara *Tan* gazetesinde "Kundakçı", "Fikret'i bir irtica'a bayrak mı yapmak istiyorlar", "Gençlik ve Fikret" yazılarıyla yanıt veriyor.

Bu tartışmalar sonunda *Yeni Sabah* gazetesi Sabiha Zekeriya Sertel'i dava edecek, Sertel savunması sırasında 1940 yılında "Fikret-Âkif Kavgası" başlıklı bir kitap yayımlayacak.⁴ Nitekim bundan böyle Fikret-Âkif çatışması komünizm ve faşizm cephelerinin simgelerine dönüşecek. Fikret'ten yana olanlar komünist, Âkif'ten yana olanlar faşist addedilecek. 1946 yılında sosyalist bir partinin yayın organı olan *Gün* dergisi Fikret'i anarken Namık Kemal-Tevfik Fikret-Nâzım Hikmet çizgisini savunuyor.⁵ Bundan böyle Tevfik Fikret ilericiliği, Âkif ise gericiliği simgeler. Her iki yazar da şahsiyetlerinin içi boşaltılarak, ülkedeki siyasal kavganın sembollerine dönüştürülmüş.

Uzun yıllar, Tanrı anlayışı, bir misyoner okulu olarak görülen Robert Kolej'de hocalığı, Aşçıyan'daki münevvi yaşamı ve oğlu Halûk'un konumu, Tevfik Fikret'in şiiriyle doğrudan bağlantı kurulmasına neden olmuş, adeta şiiriyle yaşamı bütünleştirilmiş. Aslında çoğu kez edebi kimliğinden çok şahsı, yaşamı, çevresi gündemi oluşturmuş. Kısaca Türkiye'de çok az yazar Tevfik Fikret denli gönüllerde yargılanmış.⁶

Tevfik Fikret'in ölümü ertesi birçok yazar kalem oynatmış. Ama bunlardan ikisi o dönemin "aydınlanmacı" ve "hümanist" gelişmeleri açısından ayrı bir önem taşıyor. İl. Meşrutiyet yıllarında Tevfik Fikret'in konumunu anlamak için başvurulması gereken iki yazar Ziya Gökalp ve Köprülü-

zade Mehmed Fuad. Her ikisi de İl. Meşrutiyet'in Türkçülük düşüncesinde önemli rol oynamış düşünürlerimiz. Her iki yazarın da yukarıda belirttiğimiz "milliyetçilik" ve "dinsel" konusunda dönemin yazınına önemli katkıları var. Tevfik Fikret'in bu dönemde konumunu belirlerken bu iki yazarın görüşleri ayrı bir önem taşıyor; zira her ikisi de Tevfik Fikret nesli ve onu yakından tanıyan kimlikler.

HÜMANİST TEVFİK FİKRET

Üzerine yazılan düzinelerle kitaba rağmen, Tevfik Fikret'in yaşamına dair bilgilerimiz kanımızca son derece sınırlı. Düz yazı türündeki metinler, yazışmaları, entelektüel kimliğini yeterince dışavurmuyor ya da Tevfik Fikret üzerinde uzun boylu tartışılacak bir entelektüel kimlik oluşturmuyor. Galatasaray Sultanisi'nde okuyan, okulu birincilikle bitiren, aynı okulda müdürlük yapan, daha sonra Robert Kolej'de ve yanı başında planını kendi çizdiği Aşçıyan'da yıllarını geçiren ünlü bir şair hakkında daha geniş bir bilgiye sahip olmamız gerekirdi diye düşünüyoruz. Üzerine yazılan ve bir ölçüde, entelektüel arkeolojiye elverişli temel eserlerden biri, Salih Keramet Nigâr'ın *İnkılâp Şairi Tevfik Fikret'in İzleri* adlı kitabı.⁶ Tevfik Fikret üzerine çalışan birçok yazarın gönderme yaptığı bu kitapta Tevfik Fikret'in ailesi, çocukluğu, tahsili, ruhi gelişmesi, fikri ve ruhi terbiyesi, "devrimciliğinin" kökleri, terbiye, edebi ve milli faaliyeti gibi alt başlıklar yer alıyor; ayrıca eli kalem tutan birçok şahsiyetin şair hakkındaki söylediklerine yer veriliyor. Bir başka eser Abdullah Uçman'ın *Tevfik Fikret'in sınıf arkadaşı Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın yazılarından derlediği Tevfik Fikret* adlı kitabı.⁷

Tevfik Fikret, Türk edebiyatının kaderini çizen ender şairlerden biri. Divan edebiyatı süresince belirli kalıpların içine sıkışıp kalan şiirimiz Tanzimat'la birlikte bir ölçüde ferahlamış, fakat bu dönemin şairleri de çoğu zaman divan şiirinin köklü geleneklerinden kurtulamamış. An-

cak *Servet-i Fünun*'la yeni bir evre gündeme gelmiş. Türk şiiri yalnız dil, deyiş, vezin ve şekil yönünden değil, aynı zamanda ele aldığı konular ve işlediği temalar bakımından da Batı'ya yönelmiş. Tefvik Fikret işte bu süreci omuzlayanların başında geliyor. Şiirimize getirdiği en önemli katkı "insan"; insanı her şeyin "özü"

genç-yetişkin ayrımı son derece sınırlı iken onunla birlikte gençlik tarihsel konumunu kazanmış. Vatanın geleceği gençlerde görmüş. Yurdunu seven, onun yükselmesi için durmadan çalışıp didinen bir gençlik özlemine değinmiş satır aralarında: "Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır; / Durmak zamanı geçti,

da sen, hepsi sensin yaşa" "Ey vatan, ey mübârek vatan, bin yaşa!" Bunlar vatana olan tutkusunu vurgulayan dizelerinden. Gençliğe hitap ederken, ona vatanın en büyük umudu olduğunu telkin etmekten geri kalmamış: "Gençler, bütün ümid-i vatan şimdi sizdedir." "Her şey sizin, vatan da sizin, her şeref sizin!" ve

Tevfik Fikret, insanın yapmayacağı, yapamayacağı şey olmadığına, dünyanın "insan emeği" ile cennete döneceğine inanıyor. İnsana böylesine önem veren şair, tüm yaşamı boyunca Batı'nın bilimine, tekniğine hayran kalmış. Ona göre, insan gücünü bilimden ve teknikten aldığı ölçüde güçlü; öyle ki kara toprak bile bilim ve teknik sayesinde "altın"laşabiliyor Fikret'in dizelerinde.

olarak görmüş, güçlerin en "kudretlisi" olarak tanımlamış.

Tevfik Fikret'e göre insanın yapmayacağı, yapamayacağı şey yok; "Dünya dönecek cennete insanla inandım" dizesinde olduğu gibi dünyanın "insan emeği" ile cennete döneceğine inanıyor. İnsana böylesine önem veren şair, tüm yaşamı boyunca Batı'ya dönük olarak algılanmış; Batı'nın bilimine, tekniğine hayran gözükmüş. Fikret'e göre, insan gücünü bilimden ve teknikten aldığı ölçüde güçlü; öyle ki kara toprak bile bilim ve teknik sayesinde "altın"laşabiliyor onun dizelerinde. "Halûk'un Amantüsü" adlı şiirinde "Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın, / Her şey olacak kudret-i irfanla... inandım" diyor. Diğer bir deyişle, "bilim"in gücünü yüceltiyor. Kara toprağın "altınlaşabileceği"nin ötesinde, toplumlarının evrimini bilime dayandırıyor. Bu nedenle insanı "yaratılanların sahibi" olarak görüyor. İnsanı ve bilimi bu denli vurgulayan şiiri kimi çevrelerde büyük eleştiri almış; ama Tefvik Fikret, Tanrı ötesinde insana ve bilime inancını hiçbir zaman yitirmemiş gözüküyor.

Öte yandan Tefvik Fikret, gençliğin önemini vurgulayan ilk şairlerimizden. 19. yüzyıl Osmanlı'sında çocuk-

çalışmak zamanıdır" diyor bir şiirinde. Gençleri göreve çağırırken yönü yine Batı. Gençlerin Batı uygarlığında Osmanlı toprakları için yararlı ne varsa yüklenip getirmesini, geri kalmış bu ülkeyi bir an önce kalkındırmasını öğütlüyor; çünkü vatanının ancak bu bilgi ve beceri ile ayakta durabileceğine inanıyor. Tıpkı Namık Kemal gibi Tefvik Fikret de bir "vatan şairi". Vatan onun için her şey; ancak vatan onun şiirinde gençlikle bütünleşiyor: "Can da sen, şan

"Ümidimiz bu: Ölüsek de biz yaşar mutlak" "Vatan sizinle şu zindan karanlığından uzak."

Bu dizeler Tefvik Fikret'in gençlere çağrısının veciz örnekleri. Gençliğe umut ve güvenini vurgulayan bu beyitleriyle, bir anlamda Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal'i etkilemiş. İnsana, bilime verdiği önemi gençliğe ve bütün bir topluma şiirleriyle aşıladığı içindir ki Atatürk, şairlerimiz içinde en çok Tefvik

Tevfik Fikret,
1908-1909
sezonu
Galatasaray
Futbol Takımı
ile. Ortada
oturuyor.

Fikret'e tutkuyla bağlanmış; Fikret'in ölümünden birkaç yıl sonra Aşyan'ı ziyareti sırasında çevresindekilere hislerini şu sözcüklerle ifade etmiş: "En büyük şair, vatana en çok faydası dokunan idealist insan, memleketin geleceğini en iyi düşünen ve gören, aynı zamanda bunu şiirlerinde ifade eden şair Tefvik Fikret olmuştur."

Ziya Gökalp.

Tevfik Fikret tüm yaşamı boyunca her türlü "istibdad"a, dini, siyasi, dünyevi, uhrevi esarete başkaldırmış bir şair olarak bilinebilir. "Doksan Beşe Doğru" ile "Tarih-i Kadim", Hasan Âli Yücel'in dediği gibi yerdeki taçla gökteki tahtın haddini aşan tahakkümüne başkaldıran bir tuğyan, bir coşku.⁸ Edebi şahsiyeti üzerine düzinelerce kitap yazılan Tefvik Fikret siyasal düşüncede de zamanla bir tür nirengi noktası olmuş. Özellikle 30'ların sonu, 40'ların başından itibaren Türkiye'de siyasal yelpazede düşünce ona göre konuşlanmış.

ZİYA GÖKALP VE TEVFİK FİKRET

Ölümü ertesi Tefvik Fikret'in eleştiren, yeren, öven birçok kitap ve makale yayımlanmış. Bu yazımızda bunların dökümünü yapacak değiliz. Ancak kaba bir sınıflandırmaya gidilirse

Ziya Gökalp'in, Fuad Köprülü'nün, Rıza Tevfik'in, Ahmed Naim'in, Süleyman Nazif'in, Mehmed Ali Ayni'nin çalışmaları bizler için yönlendirici olabilir. Özellikle erken dönemin üç kitabını bu vesileyle gündeme getirmek gereğini duyuyoruz. Bunlar Köprülüzaade Mehmed Fuad'ın *Tevfik Fikret ve Ahlâkı*,⁹ Ahmed Naim'in *Tevfik Fikret'e Dair (Filozaof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye)*¹⁰ ve Mehmed Ali Ayni'nin *Rebbilik, Bedbinilik, Lâilâhilik Nedir, Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'ine Bir Cevap*" adlı eserleri.

Bunlardan ilki, Fuad Köprülü'nünki, Fikret'i savunan bir kitap. Fikret burada eserleri ve yaşamıyla, gençliğe kutsiyet duyguları telkinine çalışan bir ahlak müşşidi olarak tanıtılıyor. "Halûk'un Âmentüsü"ne gönderme yapılarak, gençlere bütün unsurlar arasında kutsal bir ahengin, ilahi bir aşkın mevcut olduğunu telkin ettiği söyleniyor.¹² Ahmed Naim, Rıza Tevfik'le tuttuğu polemikte Tefvik Fikret'in "Tarih-i Kadim'i için "hiç bir kâfirin yetişemediği derecede şen'i küfriyyatı muhtevidir" diyor.¹³ Bunlar arasında soruna felsefi boyutlarıyla yaklaşan, Mehmed Ali Ayni'nin eseri. Fikret'in mısralarında şüphecilik [septisizm], kendi deyimiyle "reybilik", dünyadaki cismani ve ruhani ıstıraplardan şikâyet, her şeyi kötü ve karanlık yönüyle görmek, karamsarlık [pesimizm] ya da yazarın deyimiyle "bedbinilik", ve Allahsızlık [ateizm] yine yazarın deyimle "lâilâhilik" görüyor Mehmed Ali Ayni: Bu görüş ve inançla tarih boyunca insanı azar azar kemiren, ağır ağır öldüren korkunç bir hastalıktan muzdarip Tefvik Fikret.¹⁴

Tevfik Fikret'e farklı açılardan bakan iki yazar Ziya Gökalp ve Nâzım Hikmet. Öncelik, dönemine damga vuran, Türkiye'de ulusçuluk ya da milliyetçilik görüşlerinin inşası sürecinde başrolü oynayan Ziya Gökalp'in... Ne de olsa Tefvik Fikret'in yaşıtı. Ziya Gökalp, İttihad ve Terakki'nin ideoloğu olmasının yanı sıra Darülfünun'da müderrislik yapmış, velut bir düşünür. Tefvik Fikret üzerine de önemli iki yazısı var. Bu yazılar, ulusçuluk

ve dinsel sorunsal bağlamında şairin konumunu, konuşlanışını irdelemek açısından temel kaynak işlevi görecektir. II. Meşrutiyet yıllarında ulusçuluğu ve reformist bir İslam anlayışını bayrak edinmiş olan Gökalp'in Tefvik Fikret'le ilgili görüşleri bize şairin dönemiyle barışık olup olmadığını gösteriyor.

Ziya Gökalp aynı zamanda dönemin ulusçu görüşlerine ters düştüğü gerekçesiyle Tefvik Fikret'i eleştiren, ancak kısa sürede de "rehabilit" eden bir düşünür. İlginç bir biçimde, ölümü ertesi ulusçularla mesafesini eleştirirken iki yıl içerisinde şairi tekrar kazanma gereği duyuyor. Bu "rehabilitasyon" sürecinin bu denli kısa bir sürede gerçekleşmesi savaş ortamında Osmanlı toplumunun geçirmiş olduğu dönüşümle de yakından ilgili olsa gerek. Savaş ortamında Osmanlı'nın toplumsal alanda almış olduğu köklü kararlar Tefvik Fikret'e farklı bakışı gerektiriyor. Osmanlı toplumu savaşın son yıllarında hızlı bir biçimde "sekülerize" olma sürecini yaşıyor. Tefvik Fikret bu bağlamda anlam kazanıyor.

Gökalp'in yazılarından ilki, ölümünün hemen ertesi *Tanin* gazetesinde çıkıyor;¹⁵ diğeri ise tam iki yıl sonra, 1917 Eylülünde *Muallim* dergisinde yayımlanıyor.¹⁶ İlk yazı milliyetçilik bağlamında Tefvik Fikret'e bakışı gündeme getiriyor. İki yıl sonraki yazı ise şairin dinle ilgisini yorumluyor. *Tanin*'de çıkan yazısında Ziya Gökalp, Tefvik Fikret'in "Türk milletinin büyük bir şairi" olduğunu vurguluyor; ancak, kendisine mahsus bir "ahlâk mesleği" olduğunu söylüyor. Bu nedenle Türkçüler ile Fikret arasında bir dizi farklı görüşün var olduğunu gündeme getiriyor ve Türkçülere bu güzide Türk'ü yüceltmelemini, "tebcil" etmelerini, ama onun arkasından gitmemelerini öneriyor. Tefvik Fikret'e dil başta olmak üzere birçok konuda eleştiri yöneltiliyor. O yıllarda yeni bir ulusçuluk anlayışı "Genç Kalemler" in gündeme getirdiği "yeni lisan" üzerine inşa edilmekte. Gökalp, Tefvik Fikret'in bu süreçle yeterince barışık olmadığını vurguluyor.

TEVFİK FİKRET VE DİL SORUNU

Gökalp'e göre, Türkçüler öncelikle dil konusunda Tevfik Fikret'ten ayrılıyor. Türkçülere göre "millî lisan" İstanbul ağzının terkipsiz ve Türk "galat-ı meşhur"larını içeren bir şekli. Tevfik Fikret, Arapça ve Farsça terkiplerden, konuşma dilimizde kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelerden vazgeçemiyor. Bu yabancı terkip ve kelimeleri öz İstanbul Türkçesinin güzel zemini üzerinde işlediğine dikkat çeken Gökalp, Fikret'in "millî lisan"ı kabul etmeme-sine hayıflanıyor. Onu kabul etmiş olsa Türkçeyi herkesten daha doğru ve daha güzel yazabilecek yetene-ğe sahip olduğunu söylüyor. Ziya Gökalp'in dikkat çektiği ikinci husus "millî vezin" sorunu. Türkçülerce hece usulü "millî vezin". Tevfik Fikret şairliğinin ikinci devresinde aruz veznini böyle bir düzeye çıkarmaya girişmişse de, Gökalp'e göre, "millî vezin" onun hiçbir zaman temel kay-gısı olmuyor.

Tevfik Fikret'in dil konusundaki tutuculuğuna birçok çevreden eleştiri sesleri yükseliyor. Necip Türkçü, halkı küçümser tavrını eleştiriyor, *Servet-i Fünûn* dergisi nedeniyle "Biz onlara, yani halka kâfi derecede indik. Onlar da bize yükselsin" yolunda ve mealinde bir görüş benimsediğini, "Biz sade yazmak suretiyle mümkün olduğu derecede halka yaklaştık, onlar da okuyarak, tahsilde bulunarak bize doğru yükselmeye gayret etsinler" demek istediğini söylüyor.¹⁷

Diğer bir husus, Türkçülerin Türk mitolojisiyle geçmişe yönelmesi. Gökalp, Yunan ve İran mitolojisinin Türklerin "hiss ü hayal" kaynakları olamayacağını vurguluyor. Bir başka husus, Türkçülerde edebiyat konularının Türk hayatından seçilmiş olması. Zaman zaman Tevfik Fikret'te de bu gibi parçalar görülebiliyor, ancak Gökalp bunun hâkim konumda olmadığını belirtiyor. Yine bir başka husus da Türkçülerde uluslararası ya da o günkü deyişle "beynelmillel" toplumsal bir kimliğin olamayacağı gibi, zevkin de uluslararası bir

nitelik taşıyamayacağı. Toplumsal kimliğin kültürden, "hars"tan ibaret olduğunu vurgulayan Gökalp, bunun da ancak millî olabileceğini kaydediyor. Zevk ise, hars adı verilen bu millî şahsiyetin güzellik karşısındaki hassasiyeti. Gökalp'e göre zevk, ne bireysel uzviyetlerin ne de "beşeri", evrensel bir ruh halinin sonucu. Bu

Fikret ahlaki bir dürüstlü-ğe, "salâbet"e sahip bir ahlak "müctehid"i. Ahlaki kanaatlerinde samimi bir kimlik. Ancak maalesef bu ahlak Gökalp'e göre, gerek kuramsal bağlamda, gerekse eylemsel açıdan Türkler için "mızır". Türk gençleri bu tür ahlakın peşine takıldıkları takdirde yeni bir ulus devlet inşası için ge-

Gökalp'e göre Türkçüler öncelikle dil konusunda Tevfik Fikret'ten ayrılıyor. Türkçülere göre "millî lisan" İstanbul ağzının terkipsiz ve Türk "galat-ı meşhur"larını içeren bir şekli. Tevfik Fikret, Arapça ve Farsça terkiplerden, konuşma dilimizde kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelerden vazgeçemiyor.

nedenle millî zevkin oluşumu millî harsın gelişimine bağlı. Millî kültürün yaşanmadığı zamanlarda yazılmış şiirlerin Türk edebiyatının nefis örnekleri arasında sayılabileceğini belirten Gökalp, ancak bunların Türk şiirinin, Türk zevkinin ebedi meşklere payesine çıkamayacağını söylüyor. Bu aşamada Tevfik Fikret'e yöneliyor ve Türkçülerin mefkûresinin milliyet olduğunu, Fikret'in düşüncesinde ise "ferdiyyet" ile "beşeriyet"in ön planda yer aldığını, şairin "ferdci" ya da bireyci ve "beşeriyetçi" veya uygarlıkçı olmakla Türkçülerden ayrıldığını yazıyor.

Gökalp için Fikret şair olduğu gibi, bir "ahlâk müctehidi" de. Kendine mahsus bir ahlak mesleği var. Her ahlakın bir düşünce tabanının olması, bir ideale, bir "mefkûre"ye dayanması gerekiyor. Gökalp, Tevfik Fikret'in ahlakında amacın bireyi en tepe noktaya yerleştirmek olduğunu söylüyor. Türkçüler ise "millet"e öncelik tanıyor. Bireyler bu amaç için çalıştıkları oranda yükselebiliyor. Yoksa, birey, ne kadar yüksek meziyetlere sahip olursa olsun "milletperestlik"ten ayrılarak "ferdperest" olduğu gün yolunu şaşıyor. Bu görüşler kuşkusuz Gökalp'in Durkheim sosyolojisiyle yakın teması sonucu edinimleri.

rekli ulus kimliğinin güdük kalması, Türklüğün çöküşü mukadder. Gökalp için günün koşulları "bireysel" değil "toplumsal" bir kimliği gerekli kılıyor.

Bu satırlar 1915 Eylülünde yazılmış. Osmanlı savaşa girmiş, özellikle Balkan Harbi'nden beri yeni bir kimlik arayışı Türkçülük çevresinde oluşmaya başlamış. Oysa "vatan" şairi Tevfik Fikret, Türkçü görüşlerden çok bireyi vurgulayan insanîyetçi, bir başka deyişle ulus-ötesi bir dünya görüşüne sahip. O nedenle de İttihatçılarla yıldızı bağdaşmayacak, kendi münzevi yaşamıyla ütopyasıyla baş başa kalacak.

Gökalp'in, ulus-devlet inşa sürecinde ulusçuluğun önemini vurgulaması, ulusu en üst mertebede görmesi doğal. Savaşta çöken bir imparatorluk için gördüğü tek çözüm, ulusu inşa edecek olan kolektif kimlik. O günün koşullarında Fikret'in bireyciliğini ve ulusu dışlayan hümanizmasını birbiri ardı sıra Osmanlı'yı cepheden cepheye savuran savaş ortamında anlamlandırması olanaksız. O nedenle Fikret'in "vatan"ı, Namık Kemal'in "vatan"ına benzer bir biçimde milliyetçiliğin erken dönemine özgü yurtsever bir nitelik taşıyor. O yıllarda kitleleri mobilize edecek olan "millî" şair Mehmet Emin Yurdakul.

Gökalp Türkcülükten uzak duruşu nedeniyle Fikret'i eleştirse de, ondan vazgeçmekten yana bir tavır koymuyor. Nitekim 1915'teki dil ve ulusçuluk konusundaki eleştirilerini farklı bir eksende olumluya çevirmekte gecikmiyor. Savaş reformları Osmanlı'da o günkü deyişle "lâ-dini" ya da "lâ-zühdi", bugünkü deyişle laik

garlıklarında görülmüş. İtalyanlar, diğer tüm topluluklardan önce bu gereği duyarak, yaşam hakkında yeni açılımlara, sanat, hukuk ve siyaset sahalarında yeni görüşlere sahip oluyor. Bu yeni dünya görüşü için Hristiyanlıktan önceki Yunan ve Latin uygarlıklarını örnek alıyorlar. Avrupa toplumları yavaş yavaş

lû ananeleri biçiminde devam eden eski efsaneleri, "lejand"ları, eski masal ve destanları, ikinci bir tepki doğuruyor. Bundan da Romantizm adı verilen akım çıkıyor. Romantizm, milli vicdanın edebiyat ve sanat alanında başkaldırısı. Arkasından da iktisadi ve siyasi birlikler oluşuyor. Bu evreler uluslaşmak için Gökalp'in öngördüğü aşamalar; kültürel birlik, ekonomik birlik ve siyasi birlik. Almanya'da temsilcileri sırasıyla Fichte, List ve Bismarck. Türkiye'nin de bu üç aşamadan geçerek uluslaşması bekleniyor.

Gökalp'e göre, Tevfik Fikret'in gerçek misyonu, Rönesans hareketini gerek dilde, gerek sanatta ve ahlâkta son evresine getirmek. Fikret bu rolü hakkıyla yerine getiriyor. Onun ülkedeki diğer Rönesansçılardan daha fazla insancı ve insaniyetçi olması da, bu harekete gerçekten samimiyetle inanmış olmasından kaynaklanıyor.

bir dizi beklentiyi gündeme getiriyor. İttihatçılar laiklik doğrultusunda bir dizi önemli adım atıyor. Bunların bir kısmı reformist bir din anlayışından kaynaklanıyor. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi şeri hukuktan kopuşun ilk göstergeleri. Fikret'in din konusundaki tavrı, sanatını dinden ayırıştırması Gökalp için yeni bir yorumun yapılmasına neden oluyor. Bu görüşlerini 1917'nin Eylül ayında *Muallim* dergisinde gündeme getiriyor. "Tevfik Fikret ve Rönesans" başlığını taşıyan makale aslında Türk edebiyatını tarihsel bir eksene oturtma girişimi. Gökalp, bu yazısında insanlığın geçirmiş olduğu "içtimaî safhalar"ı gündeme getiriyor. "Aşiret devri", "kavim devri", "ümme devri" ve "laik medeniyet devri" belirlediği dört evre. Örnek olarak Cermen kavimlerini alıyor; Cermenlerin önce aşiret devrine, ikinci olarak kavim devrine, ardından Hristiyan ümmet dinine ve medeniyetine girdiğini söylüyor.

Bu son devir "kurun-ı vusta" yani ortaçağ. Hristiyanların, İtalya'nın izinden dördüncü bir devir olan Rönesans'a geçtiği görülüyor. Rönesans ümmet devrinin dinsel ahlakıyla, dinsel medeniyetle bağdaşmayan cemiyetlerin laik bir sanata, laik bir ahlaka, laik bir medeniyete eğilim göstermesinden ibaret. Bu laik yapı, eski Yunan ve Roma uy-

garlıklarında peşi sıra bu dördüncü devreye dahil oluyor. Bu devirde hâkim olan zihniyet "insancılık" (hümanizm) ve "insaniyet" (hümanite) tabirleriyle klasik eğitimin esasını oluşturan "insani fikirler"den ibaret. Toplumsal yaşamın bu evresi, "ümme" ruhunun çözülmesiyle "millet" ruhunun oluşumu sırasında beliren bir ara aşama. "Ümmet"ten "millet"e geçiş için "zarurî olan bir kozmopolitlik, bir beynelmilliyetçilik, hâsılı bir insancılık devresi".

Gökalp için de, Avrupa'da "millet" cereyanı ancak Reform ve Romantizm akımlarının doğmasıyla başlıyor. Rönesans, ümmet edebiyatını ve ümmet sanatını yıktıktan sonra, onun yerine örneklerini Yunan ve Latin abidelerinde bulan klasik edebiyatı, klasik sanatı ikame ediyor. Gücünü yitirmiş olan "dinsel"e karşı doğan tepki dinin canlı olan kısımlarına gereksiz yere sirayet ettiği için, önce canlı olan dini duygular, gerek Rönesans'a, gerekse eski dinsel medeniyete karşı bir başkaldırıyı gündeme getiriyor. İşte bu başkaldırı Reform hareketi. Reformasyon, esasen "milli vicdan"ın din ve ahlak sahasındaki ilk tecellisi. Reformu yapan toplumlar, ilk kez milli kimliğe doğru adım atıyor. Bundan böyle, toplumun klasik edebiyatına karşı, kavim devrinden kalan, halkın söz-

Gökalp, *Muallim* dergisinde Tevfik Fikret'i bu tür bir tarihsel senaryo içerisine yerleştiriyor. Türklerin de yukarıda belirtilen evrelerden geçiş sürecinde olduğunu belirtiyor. Türklerin de İslamiyetten evvel bir aşiret devresi ile bir kavim devresi var. Bu devrelere ait hayatın tasvirini Dede Korkut kitabında görmek mümkün. Türkler, İslamiyeti kabul edince bir ümmet dinine, bir ümmet medeniyetine giriyor. Bu suretle eski kavim edebiyatı yerini ümmet edebiyatına bırakıyor. Nevai'lerden, Aşık Paşalardan başlayıp Tanzimat'a kadar gelen edebiyat, ümmet edebiyatından ibaret. Avrupa topluluklarının Rönesans'tan önceki edebiyatları nasıl dini bir mahiyeti haiz ise, Türklerin de bu devredeki edebiyatının esasları ya Mevlid gibi doğrudan doğruya dinden ya da tasavvuftan veya "zühdi"ye karşı bir tepkiden kaynaklanıyor.

Gökalp'e göre, Türklerin Rönesans devri Tanzimat'la başlıyor. Gökalp'in Tanzimat'tan kastettiği Lale Devri'nden itibaren birkaç kez sönp yeniden ışıldayan Avrupalılaşmak akımı. Türkler dini bir medeniyete karşı benimseyecekleri din dışı ya da laik medeniyeti kendi geçmişlerinde değil, hazır bir biçimde Avrupa'da buluyor. Edebiyatta özellikle Şinasi ile başlayan bu devir, dinsel telakki-lerin artık yaşamayan biçimlerinden arınmış, büsbütün başka yeni bir hayat telkin ediyor, yeni bir uygarlık ufku açıyor. Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid'le devam eden bu akım, eski ümmet zihniyetinin etkilerinden

tümüyle kurtulamıyor. Edebiyatımızda yine ümmet çeşnisi, Arap ve Fars etkileri devam ediyor. İşte bu çeşniyi, bu etkileri kökünden söküp çıkaran, inançlı yenilikçi Tevfik Fikret oluyor. Tevfik Fikret, bu topraklarda Rönesans'ı tamamlayan, bize Avrupa uygarlığının vereceği hayat anlayışını pürüzsüz ve nezih bir surette gösteren bir yenilikçi. Gökalp'e göre, Fuzulî'leri, Baki'leri, Nedim'leri bizim klasik şairlerimiz addetmek doğru değil. Bunlar Türklerin ümmet devrine ait şairler. Ayrıca Batı klasiği, Doğu klasiği türü bir ayrıma gitmek, Gökalp için yanlış. Klasik edebiyat ve sanat bir bütün; yalnız Batı'da oluşuyor. Avrupalılar eski Yunan ve Latin edebiyatlarını taklit ederek klasik Avrupa edebiyatını meydana getirmiş. Şinasi'den başlayarak Fikret'e kadar gelen ediplerimiz Avrupa klasiklerini taklit ederek bizim klasik edebiyatımızı inşa ediyor. Namık Kemal'i, Abdülhak Hâmid'i Türklerin romantikleri addetmek Gökalp'e göre doğru değil. Bunlar ümmet devrinin etkisinden kurtulamayan klasiklerimiz.

RÖNESANS VE TEVFİK FİKRET

Gökalp'e göre, Tevfik Fikret'in gerçek misyonu, Rönesans hareketini gerek dilde, gerek sanatta ve ahlakta son evresine getirmek. Fikret bu rolü hakkıyla yerine getiriyor. Ülkedeki diğer Rönesansçılardan daha fazla insancı ve insanıyetçi olması da, bu harekete samimiyetle inanmış olmasından kaynaklanıyor. Fikret ümmet ruhunu, ümmet uygarlığına son ve kati darbeyi vuran büyük bir yenilikçi. Avrupa'daki Rönesans gibi, onun da misyonu ancak ümmet devrine son vermekle sınırlı. Avrupa'da olduğu gibi, bizde de doğmakta olan Rönesans'ın kati darbeyi vurarak ümmet medeniyetini yıkmaksızın ne Reform ve Romantizm ihtiyaçları, ne de millet duygusu gerçek anlamda doğabilecek. İşte bu Rönesans insanı Tevfik Fikret. Gökalp, Fikret'in Rönesans'ı olmaksızın ulusal kimlik için gerekli Reform ve Romantizmin hayal olacağını söylüyor. Gökalp için Tevfik Fikret, edebiyatımızı çağdaşlaştırarak, kendi deyimiyile

"asrileştirerek ve insanileştirerek" gerçek rolünü hakkıyla ifa etmiş bir dâhi. Avrupa'da klasik eğitimin esası nasıl klasik edebiyat ise, bizde de böyle bir eğitime esas olacak eserler Şinasi'den Fikret'e kadar gelen klasikler. Gökalp, Türk Romantizminin ancak istikbalde Türkçülüktен doğmasını bekliyor; çünkü Romantizm edebiyatın ulusallaşması, onun deyişiyle "millileşmesi" anlamına geliyor.

Böylece Gökalp, II. Meşrutiyet'te giderek hâkim konum elde eden Türkçülükle Tevfik Fikret'i bağdaştırıyor, ona "milli edebiyat" öncesi bir işlev yüklüyor. Rönesans, Reformasyon, Romantizm, tüm bu evreler Osmanlı gerçeğine dönüştürülüyor. Tevfik Fikret'le klasikler son buluyor, ulus devlet için gerekli Romantik edebiyatın, "milli edebiyat"ın kapıları açılıyor.

Gökalp'in Tevfik Fikret'i Türkçülerle barıştırmaya yönelik tüm bu rehabilitasyon çabalarına karşı Tevfik Fikret'e asıl salvo dinsel kesimden geliyor. Bu nedenle, ileriki yıllarda milliyetçilere oranla mukaddesatçılarla olan ayrışma bir türlü çözüm bulamayarak günümüze kadar uzayıp gelmiş. Fuad Köprülü'nün bu alandaki tüm çabalarına karşı "Tevfik Fikret ve din" ana sorunsal olarak kalmayı sürdürüyor. Tevfik Fikret'in dine şu veya bu şekilde gönderme yapan şiirleri üzerine bir dizi tartışma günümüze kadar devam etmiş. Daha yazıldığı dönemlerde kimileri onun şiirlerini benimseyip görüş ve inançları safında yer alırken, karşı inanç ve görüşte olanlar ise bu şiirleri eleştirmekten geri kalmıyor. Bu nedenle din ekseninde Tevfik Fikret'in şiiri üzerine Türkiye'de aralarında Çin Seddi olan bir saflaşma ortaya çıkıyor. Sanki neredeyse bir asır önceki Âkif-Fikret çatışması günümüzde de sürgit devam ediyor. 21. yüzyıl Türkiye'sinde de bu karşıtlık, "zangoç" ve "molla sırat" ikilemi, dinselilik-laiklik çatışmasının simgelerine dönüşmüş durumda.¹⁸

MARKSİZM VE TEVFİK FİKRET

Tüm bu tartışmalara farklı bir boyut getiren Nâzım Hikmet olmuş. Aslın-

da daha 1923 yılında Tevfik Fikret'in şiirleri Moskova'da yayımlanmış. Özellikle Türk diline akraba Sovyet Cumhuriyetleri okurları için. Kitabın tepesinde "Bütün dünya yoksulları birleşiniz!" özdeyişi yer alıyor. Bu nedenle Marksist çevrelerde Tevfik Fikret'e sıcak bakılıyor. Ama yine de "sınıf analizi" onun farklı konumlandırılmasını gerektiriyor. Tevfik Fikret evet devrimci, ama radikal küçük burjuva aydını.

Nâzım partiyle olan ilişkilerinin tökezlediği bir evrede ve takibata uğradığı bir dönemde, geçim sorununa çözüm bulma kaygısıyla *Resimli Ay*'da musahhah ve yazar olarak çalışmaya başlamış. Yankı uyandıran birçok şiiri 1930-31 yıllarında "İmzasız Adam" müstear adıyla bu yıllarda *Resimli Ay*'ın sayfalarında yer buluyor. Ama Nâzım, bugün maalesef toplu eserleri arasında yer almayan birçok düzyazısını, hatta öyküsünü, bu evrede adını koymadan ya da müstear adla değişik dergilerde ve günlük gazetelerde yayımlamış. Kimi kez Orhan'ı, kimi kez Süleyman'ı, kimi kez Orhan Selim'i kullanmış. Süleyman müstear adıyla Tevfik Fikret üzerine de bir yazısı *Resimli Ay*'da yer alıyor.¹⁹ KTUV'da (Kommunisticheskii Universitet Turidiaschikhksia Vostoka - Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) öğrendiklerini büyük ölçüde bu yazılarında yansıtıyor. Nitekim Tevfik Fikret üzerine yazdıkları dikkatle incelendiğinde, Marksist bir edebiyat sosyolojisi o tarihlerde ancak Nâzım'ın üstesinden gelebileceği bir uğraş.

Nâzım Hikmet'e göre, Tevfik Fikret tam manasıyla devrimci, radikal bir küçük burjuva aydını. Kullandığı tanım "inkılâpçı, cezrî iradikall bir küçük burjuva münevverî". Bunu kanıtlamak için "büyük şair" in eserlerinden ve yaşamından örnekler veriyor. Beş temel kıstas oluşturuyor "cezrî küçük burjuva münevverî"ni tanımlamak için: Radikal küçük burjuva aydınının her şeyden önce bireyci olması gerekiyor. İkinci nokta radikal küçük burjuva aydınının nereden yeise, umuttan mutsuzluğa, iyimserlikten kötümserliğe, tevazu-

dan gurura, kısaca karşıt ruh hallerini birlikte yaşaması, incir çekirdeğini doldurmayacak bir nedenle bu ruh hallerinin birinden öbürüne süratle ve birdenbire atlaması gerekiyor. Küçük burjuva aydını için, inanmakla inanmamak birbirini sürekli izleyen iki ruh hali oluyor. Diğer bir özelliği giriştiği kavganın en kritik noktasında, Nâzım Hikmet'in deyimiyle "gâvura darılıp derhal oruç yemesi"... Dördüncü nokta yöntemiyle ilgili. Küçük burjuva, bazen iğneyle kuyu kazar gibi yavaş bir tempoyla ilerleyen her hangi bir mücadeleye tahammül gösteremiyor, her şeyin bir anda gerçekleşmesini istiyor ve bir anda gerçekleşmediği takdirde ya "kılıçbalığı gibi" küsüyor yahut da nefisini feda ederek işin içinden bir surette sıyrılmak istiyor. Son olarak küçük burjuva aydınında çoğu kez ahlaki mefhumlar, mutlak mefhum-

lara dönüşüyor. Ve eğer içine girdiği hareket mutlak addettiği mefhumlardan bazılarını zorlayarak, bazen engellere takılarak, ilerlemesini sağlayacaksa, küçük burjuva aydını önceleri içinde bulunduğu harekete yüz çeviriyor, hatta karşı safta yer alıyor.

Nâzım Hikmet işte bu tür küçük burjuva tavırlarını yazısında Tevfik Fikret üzerinden sınıyor ve onun eserlerinde ve yaşamında bu göstergeleri belirleme çabası içerisine giriyor. Tevfik Fikret'i devrimci toplumsal hareketlerden anarşizme yakın görüyor. Bunun en belirgin kanıtı olarak şairin "Bir Mahzai Teahhur" isimli ünlü şiirini gösteriyor. Nâzım Hikmet, anarşizmi bireyci, devrimci bir küçük burjuva hareketi olarak görüyor. Yazısını Tevfik Fikret'in kendi resminin altına yazdığı ünlü satırlarla bitiriyor:

"İnhina [yay biçiminde] tavkı
İgerdanlıgıl esaretten girandır
[ağır gelir] boynuma / Kendi
cevvim [havam], kendi eflâkimde
İsemamda! kendim tairim [kuşum]."

Bugünkü dile çevirirsek:

"Yay biçiminde gerdanlık esaretten
ağır gelir boynuma / Kendi havam,
kendi semamda kendim bir kuşum."

Nâzım Hikmet'e göre bu satırlar bireyci küçük burjuva devrimcisinin bilincini ve ruh halini gösteriyor.

Tevfik Fikret, dönemine göre farklı yorumlara tabi tutulmuş bir ozan. Sanatı politik arenada ne denli farklı yorumlara uğratılabileceğinin somut bir turnusol kâğıdı. Öyle görünüyordu ki daha uzun süre edebi çevrelerin eleştiri alanını oluşturacak, bir ayrıç işlevi görecekti.

DİPNOTLAR

- 1 Bengisu Rona ve Zafer Toprak (haz.), *Bir Muhaliş Kimlik Tevfik Fikret* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).
- 2 Nitekim Orhan Karaveli'nin *Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği* adlı kitabını eleştiren Taha Akyol, kitabı okuyunca hüznülediğini, yazarın Fikret'e övmek için, Âkif'e yermek için baktığını yazıyor. Taha Akyol, "Mehmet Âkif'i Anmak", *Milliyet*, 27 Aralık 2007, s. 15.
- 3 Sabiha Sertel, *Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* (İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları, 1946), s. 104.
- 4 Sabiha Zekeriyâ Sertel, *Tevfik Fikret Mehmet Âkif Kavgası (Tevfik Fikret aleyhinde neşriyattan doğan dava münasebetiyle hazırladığım müdafianame)* (İstanbul: Tan Matbaası, 1940).
- 5 Rüşü Şardağ, "Fikret'i Anıyoruz", *Gün* 23, 12 Eylül 1946, s. 5. Rüşü Şardağ dergide şu satırlara yer veriyor: "Fikret, asil cevheriyle Rubab-ı Şikeste'nin dışında kendini gösterir. Haluk bir vesiledir. Onu hedef tutarak yazdığı şiirler, Rubab'ın Cevabı, Doksan Beşe Doğru ve diğer münferit kaleme aldıklarından onu yeni bir dünya görüşüne sahip olmuş memleketi ufku içinde dolaştırdığı gözlerini insanlığın kaderi üzerine çevirmiş görüyoruz. Cemiyete bakıyor; zorbalığın karanlığı bütün şiddetiyle çıkmış, 'memlekette sabah' pusuya düşmüştür. Vatana bakıyor; gözlerinde mavî güneşler grup eden, kendi öz evlatlarının kötülüklerine kurban giden bir vatan. İnsanlığa bakıyor. Kara toprağı fen sayesinde altın edecek insanlığa; hâlâ din kavgasında, ıprakkavgasında idealist sandığı arkadaşlarına bakıyor. Posti kavgasında, en iyi arkadaşları Hüseyin Cahit bile onu 'Tanin'den sepilemesini becerecek kadar kalem esnafı olmuş. Bu arada hepsini yüz üstü bırakıp Aşyan'a çekiliyor. Bu sefer de insandan kaçan 'münzevi ruhlu' oluyor. Halbuki pasif sanılan durumu asıl bu zaman, için için isyan halindedir. Fikret, molla suratlara vurur, hürriyeti öğür, istibdadı lânet savurur, insan oğlunu dünya durdukça haysiyetini kayıp emeyecek olan 'Armentü'sünü hediye eder.

- "Şeytan da biziz, cin de, ne şeytan, ne melek var!"
- Günümüzde üç kuruluş fazla rahat için secdeye kapanma yarışına çıkan soysuz insan artıklarının karşısında asil portresi hâlâ dimdik konuşur: 'Kıran da olsa kırıl, düş fakat eğilme sakın!' Türk edebiyatını tetkikte mezhebiz edebiyatı şahısların değil, meselelerin etrafında döndürmek olduğu malumdur. Fakat Fikret de Namık Kemal ve Nâzım gibi o sanattandır ki kendileri başlı başına bir meseledir. Nitekim üç idealistin hayatlarına bakınız; ne kahramancasına uzanır."
- 6 Salih Keramet Nigâr, *İnkılâp Şairi Tevfik Fikret'in İzleri* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1943).
- 7 Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Tevfik Fikret*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Kitabevi, 2005).
- 8 Tevfik Fikret, *Tarihi Kadim—Doksan Beşe Doğru*, Hasan Âli Bey'in bir mukaddemesiyle bir şiirini havadır, (İstanbul: Nümune Matbaası, 1928) s. 3. "Fikret, bütün hayatında, tahakküme, her türlü istibdadı, dinî, siyasî, dünyevî, uhrevî esaretlere isyan etmiş bir şairimizdir. 'Doksan Beşe Doğru' ile 'Tarihi Kadim', yerdeki tacla gökteki tahrın müteceviz tahakkümüne başkaldıran bir tuğyandır. Ona imansız diyenlerden çok daha mümin olan Fikret'i, gayz duyduğu velayetlerin yıkıldığı bu devirde hatırlamak günah olur. Bu iki manzumeyi neşre saik olan, sadece yakın bir mazideki hâlimizi hatırlatmak ve bu vesileyle içinde bulunduğumuz devrin en bahtiyar imkânlarla dolu olduğunu bir kere daha düşündürmektir. Hasan Âli."
- 9 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Tevfik Fikret ve Ahlakı* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1918).
- 10 Ahmed Naim, *Tevfik Fikret'e Dair (Filozağ Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye)* (İstanbul: Sebilü'r Resad Kütüphanesi Neşriyatı, Hilâl Matbaası, 1336).
- 11 Mehmed Ali Aynî, *Rebbilik. Bedbintlik. Lâilü'l-hilik Nedir. Tevfik Fikret'in Tarihi Kadim'ine Bir Cevap* (İstanbul: Kütüphane-i Sudi, 1927).
- 12 Mehmed Fuad, *age*, Köprülü'nün kitabının önsözünü ekte veriyoruz.
- 13 Ahmed Naim, *age*, s. 4. Ahmed Naim Rıza

- "Tarih-i Kadim"e gönderme yaparak, Tevfik Fikret'in imanını kanıllama girişimine yanıt olarak "Bir kimseye müslim, mümin demek için 'âmentü'deki altı şeye gerçekten yanı şüpheden âri olarak iman edilmesi gerekir, 'acaba?' derse mümin olamaz" diyordu.
- 14 "Ah bu şüphe, insanı yavaş yavaş kemiren ve ağır ağır öldüren ne korkunç bir hastalıktır. Fakat ne olur, bu şüpheciler Spinoza'nın öğüdünü biraz dinleselerdil Spinoza 'Hakiki lâedrinin lâgnostik—bilinmezlik görevi, susup oturmaktır' demişti. Onlar bu nasihatı dinleseydiler, zararları hiç olmazsa nefislerine inhisar ederdi. Halbuki onlar gönüllerde füturu lgevskekliliğ, atâleti tevid enderekerakkiye mâni oluyorlar." Mehmed Ali Aynî, *age*, s. 70.
- 15 Ziya Gökalp, "Tevfik Fikret ve Türkçüler", *Tanin*, sayı 2422, 1 Eylül 1331, s. 2.
- 16 Ziya Gökalp, "Tevfik Fikret ve Rönesans", *Muallim*, "Tevfik Fikret Özel Sayısı", c. 2, sayı 14, 1 Eylül 1333, 1917, 421-424.
- 17 Ö. Faruk Hıyugüzel, *Nezir Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 2003), s. 164.
- 18 Fikret'in Robert Kole'je hocalık yapması, kimi çevrelerde şiiri kadar etkili olmuştu. Robert Kole'je bir misyoner okulu olarak algılanıyor ve ülkenin körpe dimağlarını zehirlediği kanısı özellikle mütedevyin çevrelerde yayılıyordu. Ancak Âkif'i tavrı almaya sevk eden şiir "Tarih-i Kadim" idi. Fikret'in yayımlamadığı, ancak elden ele dolaşın bu şiirine yanıt *Şahtat*'in ikinci cildini oluşturan "Süleymaniye Kursüsünde" başlığını taşıyan ve "zangoçluk" suçlamasıyla sonlanan bölümde vaiz ağzından ifadesini buldu. (Buna ilişkin ayrıntılı bilgi için Abdullah Uçman'ın bu kitapta "Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Münakaşası" başlıklı makalesine bakınız.) Edebiyatta bu ileri-geri kavgası, Fikret'in hemen ölümü ertesi ayyuka çıkmıştır. Bundan böyle bir tür "ideolojiler savaşı" gündemdedir. İşte sövme, her türlü hakaretin uçtuğu bir ortamda Köprülü, *Tevfik Fikret ve Ahlakı* adlı eserini yayımlar.
- 19 Süleyman, "Tevfik Fikret", *Resimli Ay*, yıl 1930, sayı 7, Eylül, s. 34-35.

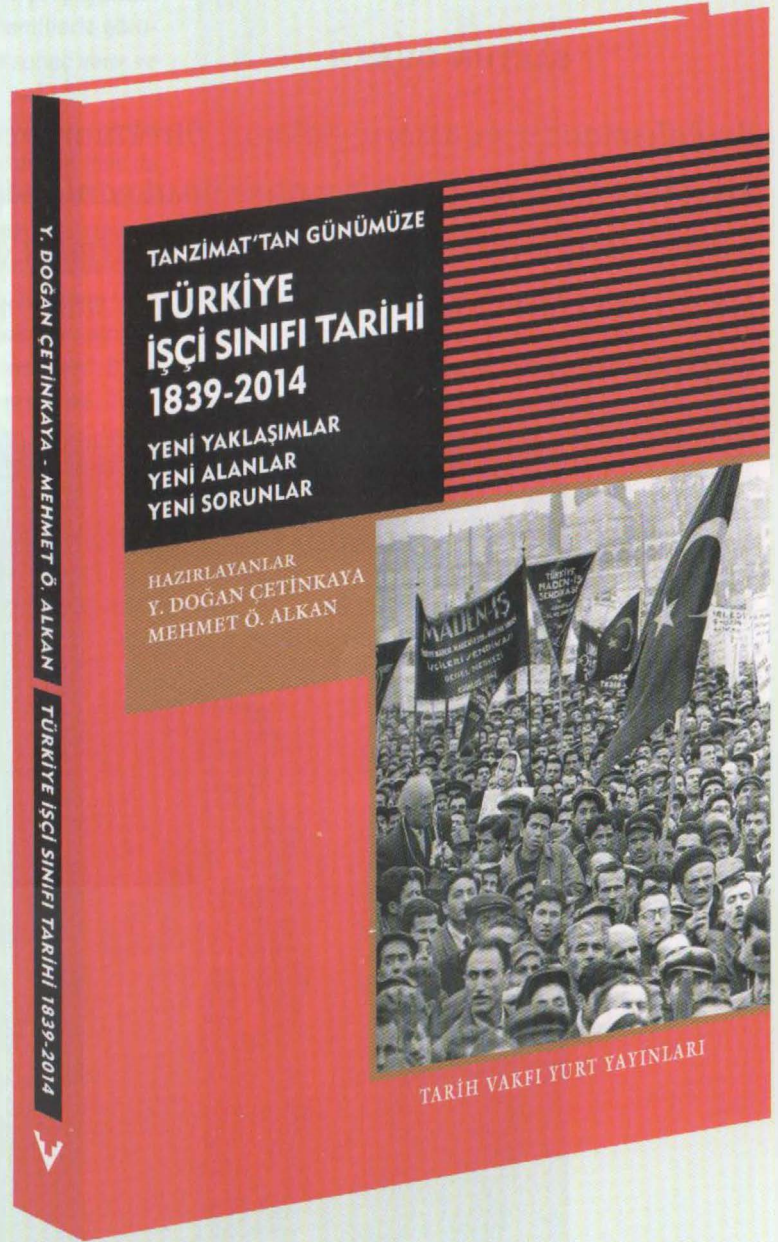

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİ 1839-2014

YENİ YAKLAŞIMLAR-YENİ ALANLAR-YENİ SORUNLAR

Toplumsal sınıfların öldüğünün genel kabul gördüğü 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye işçi sınıfı tarihi araştırmalarında niceliksel ve niteliksel bir uyanış yaşıyor. Hatta 2000'li yıllarda bu alanda bir bahar yaşıyoruz, zira neoliberal iktisadi ve siyasal sistem içinde yetişmiş genç kuşak tarihçiler içinden emek tarihiyle ilgilenen çok sayıda genç tarihçi çıktı. Küresel kapitalist sistem kendi karşıtı toplumsal hareketleri yaratırken yeni bir kuşak da ezilenlerin ve sıradan insanın geçmişine daha fazla ilgi duymaya başlıyordu. Elinizde tuttuğunuz kitap, Tanzimat'tan günümüze modern Türkiye tarihinin farklı dönemleri üzerine bu yeni kuşak çalışmalardan bir seçme sunuyor. Okuyucu bu kitap ile hem Türkiye işçi sınıfı tarihinin farklı dönemleri üzerine eski bilgilerini tazelemek ve sorgulamak hem de bunları yeni bulgularla karşılaştırmak fırsatını elde ediyor. Dahası uluslararası işçi sınıfı ve emek tarihi çalışmalarının yıllardır ortaya koyduğu bazı akım ve eğilimlerin vurguladığı noktalar da yeni kuşak çalışmalarla Türkiyeli okuyucuya sunulmuş oluyor. Elinizdeki derleme hem konuyla yakından ilgilenenler hem de genel okuyucu için Türkiye çağdaş emek tarihi çalışmalarına bir pencere açıyor.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10

34134 Eminönü/İstanbul

Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00

www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu

Selani Caddesi Tankut İş Merkezi

No 82/30 06420 Kızılay Ankara

T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

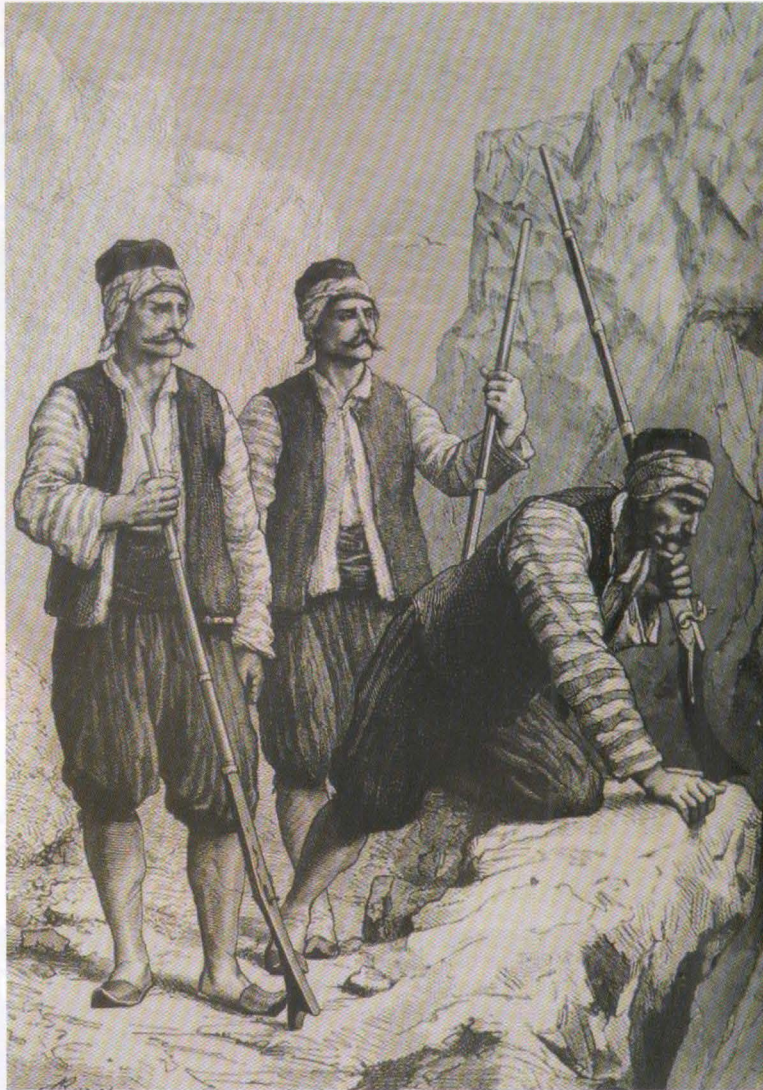
TARİH VAKFI

DİREKTUAR DÖNEMİ FRANSA'SININ YUNAN POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE MANİLİLER (1797)

SALTUK DURAN

Bu çalışmadaki ana sorunsalımız, Direktuar Fransa'sının Osmanlı boyunduruğu altındaki Mora'da Helen hayalini nasıl canlandırmaya çalıştığı ve bu doğrultuda izlediği aktif siyasetin, Bonaparte'in karizması aracılığıyla, Osmanlı Rum dünyasında bir istisna olan Canım Bey dönemi Mani'sinde ne ölçüde etkili olduğu sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır.

RUSYA'NIN DİN ARACILIĞIYLA RURLARI DIŞ SİYASETE ALET ETME ÇABALARI

"Asırlardır uykuda olan bu halkın tüt-süsü ne Çariçe'nin, ne Napoléon'un ne de başka yabancı bir despotun ikonlarının önünde yanar. Tam tersi, bu halk muzaffer hacın, taçlı Bakire Meryem'in önünde dertlerini, umutlarını ve arzularını paylaşıyor."

Dönemin tarihçisi Louise Belloc'un bu sözleri, bağımsızlık ertesinde, Osmanlı boyunduruğu altında bulunan Rumların psikolojisini ve bu toplulukların uluslararası politika-daki önemini özetler niteliktedir. Özellikle, II. Yekaterina'dan itibaren kaderi değişen Osmanlı Yunan dünyası, bağımsızlık yolunda Ortodoks kimliğine sıkıca tutunmuştur. Hatta "papaz" figürü 1821'de başlayan *Elliniki Epanastazi* (Yunan Devrimi) sürecinde Osmanlı'ya başkaldırışın en önemli sembollerinden biri haline gelmiştir.

Antikçağdan itibaren, geniş bir coğrafyada dağınık bir şekilde yaşamış ve birçok kavmin istilasına uğramış olan Yunanların günümüze kadar

ulaşmasında dil olgusu da Ortodoks-luk kadar önemlidir. Cambridge'den modern Yunan dili uzmanı Profesör Peter Mackridge, *Language and National Identity in Greece 1766-1976* adlı eserinde dil unsurunun günümüz Yunanistan'ındaki milli kimliğin oluşmasındaki önemini vurgular.²

Osmanlı Rumları Ortodoks kimlikleriyle kendilerini Ruslara yakın hissetmiş, Rus Çarlığı da kendini Osmanlı topraklarındaki Rumların koruyucusu ilan etmiştir. Karl Marx, "Doğu sorunu" üzerine yazdığı ve *New York Daily Tribune* gazetesinde yayımlanan 10 Mart 1853 tarihli mektubunda, dil konusunda yetenekli Rus ajanlarının koruyucu ve egemen Rus imgesini Balkan halklarına yaydığından bahseder. Marx'a göre, kumruları ve gelenekleriyle "yarı Asya" ülkesi olması itibarıyla Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek durumu ve karakterinden haberdar olabilecek konumda olmuş ve bunu her zaman avantaja çevirmeyi bilmiştir.³ Popüler Yunan kültüründeki "bir gün kuzeyden gelecek olan sarışın kurtarıcı"⁴ imajı da bu rolün Rumlar tarafından kabul edilmesinde zemin hazırlamıştır.

Bu durumdan ilk yararlanan, Rus Çarı I. Petro olacaktır. Athos Dağı'ndaki manastırları ve hatta İstanbul'daki kiliseleri süslemek için değerli hediyeler gönderen Çar, Selanik'te kurtarıcı olarak beklenmiştir; ancak onun daha büyük hedefleri vardır: İstanbul'u ele geçirmek ve tüm Doğu Hristiyanlarını koruması altına almak. Petro'nun büyük hayallerinin izinde giden Çariçe Anna (1730-1741), Epir ve Teselya'daki asi *klept* ve *armatol** toplulukları Osmanlı'ya karşı kıskırtmış, aynı şekilde Çariçe Yelizaveta Petrovna da (1741-1762) Tayget Dağları'na ve özellikle Mani'ye altın ve siyasi bildirgeler göndermiştir. Ancak, gerçek manada bir "Yunan projesi" II. Yekaterina döneminde ortaya çıkacak, Çariçe özellikle Mora Rumlarını rahipler aracılığıyla kıskırtacaktır.⁵

Bu ayaklanmalardan en bilineni 1768-1774 Osmanlı-Savaşları sırasında

vuku bulur. Savaşın nedenlerini, yeni tahta geçen II. Yekaterina'nın Avrupa'ya hükmedebilmek için Polonya'ya göz dikmesi; özellikle İstanbul'a giden Karadeniz limanlarını ele geçirmek istemesi; Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'daki sınır ihlalleri; Mora, Teselya, Girit ve Karadağ'da ajanları aracılığıyla isyan faaliyetleri olarak özetlemek mümkündür.⁶ II. Yekaterina'nın ajanları ellerinde İncil ve Çariçe'nin resimleri ve kıskırtıcı propagandalarla Mora'ya gelir, Manililerle görüşürler.⁷ Bu faaliyetler sonuç verir ve Manililer ayaklanır.

1768-1774 savaşı hem Rumlar, hem de Osmanlılar açısından ağır sonuçlar verir. II. Yekaterina'nın kıskırtmaları, Yunan tarihçi Dimitri Nikolaidis'e göre 10.000 Rumun hayatına mal olurken, Çariçe, Navarin'e yalnızca birkaç yüz asker çıkarmıştır.⁸ Daha sonraları savaş Kırım'da ve Tuna boylarında devam eder. Siyasi, askeri, ekonomik açıdan büyük kayıplar veren Osmanlı Devleti için durum farksız değildir: Rusya bu savaşla beraber Karadeniz'deki nüfuzunu artırır. Savaş sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Rumların bağımsızlık yolundaki ilk büyük adımdır. Antlaşmayla Çarlık, Osmanlı Rumlarını himaye edecektir. Ama asıl dönüm noktası, 1783 tarihli ek ticaret anlaşması ile Osmanlı Rumlarının Rus bandırası altında özgürce denizlere açılma hakkı kazanmasıdır.⁹ Bu kilit anlaşma bazı Rumları zenginleştirerek, ileride bağımsızlık savaşında önemli rol oynayacak zümrelerin oluşmasını sağlayacaktır.¹⁰

Yunanistan'ın bağımsızlığı yolundaki bir diğer önemli adım, 1780 kapitülasyonları ve 1783 Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşması'nın çok öncesinde, Mani yarımadasının idari açıdan, 18. yüzyıl boyunca hastalık ve sefaletle boğuşan Mora eyaletinden ayrılması ve yarı bağımsız bir statüye erişmesiyle atılmıştır.¹¹ Mani bu doğrultuda, yakın bir gelecekte tamamen bağımsız bir devlet haline gelecek olan Yunanistan'a vereceği askeri desteğin ötesinde, siyasi anlamda da bir örnek teşkil edecektir.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın özellikle Mora Rumları açısından insani boyutları da vardır. Askıda kalan Rus vaatleri ve özellikle savaşın neden olduğu kayıplar Moralılar için derin bir üzüntü ve hayal kırıklığına neden olur. Fransız yazar Guys, 1770 yılında Rusların sözlerini tutmama-ları ve savaşın ağır bilançosu karşı-

sında Mora Rumlarının üzüntüsünü kendi ağızlarından şöyle tarif eder: "Ruslar kuzeyin derinliklerinden bizi azat etmek için geldiler: Osmanlıların gemilerini yaktılar ve biz bu alevlerde eski özgürlüğümüzün parıldadığını gördük, ama bahtsız Yunanlar bu feci savaşın kurbanları olmuştur."¹²

Her şeye rağmen savaşın acı hatırasını kalplerine gömen Rumlar, dikkatlerini 1797 Campo Formio Antlaşması'na kadar St. Petersburg'a çevirir. Bu tarihten itibaren ise, II. Yekaterina'nın dini kıskırtmaları yerini "kurtarıcı" Napoléon'un laik propagandasına bırakacaktır.

DİREKTUAR FRANSA'SININ İON ADALARI'NI İŞGALİ VE MANİLİLER

Direktuar Hükümeti'nin başkomutanı Bonaparte, İtalya Seferi'nde 1797 yılında Avusturya'yı hezimete uğratar, Venedik Cumhuriyeti'ne son vererek Yedi Ada olarak da bilinen İon Adaları'na yerleşir. Osmanlı Devleti bu olayı yakından takip eder, zira bu iki devlet tarihte ilk defa sınırdaş olmuştur.¹³ Bütün bunlar yaşanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim ve yeni düzeni hüküm sürmektedir. Osmanlı Devleti özellikle askeri açıdan yeniden yapılanma süreci içindeydi ve bu süreçte Fransız mühendislerin rolü büyüktür.¹⁴ III. Selim'in

III. Selim,
şehzadeliğinden
itibaren
Fransa'nın
politikalarına
yakınlık duyar.

Joseph Warnia-
Zarzecki 1850,
yağlıboya. Pera
Müzesi. 1,675 mm x
960 mm.

şehzadeliğinden itibaren Fransa'ya duyduğu yakın ilgi ortadadır. Öte yandan Bonaparte'ın Mısır Seferi'ne (1798-1801) az zaman kalmıştır; Fransa'yla ilişkilerde Osmanlı tarafının beklemediği bir fırtına yaklaşmaktadır.

Direktuar Fransa'sının, Hristiyan Avrupa ve Osmanlı arasında bir sınır olan İon Adaları'na konumlanması, Osmanlı Rumları açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Venedik Cumhuriyeti'nin tarihe karışması ve Yedi Ada yönetiminin kısa bir süre için de olsa Fransızların eline geçmesi, devrim ve aydınlanma fikirlerinin söz konusu adalara, oradan da Mora'ya yayılmasını kolaylaştırmıştır. Fransızların İonya macerası, 1771-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri unutilan Mani halkı aracılığıyla yeni bir anlam kazanmıştır.

İon Adaları'na konumlanan Direktuar Fransa'sı için artık hedef Osmanlı

Rumlarının bağımsızlığa kavuşturulmasıdır. Mora'da II. Yekaterina'dan beri küllenen bağımsızlık ateşi, Bonaparte'ın gelişyle tekrar alevlenir. Böylelikle Campo Formio Antlaşması'ndan Mısır Seferi'ne kadar olan dönemde Moralılar ve özellikle Mani bölgesi açısından hareketli bir dönem başlayacaktır.

Batı Anadolu, İonya ve Mora'daki Rumlar, Rusların yerine Fransızların Yedi Ada'ya hâkim olmasına tepki gösterirken, Manililer tersine Bonaparte'ı tanımaya çalışmış ve Direktuar Fransa'sının mesajlarını almıştır. Bazı tarihçiler için, belki de sonuca ulaşmadığından önemsiz sayılan tarihin bu safhası, bağımsızlık öncesi Yunan tarihi için büyük önem taşımaktadır.

Fransa'nın İon Adaları macerası kısa sürmüş de olsa, Manililerin dünyaya açılması açısından önemli olmuştur. Direktuar Fransa'sı ve Mani halkı arasında Bonaparte'ın karizması köprü görevi görmüştür. Ancak Fransa'nın ve özellikle Bonaparte'ın bölgeyi gerçekten özgür kılmak mı, yoksa Fransa topraklarına mı katmak istediği tartışma konusudur. Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, Manililerin tek istediği koşulsuz özgürlüktür.

Manilileri Osmanlı hegemonyasındaki etnik çeşitliliğin içerisinde bir istisna olarak görmek mümkündür. Bu asi halk, imparatorluklarda rastlanan *dominant-dominé* (hükmeden-hükmedilen) karikatürünün dışındadır; "insana boyun eğmektense Tanrı'ya boyun eğmeyi"¹⁵ tercih etmektedirler.

Osmanlı'dan önce, Mani halkının asi karakteri Venediklileri de zor durumda bırakmıştır. Bölge 1686 yılında Venedik Cumhuriyeti tarafından ilhak edilir. Aynı Osmanlı İmparatorluğu gibi, Venedik hükümeti de Mani'yi senelik ödenen vergiler dışında tam anlamıyla kendine bağlayamamıştır; hatta bu halkı kendi otoritesine karşı bir tehdit olarak gören Venedik, tehlikeli gördüğü Mani valisi Liberaci'yi, San Marco şövalye unvanını verdikten hemen sonra idam eder.¹⁶ Bu

tür idamlar daha sonraları Osmanlı Devleti'nde de görülür. Örneğin Mani Beyi Koutoupharis, İstanbul'a görüşme bahanesiyle çağrılarak idam edilen beylerin ilki olacaktır. Ondan sonra gelen Mikail Troupianos ise kaftan giymek için çağırıldığı İstanbul'da boğularak öldürülecektir.¹⁷

Fransız Devrimi sonrasında Mora'da Bonaparte, Yunan bağımsızlığının sembollerinden biri haline dönüşmüştür. Devrim Fransa'sının "eşitlik" ve "özgürlük" şiarıyla İonya'yı işgal eden ve esklavonları özgür bırakan Bonaparte'ın tutumu Epirililer ve özellikle Moralılar arasında büyük bir sevinç dalgası yaratmıştır. General Gentili, Bonaparte'a yazdığı bir mektupta bu halkın hâlâ Spartalı ve Atinalı kökenlerini hatırladığını ve "eski Helen vatani"nin tekrar canlanabileceğine inandığını belirtir.¹⁸ Diğer yandan Bonaparte, Mani Beyi'ne yazdığı açık mektupta aynı şekilde Spartalı kökenlerini vurgular ve Eski Yunan'dan gelen bu küçük topluluğa özgürlükleri yolunda Fransa'nın koruyuculuğunu vaat eder.¹⁹

Canım Bey döneminde Mani'nin Fransız Devrimi fikirlerine ne ölçüde açık olduğunu anlayabilmek için, öncelikle bu halkın Osmanlı Rum dünyasının geri kalanından ne kadar farklı olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Direktuar Fransa'sı ilk olarak Yedi Ada'ya konuşlandığında İzmir, Rodos ya da Mora Rumlarının büyük bir kısmı, Manililerin aksine, durumu hoş karşılamamıştır. Bölgedeki Osmanlı Rumlarının Fransa karşıtlığı, dönemin konsolosluk yazışmalarından açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

RUS YANLISI OSMANLI RUM TEBAASININ FRANSA KARŞITLIĞI

Daha önce de belirtildiği gibi, genelde Osmanlı Rumları Ortodoks kimlikleriyle Ruslara, Fransızlara olduğundan daha yakın durmuştur. Dönemin belgeleri de bu savı destekler niteliktedir. Bonaparte İon Adaları'nı ilk işgal ettiğinde,²⁰ bölgedeki Rumların bir kısmı sevinirken diğer bir

kısmı şikâyetlerde bulunmuş, varlıklı kesimlerden Rusya'ya hatta Avusturya'ya göçenler olmuştur.

Böyle Rus yanlısı ve hatta Fransız karşıtı Rumlarla, Osmanlı taşrasına göreve gönderilen Fransız konsoloslarının karşılaşması ilginç sonuçlar doğurmuş, mesela Rodos'taki Fransız konsolosu Fransız karşıtı Rumları batıl inançlı, vahşi ve özgürlük düşmanı olarak nitelemiştir.²¹

Yedi Ada'nın Fransa tarafından işgal edilmesi yalnızca adalardakilerin değil Mora Rumlarının da tepkisini çekmiştir. Rusya çoktan bu bölgede etkisini kurmuştur ve hatta Rusya adına çalışan Rumlar da vardır. Bu şahıslardan biri de Lazari isminde Zâkinthoslu bir kaptandır. Mora Yarımadası'nda Anabolu'daki (Nafplio) Fransız konsolosunun, Fransa Dışişleri Bakanlığı ile olan yazışmasında, Lazari'nin Trapoliçe'ye (Tripolis) geldiği ve müsellimle dört saatlik bir toplantı yaptığı, bu toplantıda müsellimi uyardığı anlatılır. Lazari'nin asıl hedefi Osmanlı hükümetini Fransa'ya karşı harekete geçirmektir. Bu amaçla müsellime Fransa'nın gizli planlarını ifşa eder. Lazari müsellime, bir yandan Zâkinthoslular

Rumeli'deki Rumları kışkırtmak için ajanlar gönderirken, diğer bir yandan Fransızların Mora'yı işgale hazırlanmakta olduğunu bildirir.²²

Lazari haklıdır, zira diğer konsolosluk yazışmaları da Fransa'nın Mora işgal projesini destekler biçimdedir. Osmanlı Devleti'nin olası bir tehlike-

göre, pek çoğu savaş gemisi olan 160 yelkenli koya gelir. Babıâli Fransız tehlikesine karşı yaptığı askeri hazırlıkların yanında, ileri yaştaki Mora valisinin yerine daha genç ve aktif olan eski bölge müsellimini atar.²³

Fransa açısından askeri hazırlıkların yanında esasen bölge halkının des-

Her şeye rağmen savaşın acı hatırasını kalplerine gömen Rumlar, dikkatlerini 1797 Campo Formio Antlaşması'na kadar St. Petersburg'a çevirir. Bu tarihten itibaren ise II. Yekaterina'nın dini kışkırtmaları yerini "kurtarıcı" Napoléon'un laik propagandasına bırakacaktır.

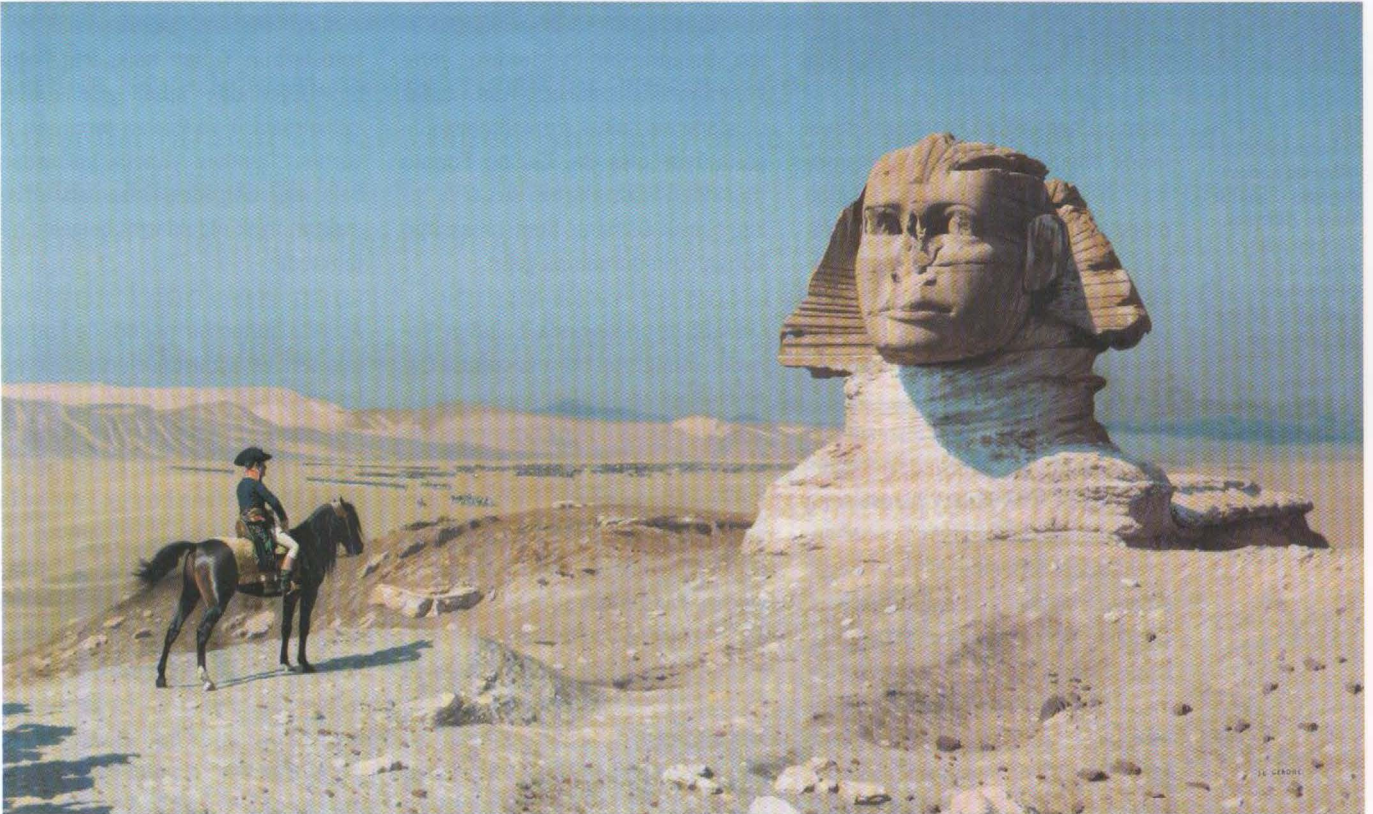
ye karşı savunma hazırlıklarını yine aynı konsolos başka bir mektubunda tarif eder: İmparatorluğa ait bir gemi Mora'ya kurşun, top ve kaleleri onarmak için mühendis getirir. Bu nakliyatın harcamaları miri hazine-den karşılanır. Aynı zamanda 600 kadarı sipahi olmak üzere 3000 asker Mora'ya yığılır. Mani'deki karışıklıklar üzerine bölge valisi asker gönderir. Hazırlıklar bununla kalmaz; Anabolu konsolosunun verdiği bilgilere

teğini almak gerekmektedir. Ancak İon Adaları'nın ilk işgali sırasında bu mümkün olmayacaktır. Bunda Fransa'nın bölgede kısa bir süre aktif siyaset izledikten sonra dikkatini Mısır'a çevirmesinden başka, Osmanlı otoritelerinin ve Rusların faaliyetleri önemli rol oynamıştır.

Konsolos Roussel'a göre Türkler ve Ruslar, Rumları Fransızlardan uzaklaştırmaya çalışır.²⁴ Fransızların işi

Fransa İon Adaları'nı işgal ettikten sonra dikkatini Mısır'a çevirir ve Bonaparte'ın ünlü Mısır seferi başlar.

Napoléon Bonaparte Sphinx'in Önünde.
Jean-Leon Gérôme,
Hearst Castle,
yağlıboya, yak. 1868.

zordur; yerleşmiş olan Rus yanlılığını kırmaları kolay olmayacaktır. Rous- sel, Fransızların Mora'da bir devrim yapabilmeleri için yalnızca kendilerine güvenmeleri gerektiğini savunur; ama Rumların ve bölgede yaşayan Türklerin desteğinin alınması şarttır. Bunun için Roussel, iki tarafı da taltif edecek, özgürlükçü bir din siyaseti

liğinin en önemli unsurlarından biri olan ve hatta varoluşunun simgesi olan bu halkın dine tutunmasına se- bep olmuştur.

Direktuar Hükümeti'nin ve özellikle Bonaparte'ın asıl hedefinin halkların özgürlüğü mü olduğu, yoksa 1789'dan beri süregelen ve tiranları hedef alan yayılcı siyaseti mi sürdüğü tartışmasına Fransa'nın İonya ve Mora macerasını kısa tutup Mısır'a yönel- mesi bir ölçüde açıklık getirmektedir.

Rumların tepkisinin ötesinde Fransa'nın Venedik Cumhuriyeti'ne son vermiş olması, ortadan kalkan bu devletin Osmanlı'daki temsilcilik- lerinin kaderinin ne olacağı sorusunu ortaya çıkarmıştır. Fransa'nın İzmir başkonsolosu İstanbul'da bulunan Fransız maslahatgüzarına yazdığı bir mektubunda, Avusturya Sefareti'nin, Sakız Adası'ndaki Venedik konsolo- suna gönderdiği resmi bir yazıyla, Campo Formio Antlaşması ile hükü- metinin ortadan kalktığını ve artık bu devlet temsilcileriyle hiçbir resmi yazışma yapmayacağını anlatma- sından bahseder.²⁵ Bu antlaşmanın 5. maddesiyle Yedi Ada, Fransa'nın egemenliğine girer. Venedik tebaa- sı da artık Fransız kabul edilecektir. Bu doğrultuda Osmanlı toprakların- da görev yapan Fransız konsolos- ları bulundukları yerlerdeki yerel yönetimi bilgilendirir.²⁶ Tüm bunlar uluslararası hukuk formaliteleri gibi görünüyorsa da, Campo Formio üzerinden Fransa artık, Rusya'ya ra- kip olarak Osmanlı Rum tebaasının koruyucusu durumuna gelir.

Osmanlı topraklarında bulunan Ve- nedik Rumlarının bu yeni statüsü Os- manlı Rumları tarafından alay konu- su edilir; hatta İzmir Konsolosu Lau- mond bir mektubunda, Zakhintos ve Kefalonyalı Rumların İzmir Rumları tarafından aşağılandığından bahse- der.²⁷ Konsolos Osmanlı Rumlarının devrim Fransa'sı ve "Fransız kokar- dına beslediği nefret"ten söz eder. Mektuplardan, İzmir mollasına gelen şikâyetler üzerine Fransa'nın İzmir Konsolosluğu'na karşı saldırgan tu- tumlarda bulunan Rum tebaasının yakalanıp ağır bir şekilde cezalandı-

rılmak üzere İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁸

Napoléon'un Venedik'teki adaları ilhak etmesi üzerine, Zakhintos Ada- sı'ndaki birkaç Rus sürgün edilmiş ve çareyi Mora'ya gitmekte bulmuşlar- dır.²⁹ Fransızların bu adalardaki aha- liyle ilk karşılaşması daha sonraki ikinci işgal dönemindeki gibi olmayac- tır; yani adalardaki halk 1807'de Napoléon İmparatorluğu kartalının kanatları altına sığındığı gibi, 1797'de General Bonaparte'ın vaatlerine he- men kapılmayacaktır.

Dönemin Fransız belgeleri incelendi- ğinde, Osmanlı taşrasındaki Rumla- rın ne kadar muhafazakâr olduğunu görmek mümkündür. Bu bakış açısı Venediklilerde de vardır; onlar da ada halkını "ironik" bir biçimde, "ba- tıl ve vahşi" olarak nitelendirmiştir.³⁰ Fransa açısından genel tablo, Rumla- rın fanatik olduğu yönündedir; bura- da problem aşırı dindar olmaları ne- deniyle laik ve Ortodoks dünyasına ait olmayan Fransızların fikirlerine kapalı olmalarından kaynaklanmak- tadır.

Tiranların, despotların boyunduru- ğu altında ezilen halklara özgürlük götürme iddiasındaki Devrim Fran- sa'sının Osmanlı taşrasındaki kon- soloslarının Yunan halkı için "ken- dini beğenmiş", "aptal" gibi tabirler kullanmaları³¹ ve Rusları tercih ettiği görülen Rumlara yönelik yukarıdan bakışları, bölgedeki insanları anla- maktan uzak olduklarını belgeler ni- teliktir.

Aslında bunun bir nedeni de Fransız liderleri veya düşünürlerinin hayal- lerinin sahadaki gerçeklerle uyuşma- masından kaynaklanan hayal kırık- lığıdır. Ayrıca Fransız konsolosları, çocukluklarından itibaren okullarda öğrendikleri erdemli, uygarlığın en doruk noktasına ulaşmış "Yunan" imgesinin çok dışında, fakirlikle ve hastalıklarla boğuşan, bulundukları konum itibarıyla bir türlü geliş- meyen bir halkla karşı karşıyadır. Rodos konsolosu bu durumu "derin bir çürüme"³² olarak nitelendirir. Ancak, Direktuar Fransa'sının ve

II. Yekaterina'dan itibaren kaderi değişen Osmanlı Yunan dünyası, bağımsızlık yolunda Ortodoks kimliğine sıkıca tutunmuştur.

II. Yekaterina Tsarskoyesky Park'ında yürüyüşte, arkada Çeşme Zaferi anısına dikilmiş sütun. 94,5 x 66 cm, yağlıboya. Vladimir Borovikovski, 1794.

önerir: Camilere ve Ortodoks kilise- lerine büyük ölçüde tolerans tanı- ması. Yine özgürlükler çerçevesinde mülkiyet konusuna da ayrı bir hassa- siyet gösterilmesi gerektiği kanaatin- dedir. Ancak konsolosa göre, halkın durumu böylesi bir tolerans politika- sını kaldıracabilecek düzeyde değildir.

İşin ilginç yanı, Osmanlı taşrasındaki Rum unsurunun kafasındaki özgür- lük imgesi, Direktuar Fransa'sının ve Bonaparte'ın kendisine sunduğu, eski Yunan örneğindeki ideal özgür cumhuriyet vaaadinin çok dışındadır. Özellikle Mora Rumları, yüzyıllarca açlık, sefalet ve hastalıklarla boğuş- malarından dolayı ve süregelen ikinci sınıf vatandaş statüleri sebebiyle tam anlamıyla gelişmemişlerdir. Böylesi zorluklarla boğuşmak, kim-

Bonaparte'ın yakından ilgilendiği bir Rum topluluğu vardır: Yunan bağımsızlığının garantörü asi Manililer. Eli silah tutan ve Osmanlı'ya boyun eğmeyi reddeden bu halk yalnızca Fransa'nın değil, Rusya'nın da ilgi odağı olmuştur. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kışkırtılarak heba olacak Rum unsuru da Manililer olacaktı.

OSMANLI RUM DÜNYASINDA BİR İSTİSNA: ASİ MANİLİLER

1777 yılında Babiâli, Mani bölgesini Mora eyaletinden ayırır ve bu bölgenin yönetimini kendi tayin ettiği "başbuğ" unvanlı beylere verir. Bu dönemde Manililerin gittikçe silinen Osmanlı otoritesiyle olan bağları, Kaptan Paşa'ya verdikleri senelik vergi ve liderlerinin Babiâli tarafından belirlenmesine dayalıdır.³³ Atanan beyler de bölgenin ileri gelen ailelerinden seçilir; merkezden atamalar söz konusu değildir.

Beylik makamı çok önemli bir kazanç kapısıdır. Fransız tarihçisi Raynal'a göre Mani başbuğunun gelirleri neredeyse 50.000 kuruşun üzerine kadar çıkar, çünkü bölgedeki her türlü alım satım ondan sorulur.³⁴ Mani

dışında, Manililer Osmanlı ordusuna asker vermeyi de reddeder. Mesele, senede vermeyi taahhüt ettikleri yüz nefer gemiciyi vermemekte ısrar edince, Babiâli bu konuda talepte bulunmaktan vazgeçmek zorunda kalır.³⁶ Manililerin asiliklerinden sık sık yakınan Babiâli bazı tedbirler de alır.³⁷ Örneğin taahhüt ettikleri miktarın 10 senelik güzêştesini vermediklerinde İstanbul, Mani başbuğunun oğlunu rehin tutar ve hatta onları, bölge ekonomisinin hayat damarı olan palamut ve zeytinyağı ticaretini men etmekle tehdit eder.³⁸ Diğer bir örnekte Rum patriğine bir ihbarname yazdırılır.³⁹

Manililer altın çağını Canetakîs Gligorakis, nam-ı diğer Canım Bey'in on beş yıl süren döneminde yaşayacaktır. Canım Bey görevine 1789'da Fransız Devrimi'nin alevlendiği dönemde başlar ve 1796-1797 arasında Direktuar Hükümeti'nin dış politikasının doğrudan önemli bir parçası haline gelir. Bu dönemde Manililer için, Rus İmparatoru'su II. Yekaterina değil, genç bir general olan Bonaparte öne çıkmaktadır. "Kurtarıcı" Bonaparte Korsikalıdır. Daha önce belirtildiği gibi, Yunan kökenli olduğu yönünde iddialar da yaygındır.⁴⁰

hazırlıklarıyla açıklamak mümkündür. İon Adaları'nın ilk işgali sırasında aslında Yunanların Fransa'nın dış politikasındaki yeri zayıftır. Asıl hedef Mısır üzerinden bir türlü başa çıkamadıkları İngilizleri vurmaktır.

Bonaparte, Gentili'ye Yunan topluluklarının Helen kökenlerine ve bu halkın Venedik ve Osmanlı boyunduruğundan kurtarıldığına halka sesleniş konuşmasının metnini verir. Bu konuşmayı Antik Yunan konusunda yetkin bir akademisyen olan Arnault'ya hazırlatmıştır. Gentili'den buradaki halklara Sparta ve Atinalı kökenlerinin hatırlatılmasını da ister.⁴¹

Bonaparte'ın konuşması uluslararası ilişkiler açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Bu söylemin bölgedeki ve Osmanlı boyunduruğundaki Rumlar üzerinde ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır, ancak bundan böyle Fransız Devrimi ile beraber bölgede büyük güçlerin uyguladığı dış politika eksen değişecektir. Karşılık olarak Ruslar ve Osmanlılar, Fransızların din dışı ve özgürlük yanlısı tutumlarını İstanbul Rum Patrikhanesi aracılığıyla karalama yoluna gidecektir.⁴²

Canım Bey, diğer Mani önderleri gibi zengin bir aileden gelmektedir. Türklere karşı asi tutumu ve savaşımının yanında, daha önce hiçbir beyin yapmadığı kadar, halkının gelişimine ve Avrupa medeniyeti seviyesine ulaşmasına önem vermiştir. Bakıma muhtaç olan bölge yollarını ıslah eder, daha önceki savaşlarda yıkılan konakları onartır, okullar açar ve hatta bölgenin kalkınması için Gythium bölgesinde, yıllardır yapılmayan pamuk ziraatini tekrar başlatır.

beyinin Kaptan Paşa'ya yıllık ödediği vergi miktarı ise 17.000 kuruştur. Bu vergi, Manililerin deyişiyle "Sultana paradan çok kurşun olarak geri dönmüştür."³⁵ Bu sözden anlaşılan, Mani halkının çoğu zaman kaptan paşaya silahlı bir şekilde direnmiş ve bu parayı ödemek bir kenara, kaptan paşa ve adamlarına kurşun yağdırmış olduğudur. Senelik vergilerinin

DİREKTUAR FRANSA'SI VE BONAPARTE'IN MANİ POLİTİKASI

Bonaparte, İon Adaları'nı kurtarma görevini General Gentili'ye verir; bu arada kendisinin adalara gelmemesi dikkat çekicidir. Elbette bu ilgisizlik yoruma açıktır ama durumu İtalya'daki meşgûliyeti ve hemen sonraki adımı olacak olan Mısır seferinin

İşte bu siyasi ve askeri ortamda Bonaparte'ın lakabı, bir kısım Osmanlı Rumları nezdinde, Manililerdeki gibi "Özgürlük Tanrısı"⁴³ olur. Bu lakap manidardır; zira Fransız Devrimi ve Antik Yunan'ı bir araya getirir.

İon Adaları'nı işgal eden Bonaparte'ın ikinci hedefi Manililer aracılığıyla Osmanlı Rumlarını

kendi koruması altında özgürlüğe kavuşturmak olacaktır. Bu yolda, Direktuar Hükümeti işe önce Yedi Ada'daki eski Venedik tebaası Yunanlara Fransız pasaportu vererek başlar. Özgürce seyahat edebilen Yunanlar Fransız Devrimi fikirlerini, Direktuar'ın ajanları olarak Osmanlı topraklarına götürecektir.⁴⁴

gönderir. Bu ajanlar genelde Rum ve hatta Mani kökenlidir. İçlerinde en bilinenleri, Direktuar Hükümeti tarafından bilimsel bir görevlendirme maskesi altında Mani'ye gönderilen kuzen Stefanopouli'lerdir. Daha sonra ise, yine Direktuar Hükümeti Ankona'da Ticari Ajans adı altında Osmanlı Rumlarının bağımsızlığını

ÖZGÜR VE MODERN MANİ'NİN LİDERİ FRANKOFİL CANIM BEY

Yukarıda da söylendiği gibi Manililer ve Canım Bey, Osmanlı boyunduruğu altında bulunan diğer Rumların aksine Bonaparte'in uzattığı eli tutacaktır. Hatta Canım Bey 1796 yılında, oğlunu o sırada İtalya'da seferde

Canım Bey döneminde Mani'nin Fransız Devrimi fikirlerine ne ölçüde açık olduğunu anlayabilmek için, öncelikle bu halkın Osmanlı Rum dünyasının geri kalanından ne kadar farklı olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Direktuar Fransa'sı ilk olarak Yedi Ada'ya konuşlandığında İzmir, Rodos ya da Mora Rumlarının büyük bir kısmı, Manililerin aksine, durumu hoş karşılamamıştır. Bölgedeki Osmanlı Rumlarının Fransa karşıtlığı, dönemin konsolosluk yazışmalarından açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Direktuar dönemi Fransa'sı, temelde bir halk hareketi olan Fransız Devrimi'nin uzağında, iç politikada tutucu, kimilerine göre burjuva ve baskıcı bir tutum izlerken, dış politikasında devrimin özgürlük şiarını "despotik liderlerin" veya "tiranların" baskısı altında ezilen dünya halklarına yaymayı ve onları zincirlerinden kurtarmayı hedefler. Bu doğrultuda amaç Avrupa'nın muhtelif yerlerinde tiranlara karşı *républiques sœurs* yani "kardeş cumhuriyetler" kurmaktır. Bu fikirle yürüyen devrim Fransa'sı coğrafi ve kültürel yakınlıktan kaynaklanan avantajı da kullanarak özellikle İtalya'da, Avusturya İmparatorluğu'na karşı aktif bir siyaset izlemiştir.

İon Adaları'nın fethi, Bonaparte'in Mısır yolundaki Doğu politikasının ilk aşamasıdır. İkinci aşama Mora'nın ve hatta ünlü tarihçi Bernard Lewis'e göre Girit'in fethidir. Manililer, Direktuar Hükümeti ve Bonaparte'in bu emellerini gerçekleştirebilmesi için savaşçı karakterleriyle iyi bir müttefik olacaklardır.⁴⁵ Bu yolda General, Gentili'ye Mora kıyılarını gösteren bir harita çizmesi emrini verir. Yekaterina'nın bölgeye Orlof Kardeşleri göndermesi gibi⁴⁶ Bonaparte da Mora'ya gizli ajanlar

hedefleyen bir örgüt kuracaktır ve bu ajansın başına da bu yola baş koymuş olan meşhur Yorgos Stamati getirilecektir.

Babıâli Fransızların Canım Bey ve oğluyla kurduğu irtibatı yakından takip etmektedir; özellikle Mani limanındaki fırkateynler dikkat çeker. Ayrıca Babıâli Fransızların bölgedeki Rumları kışkırtmak amacıyla hareket ettiğinin farkındadır.⁴⁷

İstanbul'a 7 Şubat 1796 tarihinde tayin edilen Yunan dostu Fransız elçi, gönderilen bu ajanların rahatça faaliyet göstermesi için diplomatik açıdan gerekli önlemleri alacaktır.⁴⁸ Aslında Direktuar'ın amacı, İtalya'daki *républiques sœurs* örneğindeki gibi bir Yunan Cumhuriyeti oluşturmaktır.

Direktuar Hükümeti, Yedi Ada'yı ele geçirdiğinde, Napoléon Bonaparte'in "Grande Nation" yani büyük millet modeline daha da yaklaşır. Hem Direktuar'ın, hem de Bonaparte'in açıkça ifade ettiği Fransız dış siyaseti, mutlaki rejimlerin baskısı altında ezilen halkları özgür bırakmak, onlara uygarlık götürmek ve egemenliklerini sağlamak üzerine kuruludur.⁴⁹

bulunan Bonaparte'in yanına genel bir ayaklanma projesi sunmaya gönderecektir.⁵⁰

Korsika'da Manililerin kurmuş olduğu Cargèse köyünden Dimo Stefanopouli'nin Mani'ye gelmesi vesilesiyle, Bonaparte ile Canım Bey arasındaki ilişki hakkında bilgilerimiz artar. Stefanopouli'nin asıl amacı "Yunan çocuklarının zincirlerinden kurtulabilmesi için özgürlüğün gerçek tohumlarını serpmektir."⁵¹ 16 Ağustos 1797'de, kendini Osmanlı boyunduruğu altında ezilen Rumların ve özellikle Arnavutların koruyucusu ilan eden Bonaparte, Manililere açık bir mektup yayımlar. İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarı Ruffin, Paris'teki Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektupta, reisülküttabin Bonaparte'in bu tarz tutumlarına karşı duyduğu tepkiden bahseder.⁵² Canım Bey ile Bonaparte arasındaki ilişkinin daha da pekiştiğinin işaretlerini taşıyan bu mektupla Bonaparte, Batı'ya açık ve yenilikçi Mani liderinin gönlünü kazanacak ve onun daha da yüreklenmesini sağlayacaktır.

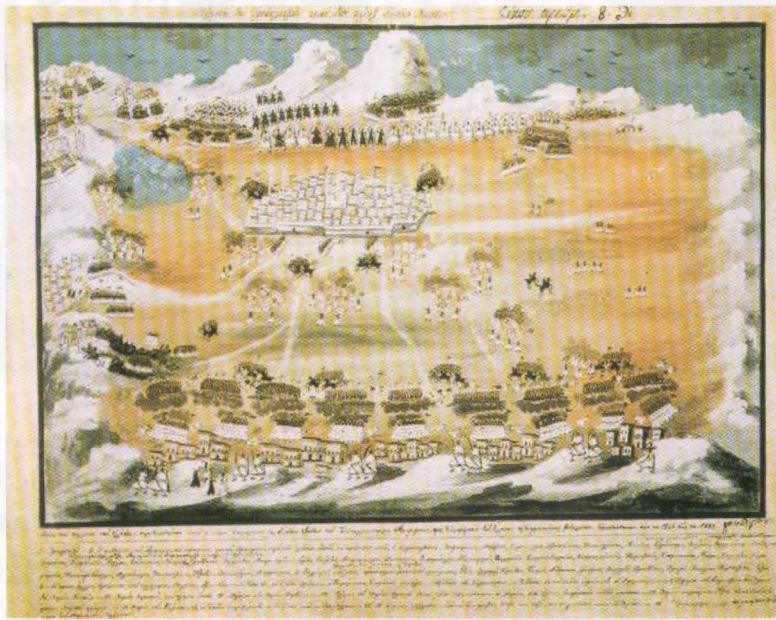
Canım Bey, diğer Mani önderleri gibi zengin bir aileden gelmektedir. Türklerle karşı asi tutumu ve savaşımının yanında, daha önce hiçbir beyin

yapmadığı kadar, halkının gelişimine ve Avrupa medeniyeti seviyesine ulaşmasına önem vermiştir. Bakıma muhtaç olan bölge yollarını ıslah eder, daha önceki savaşlarda yıkılan konakları onartır, okullar açar ve hatta bölgenin kalkınması için Gythium bölgesinde, yıllardır yapılmayan pamuk ziraatını tekrar başlatır.⁵³ Canım Bey'in icraatları ve özellikle Osmanlılar karşısında kazandığı zaferler üzerine, dönemin şairi Nikolas Nifakis sekiz yüz mısralık bir şiir kaleme alır.⁵⁴ Canım Bey 1805 yılında, denizde Osmanlılara esir düşer ve asılarak öldürülür. Yerine rakibi Komundurakis geçer.

Direktuar veya Bonaparte'in "Yunan politikaları"na gelince, böyle bir siyasetin olup olmadığı tarihçiler arasında tartışma konusudur. Ünlü Yunan tarihçisi Yorgos Toliaş'a göre, Bonaparte'i Mora ve Girit'ten çok Suriye ve Mısır ilgilendirmektedir.⁵⁵ Ama yine de Yunanistan'ın bağımsızlığı meselesi "Doğu Sorunu"nun en önemli bileşenlerinden biridir ve bu mesele, devrim Fransa'sının İon Adaları'na konumlanmasıyla daha da belirgin bir hale gelmiştir. Bonaparte, Mora'ya tek bir adım atmadan Manililere ismini duyurmuş, onlarla yakın bir bağ kurmayı başarmıştır. Bunda bölgeye gönderilen ajanların rolü büyüktür.

Direktuar Hükümeti'nin bilimsel araştırma bahanesiyle bölgeye göndermiş olduğu Dimo ve Nicolo Stefanopouli, Yunanistan'daki seyahatlerini kaleme alır. Manililerle ilk karşılaşmaları bir gece vakti olur. Kayıkları onları Kefalonya Adası'ndan gizlice Mani kıyılarına götürür. Çetrefil bir yoldan sonra Canım Bey'in adamları ve aile fertleri tarafından karşılanırlar.⁵⁶

1821'de çıkan ayaklanmada Mora'da Osmanlı varlığına büyük ölçüde son veren Tripoliça Savaşı, Panagiotis Zografos.

Dimo ve Nicolo'nun ataları çok önceden Mani'yi bırakıp Korsika'ya gitmişlerse de dilleri geçmişleri ortak; hemen kaynaşırlar. Dimo "dünyanın geri kalanından böylesine izole olmuş bu topraklarda" Bonaparte ve İtalya seferi üzerine bilgi sahibi bu insanlarla karşılaşınca büyük şaşkınlık duyar. Canım Bey'in oğlu İtalyanca bilmektedir ve hatta Bonaparte'i görmeye Milano'ya kadar gitmiştir.⁵⁷ Konuşmalar sırasında söz Türklere geldiğinde, Canım Bey'in oğlunun ses tonu yükselir "Biz? Türklerin Köleleri ha?", "Manililer hiçbir despotun zulmünden çekmemişlerdir ve çekmeyeceklerdir. Biz her zaman kendi kendimizi yönettik, Türkler Mani topraklarına ancak biz ne zaman izin verdiysek o zaman ayak hasabildiler. Evet, Türklere bir vergi ödediğimiz doğru, ama bu bizim isteğimiz çerçevesinde."⁵⁸

SONUÇ

Bu yazıda, Manililerin Osmanlı otoritesine boyun eğmeyi çoğu zaman reddetmiş olması öne çıkıyor. Bu

başkaldırı yabancı ve Türkçe kaynaklarda da ortaya çıkmaktadır. Ancak, burada asıl çarpıcı olan, İstanbul'a uzak bir bölgede Manililerin asi karakterinin dış güçleri kendine çekmesi ve bunun neticesinde bölge halkının dış dünyaya açılması, böylelikle Osmanlı'ya sırtlarını dönen Manililerin yüzlerini Avrupa'ya çevirmesidir. Bilhassa "izole" olmuş ve kendi soydaşları tarafından bile vahşi olarak nitelendirilen bu topluluğun, Bonaparte'in din dışı ve modern propagandalarına olumlu cevap vermesi ilgi çekicidir. Antik Yunan retoriği, "Spartalıların torunları" olduklarını hatırlayan Manililer üzerinde etkili olmuştur. Mani, 18. yüzyıl sonunda çoktan Osmanlı ile olan göbek bağına kesmiş, yabancı güçlerle ve hatta Babiâli'yle masaya oturmuştur. Bu açıdan bakarsak asi Mani içe kapanık değildir; uluslararası çekişmelerin bir piyonu olmaktan çok, kendisi için politika yapan bir aktördür.

SALTUK DURAN
ÉCOLE NORMALE SUPÉRIEURE (PARIS),
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- AMAE, Courneuve, C.C., Naples de Roumanie
AMAE, Courneuve, C.C., Smyrne
AMAE, Courneuve, C.C., Rhodes
AMAE, Courneuve, C.C., Correspondance Politique, Constantinople
BOA. C.M.L., 155/6576, 19 Rebiyülevvel 1211 (22 Eylül 1796).
BOA, HAT, 101/4032 A, 7 RA 1219 (16 Haziran 1804)
BOA, HAT, 1432/58627, 29 Z 1206 (18 Ağustos 1792).
BOA, HAT, 198/10009, 29 Z 1211 (25 Haziran 1797).

- BOA, HAT, 1400/56396, 29 Z 1206 (18 Ağustos 1792)
BOA, AE.SS.M.III, 41/2375, 29 Z 1215; C.ADL., 96/5786, 09 R 1214; C.DH., 23/1109, 25 N 1211; C.DH., 24/1153, 15 L 1210; C.EV., 402/20389, 05 B 1209; HAT, 121/4965, 29 Z 1217; HAT 187/8877, 29 Z 1212; HAT, 243/13622, 11 R 1225; HAT, 97/3909, 07 S 1207, IE HAT, 5/512, 29 Z 1205.

Kitap, Makale ve Tezler

- Bonaparte et les Grecs par Mme Louise Sw.-Belloc. Suivi d'un tableau de la Grèce en 1825, par le Cte Pecchio (Paris, 1826), s. 69.

- Dascalakis, Thèse, A.P., Rhigas Velestinlis. La Révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique. Thèse pour le doctorat ès lettres, présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Paris (Paris, 1937).

- Djuvara, T.G. (Ministre de Roumanie en Belgique et au Luxembourg, Ancien chargé d'affaires à Belgrade, Ancien diplomate à Sofia. Ancien envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire à Constantinople), Cent Projets de Partage de la Turquie. Préface de

M. Louis Renault, Ministre plénipotentiaire, Membre de l'Institut, Professeur à la Faculté de droit de Paris et à l'École des Sciences politiques, Paris, Librairie Félix Alcan, 1914.

Guy, Lettre XLIII, *Sur l'état actuel des Grecs. In Voyage Historique et littéraire ou Lettres sur la Grèce. Livre Trente-cinquième, Architecture moderne.*

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 5 (Ankara: TTK, 1947).

Köse, Osman, 1774 *Küçük Kaynarca Anlaşması* (Ankara: TTK, 2006).

Mackridge, Peter, *Language and National Identity in Greece 1766-1976* (New York: Oxford University Press, 2009), s. 101.

Quelques Faits historiques concernant le Magne, par Carabini et Vaŭa (Atina, 1859).

Nicolaïdis, Dimitri, *D'une Grèce à l'Autre, Représentation des Grecs modernes par la France révolutionnaire* (Paris: Les Belles Lettres, 1992).

Pappas, Spyridon, *Le Directoire et les Grecs*, Paris, 1907.

Raynal, Guillaume-Thomas, *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans l'Afrique*. Tome 2, ouvrage posthume de G.-T. Raynal. Augmenté d'un aperçu de l'état actuel de ces établissements et du commerce qu'y font les Européens, notamment avec les puissances barbaresques et la Grèce moderne, par M. Peuchère... (Paris, 1826).

Rados, Constantin, *Napoléon Ier et les Grecs*, Librairie Eleftheroudakis, et Barth, Place de la Constitution, 1921.

Soyсал, Ismail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)* (Ankara: TTK, 1964).

Tolias, Georges, *La ruse et la médaille* (Paris, 1997).

Weber, Max, *Sociologie des Religions*, textes réunis, traduits et présentés par Pierre Grossein, Introduction de Jean-Claude Passeron (Paris, 1996).

Xanthakou, Margarita, *Identités en Souffrance. Une Ethnologie de la Grèce* (Paris, 2007).

Yemeniz, Eugène, "Le Magne et les Mainotes", numéro du 1er mars 1865 de la *Revue des Deux mondes*.

_____ "Le Magne et les Mainotes, récits et scènes de mœurs de la Grèce", *Revue de Deux Mondes*, 1865.

Zinkeisen, J.W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 6. 1774-1802 (İstanbul, 2011); *Grèce depuis la conquête romaine jusqu'à nos jours* par M. Brunet de Pesle, mémoire de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres et par Alexandre Blanchet, Professeur d'Histoire au lycée de Strasbourg (Paris: Firmin Didot Frères, Fils et Cie Editeurs, Imprimeries de l'Institut de France).

DİPNOTLAR

1 Bonaparte et les Grecs par Mme Louise Sw. - Belloc. Suiui d'un tableau de la Grèce en 1825, par le Cte Pecchio (Paris, 1826), s. 69.

2 Peter Mackridge, *Language and National Identity in Greece 1766-1976* (New York: Oxford University Press, 2009), s. 101.

3 Karl Marx, "La question d'Orient et la guerre russo-turque" in *Œuvres* IV, Politique I (Paris: Gallimard, 1994), s. 1579.

4 Abdolonyme, Ubicini, *État présent de l'Empire Ottoman* (Paris, 1874), s. 74.

• Osmanlı yönetimi altında armatoluk adı verilen bölgelerde ordu ve polis işlevlerini üstlenen Yunanlar. Bu polis örgütlenmesinin kökeni, Bizans'ta toprak sahipliği karşılığında ordu ve polislik görevlerinin yerine getirildiği armatolukos denilen feodal uygulamaya dayanır. Osmanlılar 15. yüzyılda Yunanistan'ı aldıklarında yerel armatoluklarla anlaşarak polislik işlevini sürdürmesine izin verdiler. Aynı işlevi Osmanlı'dan yetki almaksızın, dağa çıkarak, kendi girişimleriyle yerine getiren Yunanlılara ise haydut (Yunanca kleptes) deniyor.

5 Guillaume-Thomas Raynal (1713-1796), *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans l'Afrique*. Tome 2 / . ouvrage posthume de G. T. Raynal. Augmenté d'un aperçu de l'état actuel de ces établissements et du commerce qu'y font les Européens, notamment avec les puissances barbaresques et la Grèce moderne, par M. Peuchère..., 1826, 2 c. in-8, s. 25; Gordon's *History of Greek revolution*, 3 c., *Mémoires sur la Grèce en 1825*, par le colonel Raybaud.

6 Osman Köse, 1774 *Küçük Kaynarca Anlaşması* (Ankara: TTKY, 2006), s. 6-9.

7 Age, s. 41.

8 Dimitri Nicolaïdis, *D'une Grèce à l'Autre, Représentation des Grecs modernes par la France révolutionnaire* (Paris: Les Belles Lettres, 1992), s. 26.

9 T. G. Djuvara (Ministre de Roumanie en Belgique et au Luxembourg, Ancien chargé d'affaires à Belgrade, Ancien diplomate à Sofia, Ancien envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire à Constantinople), *Cent Projets de Partage de la Turquie*, Préface de M. Louis Renault, Ministre plénipotentiaire, Membre de l'Institut, Professeur à la Faculté de droit de Paris et à l'École des Sciences politiques (Paris: Librairie Félix Alcan, 1914), s. 274.

10 Thèse, A.P. Dascalakis, Rhigas Velestinlis, La Révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique, Thèse pour le doctorat ès lettres, présentée à la faculté des lettres de I (Paris: Université de Paris, 1937), s. 10.

11 J.W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 6, 1774-1802 (İstanbul, 2011); *Grèce depuis la conquête romaine jusqu'à nos*

jours par M. Brunet de Pesle, mémoire de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres et par Alexandre Blanchet, Professeur d'Histoire au lycée de Strasbourg, Paris, Firmin Didot Frères, Fils et Cie Editeurs, Imprimeries de l'Institut de France, s. 392.

Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, V (Gotha, 1857).

12 Lettre XLIII, *Sur l'état actuel des Grecs. In Voyage Historique et littéraire ou Lettres sur la Grèce. Livre Trente-cinquième, Architecture moderne*, s. 152-153.

13 Ismail Soyсал, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)* (Ankara: TTK, 1964), s. 172.

14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5 (Ankara: TTK, 1947), s. 70.

15 Max Weber, *Sociologie des Religions, textes réunis, traduits et présentés par Pierre Grossein, Introduction de Jean-Claude Passeron* (Paris, 1996), s. 275.

16 Zinkeisen, age, s. 129.

17 Age, s. 34.

18 AP. Daskalakis Rhigas Velestinlis, *La Révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique. Thèse pour le doctorat ès lettres, présentée à la faculté des lettres de l'Université de Paris* (Paris, 1937).

19 Bonaparte'in Manililerin liderine hitaben yazdığı, 12 thermidor an V (30 Temmuz 1797) tarihli mektup, *Correspondance de Napoléon Ier*, Tome III, Mektup no. 2056, s. 281.

20 İkincisi 1807 yılında gerçekleşecek ve bu adalar yedi yıl boyunca Fransa'nın himayesinde kalacaktır.

21 AMAEE (Archives du Ministère des Affaires étrangères et européennes, Fransız Dış İşleri Bakanlığı Arşivleri), Courneuve, C.C., Rhodes, 26 floréal an 2 tarihli yazışma.

22 AMAEE, Courneuve, C.C., Naples de Roumanie, 25 Brumaire an 6.

23 AMAEE, Courneuve, C.C., Naples de Roumanie, 24 messidor an 6.

24 AMAEE, Courneuve, C.C., Naples de Roumanie, 12 floréal an 6.

25 AMAEE, Courneuve, C.C., Smyrne, 2 floréal an 6.

26 AMAEE, Courneuve, C.C., Smyrne, 13 germinal an 6.

27 AMAEE, Courneuve, C.C., Smyrne, 28 germinal an 6.

28 AMAEE, A.g.k., s. 237 bis.

29 AMAEE, Courneuve, C.C., Naples de Roumanie, 25 Brumaire an 6.

30 AMAEE, Courneuve, C.C., Rhodes, 26 floréal an 6.

31 AMAEE, A.g.k.

32 AMAEE, A.g.k.

33 BOA, C.M.L., 155/6576, 19 Rebiyülevvel 1211 (22 Eylül 1796).

34 Raynal, age, s. 25.

35 Eugène Yemeniz, *Le Magne et les Mainotes, récits et scènes de mœurs de la Grèce*, *Revue des Deux Mondes*, 1865, s. 4.

36 BOA, HAT, 101/4032 A, 7 RA 1219 (16 Haziran 1804).

37 BOA, HAT, 1432/58627, 29 Z 1206 (18 Ağustos 1792).

38 BOA, HAT, 198/10009, 29 Z 1211 (25 Haziran 1797).

39 BOA, HAT, 1400/56396, 29 Z 1206 (18 Ağustos 1792).

40 Duchesse d'Abrantès adlı Fransız yazar meşhur *Mémoires*'ında Rumca "Kalomeros" (καλομερος) soyadı ile "Buona-partie" soyadı arasında bağ kurarak Bonaparte'in bu Grek aile ile olan bağlantısı olduğu iddiasında bulunur. Constantin Rados, *Napoléon Ier et les Grecs*, Librairie Eleftheroudakis, et Barth, Place de la Constitution, 1921, s. 14. İddianın dayandığı nokta iki tabirin de "iyi bir yer" anlamına geliyor olmasıdır. Bu sav başka yazarlar tarafından da ortaya konmuştur. Breton de la Martinière, *Campagnes de Bonaparte en 1812, 1813 et 1814, jusqu'à son abdication*, Paris, 1814, s. VI; *The Hookseller, A Handbook of British and Foreign Literature XIII* (25 Ocak 1859), 1288.

41 Dascalakis, age, s. 8-9.

42 AMAEE, Courneuve, C.C., Naples de Roumanie, 12 floréal an 6.

43 AMAEE, A.g.k., s. 13.

44 Dascalakis, age, s. 20.

45 Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Bonaparte Campo Formio antlaşmasını imzalarken kendisini bir tehlike olarak gören Direktuar Hükümeti'nden tam destek alamamıştır.

46 Édouard DRIAULT, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la grande guerre* (Paris: Librairie Félix Alcan, 1917), s. 52.

47 BOA, HAT, 168/7108, 29 RA 1212 (27 Eylül 1797); BOA, HAT, 168/7121, 29 Z 1212 (14 Haziran 1798).

48 Spyridon Pappas, *le Directoire et les Grecs* (Paris, 1907), s. 1.

49 Bu emeller doğrultusunda Direktuar Hükümeti ve ordusu, özellikle İtalya'daki dost halkların bölgesel milliyetçi direnişlerini bile ezdi. Michel Biard, Philippe Bourdin, Silvia Marzagalli, *Révolution. Consulat. Empire 1789-1815*. éd. Bélin, Paris, s. 167, 170.

50 Yemeniz, agm, s. 7.

51 Pappas, agm, s. 2.

52 AMAEE, Courneuve, Türkiye, Siyasi Yazışmalar, c. 198.

53 Pappas, agm, s. 35.

54 *Quelques Faits historiques concernant le Magne, par Carabini et Vaŭa* (Atina, 1859).

55 Georges Tolias, *La médaille et la rouille*, Paris, 1997. Bkz. böl. 2.

56 Dimo'nun dikkatini uzun boylu ve alımlı bir kadın çeker; kıyafetlerine bakılırsa varlıklı bir sınıfa mensuptur. Canım Bey'in evine ulaştıklarında onlarla çai pat bildikleri Yunancayla anlaşmaya çalışırlar.

57 AMAEE, Courneuve, C.C., Naples de Roumanie, s. 184.

58 Carabini ve Vaŭa, age, s. 196.

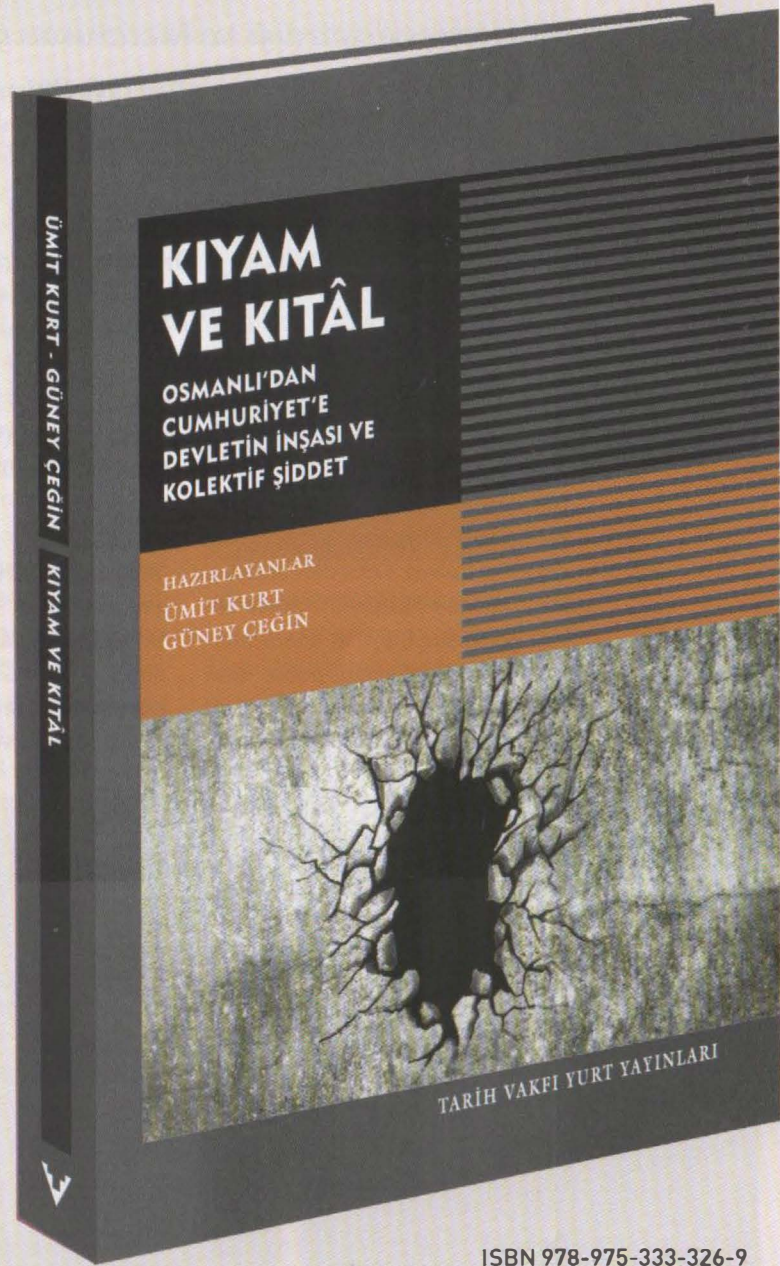

KIYAM VE KİTÂL

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEVLETİN İNŞASI VE KOLEKTİF ŞİDDET

Kıyam ve Kitâl, Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinin, isyan (kıyam) ile kitlesel katliamların (kitâl) sarkaç gibi işlediği, mağduriyet ve maduniyet ilişkisinin iç içe girdiği tarihsel sekanslarına odaklanıyor. Osmanlı'nın son dönemini biçimlendiren milliyetçi ideolojiler ile politik şiddet pratikleri arasındaki ilişkiselliğin merkeze alındığı çalışma dört ana patikaya sahip. İlk patikada 19. ve 20. yüzyılın başında etnik mühendislik ve homojenleştirme projeleri çerçevesinde kitlesel şiddet repertuvarlarının İmparatorluktan çıkışı nasıl belirlediği dönemin iktidar mühendisliği ve pratikleri üzerinden ele alınıyor.

Osmanlı Ermenilerinin imhası ve Kürt coğrafyasında şiddet rejiminin aşama aşama inşası, üçüncü patikanın konusu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sosyotarihsel güzergâhta Balkanlar'da şiddetin anatomisi, ulus-devletin tesisi sürecinde mezarlıkların yok edilişi, Osmanlı medreselerindeki muhtelif dönüşümler, Arap imgesinin Türk medeniyetçiliğinin tekelinde nasıl araçsallaştırıldığı gibi az ele alınmış pek çok mesele son dönemin "yeni" tarihçileri ve araştırmacılarının özgün katkıları ve müdahaleleriyle tartışılıyor.

ISBN 978-975-333-326-9

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

"ANKARA CİNAYETİ" Nİ AMERİKAN BELGELERİNDEN OKUMAK...

ADAM BENNETT McCONNEL

Haşmet Orbay'ın gerçekleştirdiği ve literatürde genellikle "Ankara cinayeti" olarak geçen, bugün artık iyice bildiğimiz olay, 16 Ekim 1945'te yaşandı.* Bugün bile bilinmeyen bir nedenle Orbay, Dr. Neşet Nâci Arzan'ı muayenehanesinde silahla vurup öldürdü. Haşmet Orbay, Orgeneral Kazım Orbay'ın, yani dönemin Genelkurmay Başkanı'nın oğluydu; Dr. Arzan ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Ankara Büyükelçiliği'nin doktoruydu.

Büyükelçi
Wilson'ın
raporunun
ilk ve son
sayfaları.

Bugün Haşmet Orbay'ın Dr. Neşet Nâci Arzan'ın katili olduğunu biliyoruz, fakat cinayetin işlendiği dönemde bu bilinmiyordu; hatta aksine Orbay'ın Robert Kolej'den arkadaşı Reşit Mercan hakkında cinayet davası açılmıştı. Olaydan sonra Mercan, cinayeti işlediğini polise itiraf etmişti. Görgü tanıkları da onun cinayetin faili olduğu konusunda

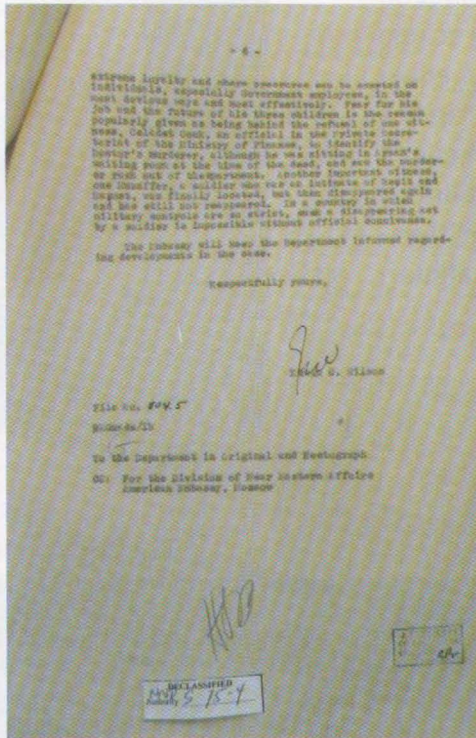
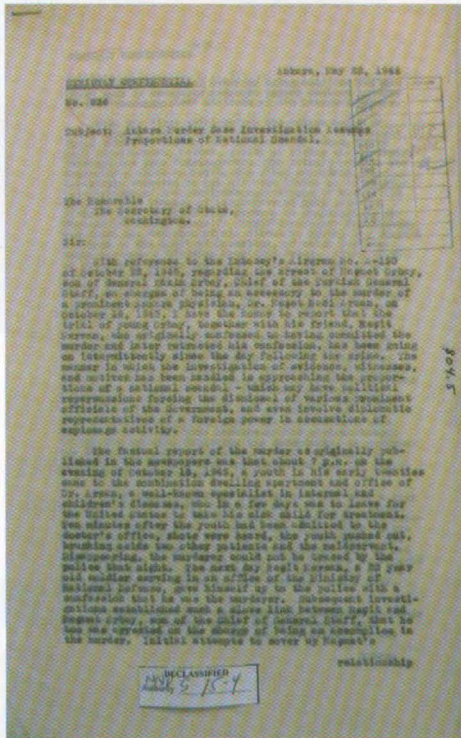
görüş birliği içindeydi; bu kişiler arasında üst düzey devlet görevlileri de vardı.'

Şimdi gözümüzü olayın ayrıntılarına çevirelim: İlk davada Haşmet Orbay'ın arkadaşı Reşit Mercan cinayeti üstlendi. Kasım 1945'te Mercan suçlu bulunduysa da bu karar sonra bozuldu ve Nisan 1946'da da-

vaya yeniden bakıldı; ancak bu defa Ankara'dan uzak bir yerde, Bolu'da... Daha da tuhafı, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan mahkemede ifade verdikten sonra intihar edecek ve Kazım Orbay, Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa etmek zorunda kalacaktı. Haşmet Orbay da cinayetten suçlu bulunup mahkûm olacaktı.²

Peki, bunların önemi neydi? Cemil Koçak anlatıyor: "Yeni dönemin önemli bir özelliği de, ordu üzerinde basın ve kamuoyu denetiminin başlamasıydı. Ankara'da işlenen ve alelade bir cinayet izlemini veren basit bir olay, bir süre sonra, iktidarın ve bu arada, ama daha da önemlisi, Genelkurmay Başkanı'nın da içinde rol alacağı siyasi bir yargılanma sürecine dönüşecektir. Bu açıdan döneme damgasını vuran en önemli gelişmelerden biridir."³

Bu önemli cinayet olayı üzerinde sadece küçük çaplı bir literatür mevcut. Literatürün özeti Cemil Koçak'ın Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), adlı kitabında bulunabilir.⁴ Koçak'ın söz ettiği kaynakların dışında, İhsan Tomuş'un Ankara Cinayeti adlı romanında Vali Tandoğan'ın intihar

etmeyip öldürüldüğü iddia ediliyor.⁵ Melih Tınal ve Başak Ocak, 2011 yılında, *Yeni Türkiye* gazetesinin Temmuz 1946 tarihli nüshasında çıkan haberler üzerine bir makale yayımladı.⁶ Yazarlara göre, Vali Tandoğan'ın ölümünün intihar olmadığını ima eden gazete aleyhine Ankara Cumhuriyet savcısı Kemal Bora tarafından dava açılmıştı.⁷

Şimdi doğrudan olayın analizine geçelim: İlk sorulacak soru ABD Büyükelçiliği'nin bu olayla neden ilgilendiğidir. Neden bu konuda bir rapor yazma gereği duyular? O dönemin tarihini iyi bilenler bu olayın ne kadar hassas bir dönemin tam ortasında gerçekleştiğini fark edecektir. Bu yıllarda hem yurtiçinde hem yurtdışında muazzam değişimler oluyordu. Yurtdışında ABD'nin Truman hükümeti Sovyetler Birliği'nin yönetiminden ciddi kuşuklar hissetmeye başlamıştı; soğuk savaş başlamak üzereydi. Yurtiçinde üç hafta önce Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) atılmıştı. Kısa süre sonra Celal Bayar da CHP'den istifa edip Menderes, Köprülü ve Koraltan'la beraber Demokrat Parti'yi (DP) kuracaktı.

Bu olay yalnız Türkiye için değil, ABD'nin Truman hükümeti için de önemliydi. 1945-1946 yıllarında Truman hükümeti, dünyanın durumunu ve ABD'nin dünyadaki rolünü yeniden değerlendirmeye çalışıyordu. Sovyetler dost mu olacaktı düşman mı? Düşman olacaksa, ABD'nin mütefeği kim olacaktı? Zaten ABD 1945 yılında Türkiye'yi daha yakından izlemeye başlamıştı. Elbette bunda Türkiye'nin Sovyetler'in sınır komşusu olması büyük rol oynuyordu. Fakat bir sorun vardı: Hiç kimse Türkiye hakkında yeterince bilgili değildi. Daha ciddi bir mesele, Türkiye hükümetinin demokratik bir görüntü vermiyor olmasıydı. ABD eğer Türkiye'ye yardım vermeye kalkarsa iç siyasetinde sorun yaşardı. Cumhuriyetçi Parti, yani o dönemin ana muhalefet partisi, bunu Truman'ın Demokrat Parti'sine karşı kullanabilirdi.⁸

Ankara Cinayeti Nedir?

"Ankara cinayeti" aslında gazetelerde basit bir cinayet olarak okunabilecek bir olaydı. Reşit Mercan adındaki bir genç, gazetelerin yazdığına bakılırsa, bir doktoru öldürmüştü. Nedeni belli değildi ama fail belliydi. Katil suçunu da itiraf etmişti. Dolayısıyla cinayete ilgilenmek için bir neden bulunmuyordu. Fakat kısa sürede durumun bu kadar basit olmadığı anlaşıldı. Öncelikle kamuoyunda yaygın söylentiler vardı. Bunlar basına da yansımakta gecikmedi. Dedikodulara göre, katil Mercan değildi. Osadece suçu üzerine almıştı. Gerçek katil Genelkurmay Başkanı Kâzım Orbay'ın oğlu Haşmet

Orbay'dı; fakat Ankara Valisi Nevzat Tandoğan başta olmak üzere, dönemin önde gelen siyasi kişiliklerince korunup kollanmıştı. Muhalefet de bu davada iktidarı yıpratmak istemişti. Nitekim ilerleyen dava sürecinde söylentilerin boş olmadığı ortaya çıktı. Sonunda Haşmet Orbay da davaya dahil edildi ve gerçek katilin o olduğu ortaya çıktı. Her iki genç de ağır cezaya mahkûm oldu. Bu arada mahkemeyi fadaye çağrılan Tandoğan'ın bu nedenle intihar ettiği yine söylenti şeklinde duyuldu ve yazıldı. Dönemin en önemli ve iz bırakan siyasal davalarından biriydi.

Belirtmem gerekir ki, "Ankara cinayeti" ile ilgili belgeler ABD Dışışleri Bakanlığı'nın (FRUS) yayınlanmış belgeleri arasında yer almıyor; görevliler bunların en önemliler kategorisinde olmadığını düşünmüş olmalı. FRUS arşivinde Orgeneral Orbay ile bir belge var ki, Genelkurmay Başkanı Orbay'ın ABD Büyükelçiliği'yle Sovyetler'in askeri hareketleri konusunda doğrudan görüştüğünü gösteriyor.⁹ Söz konusu mesaj cinayetten sadece iki hafta sonra yazılmış.

Davanın yeniden görüşüldüğü aylarda, yani Nisan-Aralık 1946'da, ABD de Türkiye'yle ilgili siyasal duruşunu toptan değiştireceği kararları tartışıyordu. Aralık 1945'teki Moskova Konferansı'nın ardından Cumhurbaşkanı Truman, Sovyetler'e karşı daha sert bir tavır sergilemeye karar vermişti. Hemen sonra Stalin'in ünlü seçim hitabı. George Kennan'ın "uzun telgraf"ı ve İran krizi buna eşlik etti. Bu olaylar Ocak-Nisan 1946 döneminde son derece gergin bir uluslararası ortamda gerçekleşti. 18 Mart 1946'da ABD Ankara Büyükelçi Wilson, Dışışleri Bakanı Byrnes'e, Romanya ve Bulgaristan'da Sovyet askeri hareketlerini anlatan bir telgraf gönderdi.¹⁰

1946 yılının ilkbahar ve yaz dönemi Türkiye-ABD ilişkilerinde dönüm noktası oldu. Truman hükümeti, Sovyetler ile arasındaki gerginlik ve güvensizliğin artması nedeniyle tedbirler almaya başladı. 7 Ağustos 1946'da Sovyet hükümeti, Türk hükümetine Boğazlar rejimiyle ilgili diplomatik bir nota gönderdi. Bu notanın Truman

**Dönemin
Ankara
Valisi Nevzat
Tandoğan.**

hükümeti üzerinde tetikleyici bir etkisi olacaktı. Ağustos 1946'nın sonuna kadar Truman hükümetinin üst düzey görevlileri Türkiye'ye yardım etmeye karar verdi; fakat iç siyasal nedenlerle, bu fırsatı Şubat 1947'ye kadar ele geçiremeyeceklerdi.¹¹

Ayrıca, Truman hükümetinin Türkiye'yle ilgili tartışmaları Ağustos 1946'dan birkaç ay önce başlamıştı. Boğazlar meselesi zaten Temmuz 1945 Potsdam Konferansı'nda konu olmuş, ama Mart 1946 İran krizi sürerken, üst düzey ABD askeri personeli Türkiye'nin kendi ülkelerinin küresel stratejisindeki önemini tespit etmişti. Mart-Ağustos aylarında, askeri planlama için sorumlu personel ABD'nin Dışışleri Bakanlığı'ndaki resmi görevlilerine Türkiye'nin önemini anlatıp, onları ikna edebileceklerdi.¹²

Bu tartışmalar sürerken, Büyükelçi Wilson ve ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ndeki resmi görevliler, Ankara cinayeti hakkında bize ilginç bilgileri aktaran belgeleri hazırlıyordu.¹³

Amerikan
Büyükelçisi
Wilson ile
İsmet İnönü.

23 Mayıs 1946'da ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson, Dışişleri Bakanı James Byrnes'e Ankara cinayetiyle ilgili altı sayfalık bir rapor gönderdi.¹⁴ Bu mesaj birkaç açıdan ilginçtir. İlk olarak, ilk satırlarda 22 Ekim 1945'te yazılan bir başka mesajdan söz edilir. Bu mesaj cinayetle ilgiliydi ve Genelkurmay Başkanı

söz edilir. Büyükelçi Wilson raporunda, hafif bir ceza bekleyen Reşit Mercan'ın kendisine verilen ağır ceza karşısındaki şaşkınlığını anlatıyor ve şunu da ekliyor: Mercan herhalde Ankara Valisi Tandoğan'dan, cezasının hafif olacağına dair söz almıştı. Daha sonra temyize gönderilen karar, Aralık 1945'te bozuldu.

Orbay'ın oğlunun olayın parçası olduğunu anlatıyordu.¹⁵

Raporun ikinci sayfası gazetelere göre olayın akışını aktarır: Cinayet bir tek kişi tarafından işlenmişti. Cinayetin kurbanı olan Dr. Neşet Naci Arzan, birkaç gün içerisinde ABD'ye gidecekti. Arzan'ın çocuğu hastay-

Bolu'da görülen mahkemedeki olayları anlatan satırlardaki bilgilere göre, ilk celseler 16-18 Nisan 1946 tarihinde görülmüş, sonra 15-17 Mayıs günlerinde mahkeme üç gün daha devam etmişti. Ardından dava 5 Haziran ertelenmişti. Büyükelçi Wilson da yeni celseleri beklerken elimizdeki raporu yazmıştı.

sebeplerini örtme gayretleri de herkesin dikkatini çekmişti.

Sonraki satırlarda Mercan'ın Bolu'daki duruşmadaki ilk ifadeleri aktarılır. Mercan, Dr. Arzan'ı öldürmediğini söylemiş ve dostu Haşmet Orbay'ın cinayetin faili olduğunu düşündüğü için suçunu üstlendiğini açıklamıştı. Mercan, cinayetten önceki bir buçuk sene boyunca zaman zaman Orbay'ın dairesinde de oturmuştu.

Bu olay karşısında aldığı tutum nedeniyle Türk basınını da öven Wilson'un raporun üçüncü sayfasında belirttiğine göre, basın Orgeneral Orbay'a sakin ve saygılı davranmıştı. Yine rapora göre, Orgeneral Orbay'ın oğluyla ilişkisi her ay bir miktar para vermekten ibaretti. Mahkeme masraflarını eşi üstlenmişti. Orbay'ın eşi Enver Paşa'nın kız kardeşiydi ve Büyükelçi'nin ifadesiyle "tuhaf"¹⁶ bi-riydi. [Ek Metin 1]

Bunun ardından sıra daha hayati bir konuya gelir: Türkiye'nin yargı sistemi... Halkın davada ortaya çıkan gerçeklerle sarsıldığını ve adalet sisteminin şüphelenmeye başladığını anlatan Wilson'a göre, bunun nedeni apaçıktı. Mercan, poliste sorgulamaya alınmadan önce, Ankara Valisi Tandoğan'ın ofisine götürülüp orada

Büyükelçi Wilson raporunda, hafif bir ceza bekleyen Reşit Mercan'ın kendisine verilen ağır ceza karşısındaki şaşkınlığını anlatıyor ve şunu da ekliyor: Mercan herhalde Ankara Valisi Tandoğan'dan, cezasının hafif olacağına dair söz almıştı. Daha sonra temyize gönderilen karar, Aralık 1945'te bozuldu.

dı ve ABD'de tedavi görecekti. Aynı paragrafta, Orgeneral Orbay'ın oğlu olduğu anlaşılmaması diye çoğu gazetede Haşmet'in sadece ilk adının kullanıldığından, ama İstanbul'daki gazeteler "işbirliğine yanaşmadığı"¹⁶ için gerçeğin ortaya çıktığından söz ediliyordu.

Ardından gelen satırlarda Kasım 1946'da sonuçlanan ilk davadan

Wilson, Dışişleri Bakanı Byrnes'e davanın ertelenme nedenlerini de anlatır. Rapora göre, şahitler Bolu'ya götürülmüş ve gidemeyenlerden bilgi alınmış, "yanlış yere konmuş" kanıtlar da yine Bolu'ya taşınmıştı.¹⁷ Büyükelçi'ye göre, davanın ulusal çapta skandal boyutlarına ulaşmasının tek nedeni davaya adı karışmış ünlü kişilerin varlığı değildi; bu kişilerin cinayetin gerçek failini ve

bir buçuk saat kalmıştı. Haşmet Orbay da, daha önce Tandoğan'ın özel kâtabi olarak çalışmış ve Ankara il ve belediye idarelerinde tercüman olarak görev yapmıştı. Mahkemede Mercan, ısrarla Tandoğan'ın ofisinde ne konuşulduğunu anlatmayı reddediyor ama Tandoğan'ın mahkemeye çağrılmasını da istiyordu; yani olağanüstü bir durum söz konusuydu. Tandoğan'ın idaredeki tanıdıkları

Ek Metin 1

Raporun 2.ve 3. sayfalarından

"General Orbay'ın anlaşmazlık yaşadığı oğlu Haşmet ile olan ilişkilerini —yaşamını idame ettirebilmesi adına sağladığı küçük bir harçlık dışında—uzun zaman önce tamamen kopardığının, iki gencin ifade verdikleri süreçte kısa sürede ortaya çıkmasıyla, gazeteler Türkiye'de önemli bir saygınlığa sahip olan General'e olan

yaklaşımlarında takdir edilecek şekilde ölçülü davrandı. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü İttihat ve Terakki lideri merhum Enver Paşa'nın kız kardeşi ve Genelkurmay Başkanı'nın eşi olan, eksantrik—hatta tuhaf—bir karakter olarak bilinen Bayan Orbay, oğlunun tüm savunmasını destekledi."

delilleri yok etmeye çalışmış ve savcı Kemal Bora'nın faaliyetleri de şüphe uyandırmıştı; hatta Bora'nın itibarı yerle bir olmuştu. Demokrat Parti milletvekili Hikmet Bayur da Meclis'te Adalet Bakanlığı'ndan Bora'nın davranışlarıyla ilgili açıklama istemişti.

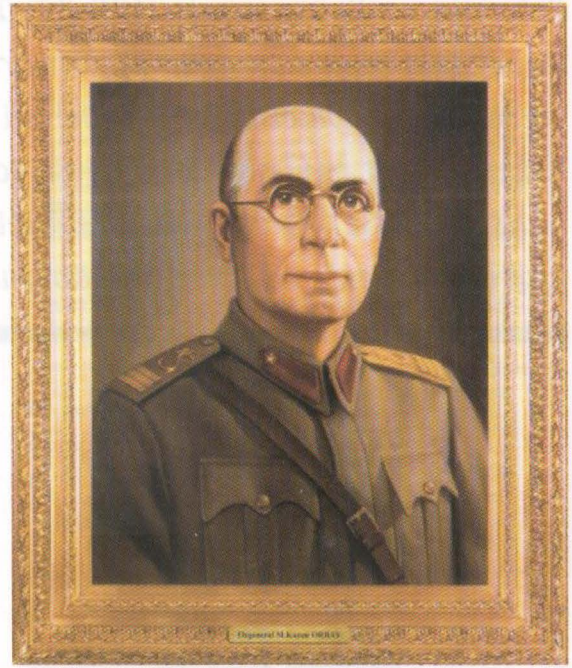
Dördüncü sayfaya geldiğimizde Wilson, polisin ve Adalet Bakanlığı'nın cinayetle ilgili becerisizliklerini anlatır; örnek olarak Mercan'ın şapkasını gösterir. İddialara göre, Mercan cinayet işlerken şapkasını düşürmüştü, fakat Bolu'daki duruşmalara kadar kimse ondan şapkeyi giymesini talep etmemişti. Bu talep geldiğinde de şapkanın Mercan'ın giymesine imkân vermeyecek kadar büyük olduğu anlaşılmıştı! [Ek Metin 2]

Dördüncü sayfanın büyük bölümünde gazetelerde çıkan, cinayetle ilgili söylentilere yer verilir. İlk söylenti, Mercan'ın "kız meselesi" yüzünden Dr. Arzan'ı vurduğu yolundaydı. Söz konusu kız, Mercan'ın kız kardeşiydi ve Haşmet Orbay da ona âşık. İkinci söylenti Dr. Arzan'ın aslında Mercan'ın babası olduğu yönündeydi. Söylentiye göre Mercan'ın annesi yıllar önce Paris'i ziyaret ettiğinde Arzan da Paris'te öğrenciydi; yani Mercan'ın annesi Paris'teyken Dr. Arzan'la birlikte olmuştu. Bunu öğrenen Reşit Orbay para talep etmiş, reddedilince de Arzan'ı vurmuştu.

Üçüncü söylentiye gelince: Askerlik döneminde olan Mercan'ın çürük raporuna ihtiyacı vardı. İstedığı raporu vermemesi üzerine de Dr. Arzan'ı vurmuştu. Ancak parantez içindeki yorumunda Wilson bu söylentiye ihtimal vermemektedir; zira çürük raporu almak kolay ve ucuz bir işlemdir.

Dördüncü söylentiye göre, Haşmet Orbay ve Reşit Mercan, Dr. Arzan'ın yakında Amerika'ya gideceğini biliyordu; dolayısıyla Dr. Arzan'ın daire-sinde bol miktarda para olduğunu düşünmüşlerdi. Orbay büyük miktarda harcama yapmıştı ve paraya ihtiyacı vardı. Bunun için de bir silah satın alıp, Mercan'ı Dr. Arzan'dan para çalmaya ikna etmişti. Paraları bölüşeceklerdi. Talebi karşılanmayınca gözü dönen Mercan, Dr. Arzan'ı vurmuştu.

Beşinci söylentiye de aktarmadan geçmemek gerekir: Dr. Arzan, "ya-

Dönemin Genelkurmay Başkanı Kâzım Orbay.

bancı bir büyükelçilikte" (herkes bunu Sovyet Büyükelçiliği olarak anlıyordu) çalışan bir müşteriyle (hastasıyla) ilgilenirken Haşmet Orbay'ı görmüştü. Bu sahneye tanık olan Orbay bir tehdit mektubu yollamış,

Ek Metin 2

Raporun 3. sayfasından

"Davanın detaylarına girmeden, mahkeme süreci sırasında ortaya çıkmış olan bazı gerçeklerin kamuyu şaşırttığını ve Türk adaletinin verimliliği ve dürüstlüğü hakkında şüpheler doğurduğunu söylemek mümkün... Reşit polise gidip suçunu itiraf ettiğinde, Haşmet'in özel kaleminde hizmetinde bulunduğunu söylemişti. Kendisi aynı zamanda Ankara Valiliği'nin ve Belediyesi'nin resmi İngilizce ve Fransızca tercümanı olarak da görev yapıyordu. Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, daha resmi herhangi bir sorgulama bile yapılmadan, onun hemen ofisine getirilmesini emretti ve Reşit'le özel olarak bir buçuk saat görüştüler. Reşit, Ankara ve Bolu'da görülen celselerde bu görüşmenin detaylarını açıklamayı sürekli olarak reddetti ve Vali'nin tanık olarak çağırılmasını talep etti. Dolayısıyla, toplum nezdinde, Reşit'in sorgu sırasında Haşmet'in suçla olan bağlantısını ifşa etmemesi için Vali tarafından tehdit veya koruma sözü yoluyla Reşit'e baskı yapılmış olabileceği kanısı oluştu. Buna ek olarak, Vali ve emrindekilerin bazı delillerin karartılmasını görmezden geldiği izlenimi mevcuttu ve daha sonra mahkeme esnasında da İbu husus belirtildi. Dahası, Ankara Cumhuriyet Savcısı Kemal Bora, Ankara'da görülen

davayı öyle alışılmamış bir yaklaşımla yürüttü ki, resmi olarak olmasa bile aleni bir şekilde rezil edildi ve söylentilerin ışık hızında yayıldığı bir ülkede, davanın yanlış bir şekilde idare edilmesinin altında yatan sebepler inanılmaz ölçüde abartıldı ve çarpıtıldı. Akabinde, muhalefet konumundaki Demokrat Parti'nin milletvekillerinden Hikmet Bayur, Adalet Bakanlığı'nın, Kemal Bora'nın davayla ilgili olan belgelerin ve diğer delillerin gizlenmesini içeren eylemleri hakkında Büyük Millet Meclisi'nde açıklama yapmasını talep etti. Polisin ve Adalet Bakanlığı yetkililerinin olayın idare edilmesinde gösterdiği doğal yetersizlik de yaşanan kafa karışıklığını körükledi. Örneğin, Ekim ayında Reşit'in polise giderek teslim olmasının akabinde yetkililer tarafından yapılan açıklamada, Reşit'in zaten takip edildiği ve cinayetten sonra doktorun daire-sinden kaçarken unuttuğu olduğu şapkasından yola çıkılarak, kimliğinin tespit edilmesi suretiyle tutuklanmak üzere olduğu söyleniyordu. Gelgelelim, 17 Mayıs tarihinde yapılan duruşmaya kadar—7 ay sonrası—kimse-nin aklına Reşit'e şapkeyi taktırmak gelmedi. Taktırıldığında ise o kadar büyük gelmişti ki, şapkeyi takan kişinin Reşit olması mümkün değildi."

Belgenin en ilginç tarafı, ABD Büyükelçisi'nin konuyla yakından ilgilenmesidir. Rapordaki bilgilerin çoğu bugün artık biliniyor ama belli ki, büyükelçi davayı merak ediyor ve cinayetin sebebinin de bilmiyordu. Aynı zamanda Türkiye'deki asker, devlet, siyaset ilişkileri ve sosyal durumu yansıtan bir olaydan bahsediyordu... O aşamada ABD için bu olay dolaylı olarak önemliydi ama birkaç hafta içerisinde ABD'yi daha doğrudan ilgilendiren gelişmeler olacaktı.

sonra da o veya Reşit Mercan, Dr. Arzan'ı vurmuştu. Amaç doktorun ne gördüğünü hiçbir zaman kimseye anlatmamasını sağlamaktı.

Sokaktaki dedikodulara göre Orge-
neral Orbay, cinayetten sadece bir
gün önce Dr. Arzan'ın ofisine gitmiş-
ti. Haşmet Orbay bunu öğrenince,
kendisine karşı bir casusluk davası
açılacağından korkup Dr. Arzan'ı
vurmuştu. Bu hikâye ortaya çıkınca,
gazeteler Bayan Arzan'ın avukatının
sözlerine geniş yer vermeye başla-
mıştı. Bayan Arzan'ın avukatı, yakın
zamanlarda "durumunu zorlaştıran
siyasal boyutlar"dan basına söz et-
mişti.

Bu açıklamalardan sonra raporunun
beşinci sayfasında Büyükelçi Wilson

başka bir söylentiye de aktarır. Bu
hikâyenin ilginç tarafı, söz konusu
söylentinin gazetelerde yer bulma-
masıdır. Wilson da bu bilgileri nere-
den öğrendiğini yazmıyor. Söylenti-
ye göre, özel hayatındaki olaylardan
dolayı Dr. Arzan yıllardır Ankara'daki
Sovyet Büyükelçiliği personeli tara-
fından şantaja maruz bırakılmış ve
Sovyetler'e istihbari bilgiler aktar-
mak zorunda kalmıştı. Bu nedenle sık
sık Sovyet Büyükelçiliği'ne gidiyordu.
Paraya ihtiyacı olan Haşmet Orbay
durumdan haberdar olmuş ve para
karşılığında yardım teklifinde bulun-
muştu. Doktor bunu kabul etmişti
ama ödediği meblağ Orbay'ı tatmin
etmemişti. Dr. Arzan Sovyetler'den
aldığı bol parayla ABD'ye gitmek üze-
re olduğu sırada Haşmet Orbay bu
durumu öğrenmiş ve yüksek miktar-

da para talep etmişti. Çıkan kavgada
Arzan vurulmuştu.

Bu bilgileri aktardıktan sonra Büyü-
kelçi Wilson, olaya karışan kişiler
hakkında da bilgi verir. Buna göre
Dr. Arzan'ın profesyonel ve özel
hayatı bol dedikodu çıkartacak nite-
likteydi. Parası vardı, bol müşterisi
vardı, kendi ailesi ve eşinin ailesi
siyasal ve sosyal açıdan son derece
iyi konumdaydı. Bu arada evlilik dışı
ilişkileri de olmuştu. Wilson'ın tipik
oryantalist yorumuyla, "Doğu'da" ev-
lilik dışı ilişkilerde "başarılı" olmak
tehlike yaratabiliyordu.¹⁹ Son olarak
da Doktor cinayetten sadece otuz
altı saat önce bir doktor arkadaşına
"Bitmişim, öleceğim" demişti; ancak
söz konusu doktor, Arzan'ın sözlerini
birlikte çalıştığı hastanenin idaresine
aktarmasına rağmen, henüz mahke-
meye ifade vermeye çağırılmamıştı.

Ek Metin 3 Raporun 5. sayfasından

"Maktul Dr. Arzan'ın özel hayatı ve iş
hayatında da toplumda spekülasyonlara
yol açacak unsurlar mevcuttu. Varlıkları,
saygın bir mesleği icra ediyordu,
hem kendi ailesi, hem de eşinin ailesi
vasıtasıyla kurduğu güçlü politik ve sosyal
bağlantıları vardı ve evlilik dışı gönül
ilişkilerinde çok başarılı (ki bazen Doğu'da
çok tehlikeli bir durumdur) olduğuna dair
bir şöhrete sahipti. Ölümün yaklaştığını
hissediyor veya biliyor gibi görünüyordu;
zira öldürülmesinden sadece otuz altı
saat önce, hastalanmış olan çocuğuna
bakmaya gelen Alman asıllı Yahudi bir
doktora "Ben bittim, öleceğim" dedi.
Dr. Arzan'ın konuşmuş olduğu doktor,
cinayetten kısa süre sonra ikisinin birlikte
çalıştığı hastanenin yetkililerine giderek,
Dr. Arzan'ın kendisini bu şekilde ifade
etmiş olduğunu söylemesine rağmen,
henüz mahkemede ifade vermeye
çağırılmadı.
Davaya konu olan iki genç, Haşmet
ile Reşit, İstanbul'da bulunan Robert

Kolej Akademisi'nin öğrencileriydi ve
ikisi de kayda değer akıcılıkla İngilizce
konuşuyor. Akademî deyken Reşit
kafasına göre takılan, hayal gücü yüksek,
arkadaş canlısı bir genç görünümünü
çiziyordu, ancak zihinsel olarak çok
yetenekli değildi. Haşmet ise okuldaki
ilk yıllarında sessiz, çalışkan ve diğer
çocuklarla kıyaslandığında çok daha
becerikli bir imaja sahipti; görgülü
ve terbiyeli duruşunu bozan tek şey,
üzerinden atmayı pek başaramadığı sinsî
görünümüydü. Gel gelelim, Akademî'deki
ilk yıllarından sonra daha kendini
beğenmiş, biraz fazla kendine güvenen
ve babasının Türkiye'nin en önde gelen
generallerinden biri olmasıyla hava atan
bir hâl aldı ve akabinde gönül ilişkileri
yüzünden başını belaya sokmaya başladı.
En nihayetinde iki genç de Kolej'deki
eğitiminin yarıda bıraktı. Reşit zihinsel
yetersizlikleri yüzünden, Haşmet
isc tavırları ve karakteri sebebiyle
istenmeyen kişiye dönüşmesi yüzünden..."

Ardından gelen satırlarda Haşmet
Orbay ile Reşit Mercan'dan söz edi-
lir. Her iki delikanlı da, daha önce
Robert Kolej'de (akademide) eğitim
görmüşü ve akıcı bir İngilizceyle
konuşabiliyorlardı. Wilson'a göre
Mercan, pek mantıklı düşünmeyen,
hayalperest ve cana yakın bir kişili-
ğe sahipti ama —bunu nazikçe ifade
ediyor—²⁰ dünyanın en akıllı insanı
da değildi. Haşmet Orbay ise, okula
başladığında sessiz, çalışkan ve son
derece terbiyeliydi, fakat daha sonra
babasının önemli konumundan dola-
yı kibirli davranışları görülmüş, kız-
larla da sorunlar yaşamaya başlamış-
tı. Sonuçta ne Orbay ne de Mercan,
Robert Akademî'yi bitirdikten sonra
Robert Kolej'e girebilmişti. Reşit
Mercan akademik zayıflığı yüzünden,
Haşmet Orbay ise sergilediği davra-
nışlar yüzünden...[Ek Metin 3]

Ek Metin 4 Raporun 5. ve 6. sayfalarından

"Kan bağlarının en aşırı derecede sadakati zorunlu kıldığı ve bireyler üzerinde, özellikle de devlet çalışanları üzerinde, en ahlak dışı yöntemlerle ve en etkili şekilde baskı kurulan Türkiye'de geçerli olan karmaşık baskı ve bağıllık sistemi sebebiyle olayın soruşturması çetrefil bir hâl aldı. Olay gerçekleştiği sırada Arzan'ın bekleme odasında oturan ve katili daireden kaçarken görmüş olan Maliye Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü çalışanı Celâdet Conk'un hekimin katilinin kimliğini mahkemede tanık olarak tespit etmeyi reddetmesinin arkasında yatan sebebin, işini kaybetme korkusu ve üç çocuğunun geleceğiyle ilgili endişesi olduğu düşünülüyor. Önemli tanıklardan bir diğeri, Reşit ve Haşmet'in yakın arkadaşı olan Muzaffer isimli bir asker de araştırma sonucu bulunmuştu; ancak hemen akabinde yeniden ortadan kayboldu ve bir daha haber alınamadı. Askeri denetimlerin çok sıkı bir şekilde uygulandığı bir ülkede bir askerin bu şekilde ortadan kaybolması, resmi makamların bilgisinin dışında gerçekleşmesi mümkün değil."

Raporunun altıncı sayfasında hafif oryantalist bir tonla sonuca varılır. Wilson'a göre, davanın çözümü ve akışı Türkiye'de kan bağları, sadakat, onur ve devletten gelen baskı-

lar gibi toplumsal olgular yüzünden engelleniyordu. Örnek olarak Maliye Bakanlığı'nda çalışan Celadet Conk, cinayet işlenip de fail odadan çıktığında Dr. Arzan'ın bekleme salonunda oturuyordu; fakat işinin ve çocuklarının geleceğinden kaygı duyduğu için failin ismini açıklamayı reddetmişti. Hem Haşmet Orbay'la hem de Reşit Mercan'la dost olan Muzaffer isimli asker de önce mahkeme tarafından şahit olarak çağırılmış, ama sonra belirsiz bir nedenle ortadan kaybolmuş ve bir daha bulunamamıştı. Wilson'a göre, Türkiye gibi sıkı askeri düzenin mevcut olduğu bir ülkede böyle bir olayın inandırıcılığı zayıftı. [Ek Metin 4]

Raporun son cümlesinde Büyükelçi Wilson, davanın bundan sonraki gelişmelerini de aktaracağını belirtir ve altıncı sayfanın sonunda, raporun bir kopyasının Moskova'daki ABD Büyükelçiliği'ne gönderildiğine işaret eder.

Sonuç olarak belgenin en ilginç tarafı ABD Büyükelçisi'nin konuyla bu kadar yakından ilgilenmesidir. Rapordaki bilgilerin çoğu bugün artık biliniyor ama belli ki, Büyükelçi davayı merak ediyor ve cinayetin sebebini de bilmiyordu. Büyükelçi Wilson aynı zamanda Türkiye'deki

asker-devlet-siyaset ilişkilerini ve sosyal durumu yansıtan bir olaydan bahsediyordu. O aşamada ABD için bu olay dolaylı olarak önemliydi ama birkaç hafta içerisinde ülkeyi daha doğrudan ilgilendiren gelişmeler olacaktı. Bu konuyu da bir başka yazıda ele alacağım...

ADAM BENNETT McCONNEL
SABANCI ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- * Cemil Koçak, 4 Nisan 2015 tarihli *Star* gazetesindeki köşe yazısında Fkım 1945'te gerçekleşen "Ankara cinayeti"nden söz etmiştir. Bu olayı yeni yayımlanan *Dönüşüm* adlı kitabında da yazmıştır. Çok tartışılan ve Türkiye'nin siyasi sistemini kökten değiştiren, dönemin en tartışılan olaylarından biri olmasına rağmen, bu cinayet hiçbir zaman tam olarak aydınlatılmadı. Devletin ve Ankara'nın en gözde olan insanlarından birkaçıyla ilgili bu dava, dönemin Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın intiharına doğrudan sebep olacaktı. Koçak'ın yazısı dikkatimi çekti; çünkü daha önce ABD'de Washington DC'deki devlet arşivlerinde araştırma yaparken bu olayla ilgili belgelere rastlamıştım. Bunlar birlerce belge arasında sadece birkaç sayfa olduğu için kısa süre sonra unuttum. Koçak'ın yazısı rastladığım bu belgeleri hatırlattı. O belgeleri buldum. Belgelerdeki bilgiler de hayli ilginçti. Elimdeki belgeleri iki gruba ayırıyorum: Tandoğan'ın intihardan önce yazılan belgeler ve intiharından sonra yazılan belgeler. Makalemin bu bölümünde Tandoğan'ın intiharından önce yazılan ilk belgeyi sunuyorum.
- Ayrıntılar için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. Cilt 4: *Dönüşüm*. Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi

ve Politika (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 73-80.

- 2 Koçak, *age*, s. 75-77.
- 3 *Age*, s. 73.
- 4 *Age*, 73-79, dn 58-66. Kaynaklar için özellikle dn 58, 64 ve 65 önemlidir.
- 5 Tandoğan'ın ölümü ile ilgili sayfalar 150. ve 160. sayfalar arasındadır (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003).
- 6 *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17 (Bahar 2011): 373-399.
- 7 *Age*, s. 390-391.
- 8 1948 yılında ABD başkanlık seçiminde İlerici Parti (Progressive Party) adayı Henry Wallace, Türkiye'nin zayıf demokrasiye göreventüsünü kullanmaya çalıştı; fakat Wallace'in partisi marjinal gruplara ve komünistlere yakın olduğu için başarılı olamadı.
- 9 Bkz. ABD Foreign Relations of the United States (FRUS) belgelerinde 1945, c. 8, "The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State", 1 Kasım 1945, s. 1268. Bu telgrafta Wilson, Orbay'ın Sovyetler'in Doğu Avrupa'daki askeri hareketleriyle ilgili olarak ABD'nin askeri atışıyla paylaştığı istihbarat bilgilerini anlatıyor.
- 10 Bu telgraftan sonra tartışılacaktı. Melvyn Leffler'e göre hareketler olağandı. Bkz. Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey,

and NATO, 1945-1952". *The Journal of American History* 71, 4 (Mart 1985): 810-811.

- 11 Leffler, *age*, s. 811-816.
- 12 *Age*, s. 814-815.
- 13 "Ankara Murder Case Investigation Assumes Proportions of National Scandal", *Strictly Confidential* 836, Ankara, 23 Mayıs 1946.
- 14 Bu belge Washington DC ABD Devlet Arşivleri'nde (National Archives and Research Administration-NARA) dosyalarda RG 84, Turkey, U.S. Embassy Ankara, Classified General Records 1936-1958, Box 20, 1946: 800B to 1946: 811.11, "803 810.1 CONF 1946" isimli dosyada bulundu.
- 15 Bu mesaj FRUS belgeler arasında bulunmuyor ve NARA arşivlerde rastlamadım.
- 16 *Uncooperative*.
- 17 Bu ifade raporun ikinci sayfasının ikinci paragrafındadır.
- 18 Büyükelçi Wilson *queer* kelimesini kullanıyor; o yıllarda *queer* "tuhaflı" demekti.
- 19 "[Arzan] was well-off, had a good practice, was well connected politically and socially through both his own family and that of his wife, and had the reputation of being very successful (which, in the East, is also sometimes very dangerous) in his extra-marital love affairs."
- 20 Wilson, Reşit için şu ifade kullanıyor: "not highly endowed mentally."

MATEMATİĞİN TARİHSEL DİNAMİKLERİ-I

BENO KURYEL

Matematik denince akla ilk gelen şey teknik yönleridir. Hemen yanında, mutlakçı bir yaklaşım yer alır genel anlayışta. Matematiğin kesin bir bilgi olarak koşulsuz kabul edilmesidir bu. Elbette, akademik düzeyde bunun eleştirisi yapılmış ve karşıt savlar geliştirilmiştir. Her iki yaklaşımı konu alan yoğun bir literatür vardır ve söz konusu yaklaşımlarla ilgili çok sayıda kongre, sempozyum ve toplantı yapılagelmiştir; ancak, bu noktada altını çizmek istediğim bir durum var: Akademik ve teknik düzeyde gelişen matematik, tarihsel bir evrime sahiptir.

NEDEN BU KONU?

Tarihsel bir evrimin tekabül ettiği kültürel süreçlerin var kalabilmesi ve yeniden üretilebilmesi, bu evrimin toplumsal olarak yaşanabildiği anlamına gelmektedir. Toplumsal olarak yaşanan ise bir anlamlar örgüsüdür. Farkında olunmasa da bilinen bir şeyle ilgili herkesin bir fikri vardır. Bu fikirler ortak bir noktada toplanır: Bu toplanma noktası, o bilgiye ait belirleyici felsefelerin gündelik yaşama yansımış biçimleridir. Felsefe, özgün bir alan olmaktan çok, hayatın yaşanmışlığında örülen bir desenler manzumesidir. Örneğin üniversite giriş sınavlarından çıkan öğrencileri-mize matematik sınavın nasıl geçtiği

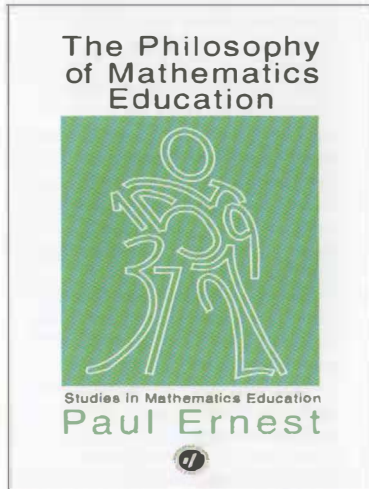
sorulduğunda, verdikleri yanıtlarda "Matematik kolaydı ama geometri zordu" biçimindeki yanıt temasını sıklıkla deneyimlersiniz. Burada oldukça katı bir felsefi anlayış vardır. Bir kere, matematik ve geometri birbirinden ayrılabilir mi? Öğretim sisteminin üzerine dayandığı paradigma bu ayrımı yapmakta. Bu durum özellikle modern matematik anlayışının bir bileşeni olarak dünyaya egmen bir paradigmanın ürünü. Okul süreçlerinin inşa edilmesi, nasıl bir bireyin yetişmesi gerektiğine dayanan ders içerikleri, bireyden beklenen özellikler gibi etmenler kurulu düzenin beklentilerinden bağımsız olabilir mi?

Bir başka örnek, matematiğin karakteristik özelliklerinden biri olarak bilinen matematiksel bilginin kesinliği sorunudur. Bu kesinlik iddialarının temelinde ne yattığını ve buna olan derin inancın nasıl bir tarihsel evrime tekabül ettiğini incelemek gerekmez mi? Toplumsal olarak her gün yaşanan bu iddianın olağan karşılanmasıyla farkındalık kaybolmuyor mu? Matematiksel bilginin özgürlüğüne ve bireyin bilme özgürlüğüne gündelik yaşam içinde yer vermek bir sorumluluğa tekabül etmiyor mu? Aslında, matematik birçok kesinsizliği de barındırır. Bir kestirim ya da

varsayım önerilirken matematiksel bilginin birçok kesinsizliği barındırması ve buna çözüm getirerek tutarlılığın gösterilmesi bir evrimsel öyküdür; ancak, monolitik mutlakçı bakış açısı buna itiraz eder. Eder de, okullarda ya da akademyada bunların tartışılması asla gelenek olmaz; çünkü bir paradigma ömrüne ömür katmak için direnir.

Bu yazı dizisinde, tarihsel süreçte farklı ya da ortak özelliklerle evrilen matematiksel düşüncenin kültürel ve ideolojik boyutlarını ele almaya ve güncel olay ve olgularla örneklendirmeye çalışacağım. Bir bilgi alanının tek başına örgütlenemeyeceğini, kendine özgü sınırlara sahip olmasına rağmen yaşamın tüm yönleriyle, kültürel, ideolojik, ekonomik, öğretimsel ve siyasi etmenlerin oluşturduğu dinamik (devingen) evrim süreçlerinde nasıl yapılandığını inceleyeceğim.

Bu bölümde sözü Paul Ernest'e bırakmak istiyorum. Bu konulara ciddi anlamda yoğunlaşan bir araştırmacı olarak Ernest'in çevirdiğim bir yazısını yorum katmadan sizlere aktaracağım. Bundan sonraki dizi makalelerinde bunları eleştirel olarak ele alıp farklı boyutlar da katarak biz de evrilmeye çalışacağız.

PAUL ERNEST

MATEMATİK VE DEĞERLER

Matematiğin, temelde matematiğe özgü olan sağlam bir değerler kümesi vardır. Örneğin Hardy (1941) en önemli matematiksel teoremlerin hem güzelliğe hem de ciddiyete sahip olduğunu savunmuştur. Bu, teoremlerin genelleme ve derinliğe sahip olduğu ve belirgin düşünceler içerdiği anlamına gelir. Matematiğin içinde problemlerin, kavramların, yöntemlerin, sonuçlar ve teorilerin her daim derin, belirgin, güçlü, zarif ve güzel olduğu iddia edilegelmiştir. Bu isnatlar basitçe öznel denerek bir kenara konamaz, çünkü matematikçiler ve bilgikuramsal mutlakçılar (*epistemological absolutists*), bu özelliklerden bazılarının disiplinin en azından bazı nesnel niteliklerini yansıttığını iddia eder.

İnsanın çıkarları ve değerleri, matematiksel problemlerin çözüm yöntemlerinin, süreçte yapılanmış kavram ve notasyonların, sonuç olarak ortaya çıkan matematiksel oluşumların ve bilginin değerlendirilmesi ve sorgulanması için kullanılacak ölçütlerin seçilmesinde belirgin bir rol oynar. Matematikçiler, izlenmeye (sürdürülmeye) değer sayısız olası tanım ve teorem seçer ve her bir seçme eylemi bir değer biçme eylemidir. Bilgisayara bağlı (ilişkili) güncel matematik dalgası, toplumsal, maddi ve teknolojik gelişmeyle bağlantılı olan geniş ölçekte bir çıkarlar ve değerler kaymasını (dönüşümünü) temsil etmektedir ve son kertede belirli bilgi türlerini üretilmesinde kendisini göstermektedir (Steen 1988). Kapsanan değerler ve çıkarlar, özünde bilgiyi de biçimler, şekil verir ve onaylar; hatta kabul edilebilir addedilen bir kanıt beklenmedik teknolojik gelişmeler tarafından temelli değiştirilebilmiştir (De Millo et al. 1979, Tymoczko 1979).

Ortaya konan ve sürdürülen problemlerin seçimi, kanıtların nitelikleri, onaylanan kavramların ve teorilerin altında yatan açık veya üstü kapalı değerler böylece teşhis edilebilir. Dahası değerler, matematiksel etkinliğin (faaliyetin) doğasını sınırlayan uzlaşmaları, yöntemleri ve kısıtları güçlendirir ve matematikte neyin kabul edilebilir olduğunun sınırlarını çizer (Kitcher 1984). Bu değerler belki, matematiksel faaliyeti düzenleyen normlarda ve matematiksel bilginin kabulünde en açık şekilde görülür. Matematikte yenilik ve dönüşüm olduğu zamanlarda, altta yatan değerlerde belirtir çelişkiler ve anlaşmazlıklar ortaya çıkarken, değerler ve normlar en açık şekilde görünür hale gelir. Negatif sayılar, karmaşık sayılar, soyut cebir, Öklit dışı geometriler ve Cantor'un küme teorisi gibi yeniliklere karşı tarihsel direnişleri göz önüne alın. Çelişkilerin temelinde neyin meşru kabul edileceği ve onaylanacağı ve neyin geçersiz olarak reddedileceği vardı. İçerilen teorileri değerlendirme standartları, meta-düzeydeki ölçütler, normlar ve değerler üzerinde temellendirilmişti (Dunmore 1992). Düşünceler tarihi boyunca bu ölçütler ve normların değişmesi, matematiğin değerlerinin köken olarak insani olduğunu ve zamandışı bir kaynaktan edinilmediğini ve zorla benimsetilmediğini göstermiştir.

MUTLAKÇI MATEMATİĞİN DEĞERLERİ

Matematikte, somuta göre soyuta, informal olana göre formel olana, öznele göre nesnele, keşfe göre doğrulamaya, sezgiye göre rasyonelliğe, duyguya göre akla, özele göre genele ve pratiğe göre teoriye değer vermeyi kapsayan başka genişçe bir değerler grubu da teşhis edilebilir. Bunlar, matematikçilerin birçok aşikâr değerini içerebilir, ancak bu değerler alanın geleneksel tanımı aracılığıyla sunulur. Yalnızca bu değerleri sağlayan matematik

bona fide olarak kabul edilir ve sağlamayan herhangi bir şey uygunsuz olarak reddedilir.⁴ Böylece garanti edilmiş matematiksel önermeler ve kanıtları meşru matematiktir, fakat bunu yapmak için kullanılan ölçütler ve süreçler garanti değildir. Disiplinin ayırt edici sınırlarını belirleyen kurallar onun (disiplinin) dışında konumlanmıştır, böylece bu değerlerin matematik içinde tartışılması olanaksızdır. Bu yolla meta-kurallar tesis edildikçe matematik, değerlerden bağımsız olarak görülebilir. Aslında normların ve kuralların seçiminin arkasında değerler yer alır. Mutlakçılık, temeldeki değerleri gizleyerek neredeyse tartışma dışında bırakır. Matematik olarak sadece formel düzeydeki söylemi (*discourse*) meşru kılar (örneğin aksiyomatik [belitsel] teorileri, ancak matematiksel tartışmayı değil) ve böylece değerler meselesini, tanımsal olarak disiplin dışındaki bir alana sürgün eder. Mutlakçı biri, önceki paragraftaki listenin tercih edilmiş (öncelikli) değerler sorunu olmadığı, aksine matematik ve bilimin asli tanım karakteristikleri oldukları ve bunların sonradan matematikçilerin değerleri haline gelebileceği biçiminde karşılık verebilir. Bu nedenle, matematiğin içerik ve yöntemleri, gerçek doğaları gereği, matematiği soyut, genel, formel, nesnel, akılcı, teorik ve doğrulamayla ilgili kılar. Somut, informal, öznel, özel veya keşfin bağlamıyla ilgili herhangi bir sıkıntı yoktur; sadece, onlar doğrulanmış matematiksel veya bilimsel bilginin bir parçası değildir (Popper 1972).

Mutlakçı matematik felsefenin böyle içselci (internalist) kaygıları vardır; matematiği nesnel ve etik, insani ve diğer değerlerden muaf görür. Değerlere karşı tarafsız (değerden bağımsız) olarak görülen matematik, katıksız bir mantık dilinde betimlenebilecek yapılar, süreçler ve ideal nesneler arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Değerlerin, lezzetlerin, "tatlar" veya "renklendirmelerin" öyle veya böyle ihlali, insanın

yanılabilirliği yüzünden asli olmayan bir gösteriştir ve matematiğin yanlış yorumlanmasıdır.

Benzer düşünceler, birincil ve ikincil nitelikleri kesin bir şekilde ayıran Britanyalı empirisistlere de egemen olmuştur (Morris 1963). Birincil nitelikler, o günün matematiğinde betimlenebilen, kendilerinde olan şeylere atfedilen özellikleri içeren, ölçülebilir özelliklerdi. Bunlar kütle, biçim ve büyüklüğü kapsar; mekanik dünya görüşünün matematiksel göstergeleridir. İkincil nitelikler renk, koku, his, tat ve sesi içerir ve insan olan öznelere şeylere karşı tepkileri olarak anlaşılır; nesnelerin veya dış dünyanın için özellikleri olarak değil. İnsani değerler, tatlar, çıkarlar benzerlik kurarak insani çarpıklıklar ve dayatmalar olarak "nesnel" bilginin dışına itilebilir. Bu, *Social Constructivism as a Philosophy of Mathematics*'ın (Ernest, P. 1998) 6. bölümünde gösterdiğim gibi, Frege'nin (1892) görüşünü andırıyor. Değerleri ve çıkarları bilgidan bu şekilde ayıran büyük bir entelektüel gelenek vardır. Söz konusu gelenek, birincisini öznal olduğundan reddeder ya da ikincisini insan tepkisi olarak görmez.

Mutlak matematik felsefeleri, matematikçiler ve kendi matematiksel pratiklerinin örtük ve belirtik değerler gösterdiğini inkâr etmez. Matematikçilerin tercihleri, değerleri, ilgi alanları olduğunu ve bunların eylemlerine, seçimlerine ve hatta matematiğin doğuşuna (kökenine) yansıdığını kabullenir; fakat matematiksel bilgi onaylandıktan sonra nesneldir, yalnızca mantık ve akıl yürütmeye dayanır. Mantık, akıl ve kanıt hakikat ile yanlışlığın, doğru ile doğru olmayan kanıtların, geçerli ile geçersiz görüşlerin arasındaki ayrımları yapar. Ne korku ne lütuf ne de değerler nesnel aklın saltanatını etkiler. Böylece, mutlakçı görüş yoluna devam eder; matematiksel bilgi değerden muaftır.

Gelgelelim, fallibilist¹ görüşe göre, matematiksel bilginin oluşumunda, ayrıntılandırılmasında ve değerlendirilmesinde yer alan

toplumsal grupların kültürel değerleri, öncelikleri, tercihleri ve çıkarları kolaylıkla dışlanamaz ve önemsiz kılınmaz. Matematiği şekillendiren değerler ne öznel ne de öznenin zorunlu sonuçlarıdır. Böylece fallibilizm, matematiğin tarafsız mutlakçı görüşünün kalbine bir dizi değer ve kültürel bakış açısı, hem de bunları görünmez ve tartışılmaz kılacak bir dizi kural yerleştirmeyi talep eder.

TOPLUMSAL YAPILANDIRMACI⁴ MATEMATİĞİN DEĞERLERİ

Bir matematik felsefesi olarak toplumsal yapılandırıcılığın (Ernest 1998) merkezindeki itici güçlerinden biri, matematikle ilgili olan birkaç geleneksel dikotomiye tartışmaya davet etmektir. Denmiştir ki, belirli birkaç alan birbirinden ayrılmış olarak tutulamaz. Bunlar, matematik felsefesi ve matematik tarihi, doğrulama bağlamı ve keşfetme bağlamı, matematiksel içerik ve retorik, bilgi kuramı ve toplumsal alanın aksine nesnel bilgi gibi dikotomilerdir. Bu geleneksel dikotomilerin kırılmasının bir sonucu, matematiğin artık değerlerden ve çıkarlardan bağımsız olamayacağı ve böylece toplumsal bir sorumluluğa sahip olmaktan kaçamayacağıdır.

Geleneksel mutlakçı duruş, değerlerin ilke olarak mantıksal ve bilgikuramsal sorunlardan dışlanmasını, matematikle veya matematik felsefesiyle bir ilgileri olmadığını savunmasına karşın, toplumsal yapılandırıcılık bu iddianın kabullere dayandığını ve eleştirilebileceği ve reddedilebileceğini öne sürer. Matematik nesnellik için mücadele edebilir ve sonuç olarak içindeki değerlerin ve çıkarların görünürlüğü en aza indirilebilir. Gelgelelim, yukarıdaki karşıtlıklardaki kategori çiftleri bütünüyle ayırık (ayrılmış) olarak görülmezse, bu demektir ki, matematik ve matematiksel bilgi, işin içinde olan kişilerin ve toplumsal grupların çıkar ve değerlerini bir dereceye kadar yansıtır. Bu kabul şu anlama gelir: Matematik tutarlı bir şekilde toplumsal kaygılardan bağımsız görülemez ve matematiğin

toplumsal konumu ve toplumsal yerleşikliğiyle yüzleşilmelidir.

Bilhassa, matematiksel bilginin göz ardı edilemeyecek umulmadık karakteri için kuvvetli bir kılıf yapılagelmiştir. Eğer matematiksel araştırmannın yönü, için kuvvetler ve mantıksal güdüler olduğu kadar, tarihsel çıkarlar ve değerlerin bir fonksiyonu ise matematikçiler, matematiksel çıktılarının kaçınılmaz ve böylelikle insanın çıkarları ve değerlerinden bağımsız olduğunu iddia edemezler. Matematiksel gelişim, entelektüel emeğin bir fonksiyonudur ve onu yaratanlar ve uygulayanlar, gönüllü eylemlerde bulunan moral varlıklardır. Matematikçiler, içinde oldukları matematiksel gelişimin sonuçlarını tahmin etmeyebilirler, fakat bu onları sorumluluktan kurtarmış olmaz. Matematik, bilim ve teknoloji alanında olduğu kadar toplumsal olarak da sorumlu bir disiplin gibi tanınmalıdır.

Bu yalnızca matematiğin kökeniyle (kaynağıyla) ve keşfin bağlamı veya matematiğin uygulamalarıyla ilgili değildir. Öne sürüldüğü gibi, mantık ve doğrulama bağlamıyla da eşit şekilde ilgilidir. Mantık için, aklın ve kanıtın tesadüfi olduğu gösterilmiştir. Onlar tarihsel olarak raslantısal nitelikler taşır ve bunları yapanların tercihlerini/önceliklerini veya eğilimlerini ve kültürel kaynaklarını yansıtır. Bu nedenle, mantık ve akıl yürütmenin en nesnel ve serinkanlı uygulamaları bile değerlerden ve önceliklerden oluşan sözsüz (*tacit*) bir dizi içerir.

MATEMATİĞİN TOPLUMSAL SORUMLULUĞU

Toplumsal yapılandırıcılık, matematiği değerlerle yüklü ve toplumda toplumsal sorumluluklarda yerleşmiş olarak görür; aynı diğer toplumsal kurum, insani eylem ve söylemsel pratiklerin her biri gibi. Bu sorumluluk kesinlikle, benimsenmiş olduğu temeldeki değerler sistemine bağlıdır ve bir matematik felsefesi olarak toplumsal yapılandırıcılık, özel bir dizi değerlerin iliştilmesiyle gelmez.⁵ Mamafih, bu açıdan bakıldığında matematikçiler ve

disiplinle mesleki olarak ilişkili olanlar, matematiksel gelişmeler ve uygulamalar için sorumluluğu ilke olarak inkâr etme hakkına sahip değildir.

Sorumluluğun inkârına ilişkin benzer bir sorun, öğrenim bağlamında ortaya çıkmaz. Her daim, öğrenimin tamamıyla değerle yüklü ve

etmekle kalmayıp, öznelere modern oluşumlarında bünyelerine de nüfuz eder. Burada bunu daha fazla sürdürmeyeceğim, ancak toplumsal yapılandırmacılığın matematiğin değer yüklü doğasını ve toplumsal sorumluluğunu kabullenerek bu konularla yüzleşmesini ve meselenin üzerine gidilmesini gerekli gördüğümü vurgulamak isterim.

müfredatının farklılaştırılmasıdır. Böyle bir farklılaştırma, yalnızca matematikçilerin okul müfredatına nelerin eklenmesi hakkındaki görüşlerine değil, dengelenmiş öğretimsel ve toplumsal yargılara da dayanmalıdır. Matematikçiler genellikle sadece gelecek matematikçilerin gereksinimlerini geliştirmekle ilgilenir ve matematik

Matematiğin toplumsal yapılanmasında, matematik dünyasını var ederek tanrılar gibi eylediğimizi öne sürmüştüm; dolayısıyla matematik, güç, baskı ve nizam olarak anlaşılabilir. Disiplinin yasalarına maruz kalmakla matematikçi, matematiğin sanal gerçekliğinde her şeye gücü yetendir ve matematik aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyaya düzen getirir. Bu korkunç gücü kabul ederken bize yakışan da, bilgelik için mücadele etmek ve ona eşlik eden sorumluluğu kabul etmektir.

ahlaki bir eylem olduğu kabul edilegelmiştir; çünkü genç insanların gelecekleri ve eğitimiyle ilgilidir. Eğer birçok öğrenim bağlamında olduğu gibi, toplumsal adalet değerleri edinilmişse, matematiğin payına da sorumluluk düşer ve ilgili toplumsal kurumlar, genç bireyin eğitimindeki rolünün sorumlu ve toplumsal olarak adil olduğunun garantisini verir. Özellikle, disiplini tarihsel olarak denetim altında tutmada egemen bir rolü olmasına rağmen matematiğin belirli toplumsal grupların değerleri ve çıkarlarına saptırılmasına veya tarafı olmasına izin verilmemelidir. Bu tür eleştirileri ele alan ve matematik öğreniminde cinsiyet ve ırk konularıyla ilgilenen geniş bir literatür vardır. Avrupa kökenli beyaz erkeklerin modern zamanlarda matematik ve bilime egemen olduğu ve bu grubun erkek egemen değerlerinin bilginin kendisine atfedildiği öne sürülmüştür (Ernest 1991, Walkerdine 1988, 1989, Bailey and Shan 1991). Bu yakınma ne kadar doğrulansa ve bunu teyit eden belirgin kanıtlar olsa da matematik ve bilimde, iyileştirilmesi (düzeltilmesi) gereken bir değer dengesizliği vardır. Bu çarpık değerler yalnızca öğretime nüfuz

Toplumsal yapılandırmacılık, öğretimle ilgili bağlamları ve matematik araştırmalarını sıkı bir bilgi yeniden üretim çevrimi içinde bağlantılı kılar. Bu çevrim, matematikçilerin ve matematiksel bilginin oluşumu ve yeniden üretimiyle ilgilidir; böylelikle tasarlanmış bir şekilde matematik merkezlidir; fakat matematiğin toplumsal kurumunun (*institution*) yeniden üretimi eğer matematik alanındaki öğrenimin öncü amacı olarak benimsenmiş olsaydı, bunun sonucu öğrenimsel bir felaket olurdu. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda gerçekte nüfusun neredeyse tamamı okullarda matematik okumasına rağmen ancak bunlardan binde biri araştırmacı matematikçi olarak yoluna devam eder. Bu küçük azınlığın ihtiyaçlarının herkesin matematik öğrenimine egemen olmasına izin verilirse, bu durum, çıkarıcılık demesek de etik bir probleme yol açacaktı. Bu sorun, söz konusu iki grubun gereksinimlerinin uyuşmaz oldukları gerçeğiyle daha da alevlenmiştir. Burada öğrenimsel ayrıntılara girmemekle birlikte söylemeliyim ki, yapılması gereken, farklı istidatları, becerileri, ilgi ve tutkuları bağdaştırmak için okullarda matematik

müfredatına yönelik müdahalelerin çoğu, içerik kapsamını, kavramsal soyutlamayı, zorluk ve kesinliğini genişletmek olmuştur. Bu durum birkaçı için iyi olabilir ama sonuçları veya çıktıları çoğunluk için daha az yararlıdır (Ernest 1991).

Başka bir konu, matematikle ilgili değişen algıların toplumsal anlamıdır. Matematikçilerin ve halkın matematik anlayışları ve algılarında ilginç bir bölünme vardır. Matematikçiler, matematiği tipik akılcı bir disiplin olarak görür ki, bu disiplin bilginin otorite üzerinden değil mantık temelinde kabul edilip reddedilmesi nedeniyle bir hayli demokratiktir ve potansiyel olarak herhangi biri matematiksel bilgiyi yalnızca akıl kullanarak önerebilir veya eleştirebilir. Toplumsal konum, refah veya itibarın matematiksel önermelerin kabul edilebilirliğine bir etkisi yoktur. Bu iddia bir idealleştirmedir ve Ernest (1998)'in altıncı bölümünde belirttiğim gibi, toplumsal konum, yeni bilginin kabul edilebilirliği bağlamında bir ölçüde önem arz eder. Dahası, matematiksel bilginin önerilmesine veya eleştirilmesine temel teşkil eden şey saf ve bağlamdan bağımsız akıl değildir, aksine matematik

topluluğunun bağlama gömülü aklı ve retorik hizmet etmektedir. Bu uyarı, matematikçilerin iddialarını değerlendiren göz önünde bulundurulmalıdır. Gelgelelim, bu uyarı bir yana, matematikçilerin iddiası oldukça doğrudur. Matematik topluluğu akla çok değer verir ve matematikteki otoritenin rolünü en aza indirmeye çalışır.

Eğer demokratik değerler otoriter olanlara tercih edilecekse, muhtemelen dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi, matematiğin toplumsal sorumluluğunun bir parçası, matematiksel savların halk tarafından eleştirel olarak sorgulanabilir ve denetlenebilir bir iklimi desteklemektir. Bu, matematikçilerin matematiksel

ve Erlangen okulunu kullanmıştır. Hareket noktası çoğunlukla etikdir; şöyle ki, kişilerin alması seslerini saygıyla dinleyen ideal konuşma biçimine sahip bir topluluk varsayar. Habermas'ın konuşmanın/karşılıklı konuşmanın etik katılımı üzerine öne sürdükleri burada savunulan konuma destek çıkar. Demokrasiyle olan benzeşimi açıktır; çoklu seslerin

Matematiksel gelişim, entelektüel emeğin bir fonksiyonudur ve onu yaratanlar ve uygulayanlar, gönüllü eylemlerde bulunan moral varlıklardır. Matematikçiler içinde oldukları matematiksel gelişimin sonuçlarını tahmin etmeyebilir, fakat bu, onları sorumluluktan kurtarmış olmaz. Matematik, bilim ve teknoloji alanında olduğu kadar toplumsal olarak da sorumlu bir disiplin gibi tanınmalıdır.

Buna karşın, yaygın olan bir kamu algısı da matematiğin zor fakat tümüyle doğru, eksiksiz bir bilim olduğudur ve bu bilim içinde matematik problemlerine ve sorularına, yalnız kendilerince bilinen gizemli teknik yöntemleri kullanarak biricik ve kuşku götürmez doğrulukta yanıtlar belirleyen elit bir matematikçi kadrosu mevcuttur. Bu algı ve anlayış, matematiği ve matematikçileri sağduyu ve aklın ulaşamayacağı bir yere, uzmanlar alanına koymakta, bu kişilerin otoritelerine maruz bırakmaktadır. Böylece matematik, sıradan yurttaşın mücadelesinin ötesinde, onaylanmış otoritenin elitist bir konusu olmaktadır. Böylesi mutlakçı görüşler, kullanılan matematikleştirmelere yapay bir kesinlik atfeder; örneğin reklamcılıkta, ticarette, ekonomide, siyasette ve siyasi beyanlarda. Dikkatle seçilmiş istatistiksel veriler ve çözümlemeleri, modern siyasi yaşamın retoriklerinin bir parçasıdır ve tüm görüşlerden siyasi partiler tarafından bölgesel çıkarlarını ve gündemlerini ilerletmek için kullanılır. Mutlakçı bir matematik anlayışı, matematiğin halk arasında böylesi kullanımlarının eleştirel olarak sorgulanmasının ve araştırılmasının önlenmesine yardımcı olur ve dolayısıyla antidemokratik istismara açıktır.

bilginin akılcılığına ilişkin görüşleriyle yapay bir uyum göstermesine rağmen halk arasında kurulan matematik iletişim imgesiyle her zaman uyumsuz. Bunun farkında olarak iddia etmek isterim ki, bu durum matematiğin toplumsal sorumluluğunun bir parçasıdır ve öğrenime ilişkin önemli bağlantılar içerir (Ernest 1991, Frankenstein 1983, Skovsmose 1994).

Matematiksel bilginin toplumsal veçhelerinin matematik felsefesinde uygun bir biçimde ele alınması için, toplumsal yapılandırıcılık, bilgikuramsal nedenlerle temel bir metafor olarak diyalogu/iletişimi benimsemiştir; fakat aynı zamanda etik sonuçlar da bunu takip eder ve bu diyalogun/iletişimin etiğine bir an yer vermekte yarar vardır. İletişimde/konuşmada monolog ve diyalog biçimindeki tartışmalar arasındaki farkın bir parçası, yandaşların dışındaki seslere yer verilmesi ve saygı duyulmasıdır. Modern kanıt teorisinin, matematiksel pratiğe yakın kalmaya çalışırken —etik nedenlerle değil— yandaş ve karşıtların çoklu seslerine nasıl meşruiyet tanıdığını göstermiştim. Habermas (1981), iletişimsel eylemin felsefi teorisini insan eylemlerinde ve karşılıklı konuşmalarında temellendirmek için Lorenzen'in diyalogik mantığını

meşruiyeti, diktatörün empoze edilen monoloğunun tersine ikna etme arayışı peşindedir.⁶

Mantık ve Batı felsefe geleneğine feminist bir eleştirinin iddiasına göre, öncelikle geleneksel monolog, aynı sesi konuşan diğerlerinin dışında kalanların tartışmaya katılımlarının meşruiyetini yadsıyan otoritenin ve gücün erkek sesi olmuştur (Nye 1989). Bu, aşırı bir kanaatmiş gibi görülebilir, ancak yukarıda ortaya konan iddialarla paylaştığı birçok nokta vardır. Bir sesin duyulmuş olması, sesin paylaşılan bir dil oyununa halihazırda katılımcı olan birinden gelmesi gerektiğini teslim etmektir; toplumsal yapılandırıcı konum budur; fakat söylemsel pratikler gelişir ve değişir, bir kuşağın çevrede kalmış ya da dışlanmış sesi gelecek nesilde merkezi olabilir.⁷

Akılcılığın ve mantığın katkısız "doğaları" dönüşmektedir. Burada üzerinde durulması gereken aleni bir nokta vardır; öyle ki, toplumsal yapılandırıcılık gibi toplumsal epistemolojiler, geleneksel olarak felsefe ve matematik felsefesinden dışlanmıştı. Ancak, sesleri şimdi dinlenmektedir ve matematik felsefesinin geleneksel sınırları, "başına buyruk" geleneği içine alması için genişletilmektedir.

İkinci bir feminist eleştiri de, çekişmenin olduğu kabul edilse bile geleneksel felsefenin karşıt yönteminin, kendi taraftarlarının ve eleştirenlerin seslerini dengeleyen diyalektiği, paylaşılan daha yüksek bir sentezin arayışında kullanmayı amaçlamamasıdır. Aksine, karşıt yöntem, "...öyle bir felsefi metodoloji modelidir ki, saldırgan bir davranışın pozitif görüşünü kabul eder ve sonra bunu felsefi akıl yürütmenin paradigması olarak kullanır. ... Muhalif yöntem, tüm inanç ve iddiaların yalnızca en kuvvetli, en uç muhalefete maruz bırakılarak değerlendirilmesini gerektirir" (Harding and Hintikka 1983: xv).

Bu yazarlar, Moulton (1983) dahil, muhalif yöntemin tersine *elechus*'u, Platon'un Sokratik diyalogunda kullandığı çürütme yöntemini, insanların düşüncelerinin başkaları tarafından yanlış algılandığını görmelerine yol açmak için önerir. Karşılıklı konuşmanın etiği, konuşmak kadar saygıyla dinlemenin sırasını beklemeyi gerektirir.

Toplumsal yapılandırmacılık, başlıca gerçeklik olarak karşılıklı konuşan insanları alır; yaşam biçimlerine gömülü dil oyunları

ıştgal eden insanları. Bu temel toplumsal durumların, herhangi bir matematikleştirmeyi veya felsefeleştirmeyi önceleyen bir tarihi, bir geleneği vardır. Biz, boşta salınan, ideal bilebilen (*conginizing*) özneler değiliz; aksine, zihinleri ve bilebilmeleri bedensel ve toplumsal deneyimler arasından gelişmiş bireyleriz. Yalnızca önce gelen toplumsal armağanlar vasıtasıyla konuşur ve felsefe yaparız. Ben bilgikuramsal fallibilizmi ve relativizmi savunmuştum, fakat toplumsal yapılandırmacılığı dayanaksız ve temelsiz bırakmak yerine, dayanak ve temellerin insanların karşılıklı konuşmalarındaki pratiklerde ve geleneklerde aranmalıdır.

Toplumsal yapılandırmacılığın relativist olduğu eleştirisine bir yanıt getirmekten başka, bu temel vazgeçilmez biçimde ahlaktır; çünkü etik, insanların birlikte yaşadığı tarzlardan ve birbirlerine gösterdikleri muameleden ortaya çıkar. Böylece, bir matematik felsefesi olarak toplumsal yapılandırmacılığın bir sonucu/çıktısı, insanlar arası ilişkilerin sorunlarından ve etik problemlerden kaçınılamayacağı ve bunlara değinilmesi gerektiğidir.

Şimdi gerekli olan, iddia etmek isterim ki, matematiğin toplumsal sorumluluğunu kabul eden ve özgürlük, adalet, güven ve dostluk gibi asli konularda nasıl kapsanacağını gözetken bir matematik etiğidir. Bu gereksinme, mantıksal olarak toplumsal yapılandırmacılıktan çıkan bir sonuç değildir. Bu ahlaki bir sonuçtur.

Lachterman (1989, arka kapak), *Geometrinin Etiği* adlı eserinde, Salomon Maimon'un simgesel özdeyişini alıntılar: "Matematiksel yapılanmada bizler adeta tanrılar gibiyiz." Matematiğin toplumsal yapılanmasında, matematik dünyasını var ederek tanrılar gibi eylediğimizi öne sürmüştüm; dolayısıyla matematik, güç, baskı ve nizam olarak anlaşılabilir. Disiplinin yasalarına maruz kalmakla matematikçi, matematiğin sanal gerçekliğinde her şeye gücü yetendir ve matematik aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyaya düzen getirir. Bu bakış açısı, Ernest (1998)'in girişinde yazdığım matematiğin gizem, sır ve paradoksunu belki çözümleyebilir. Fakat, bu korkunç gücü kabul ederken bize yakışan da bilgelik için mücadele etmek ve ona eşlik eden sorumluluğu kabul etmektir.

KAYNAKÇA

- Bailey, P. ve Shan, S.J. (1991) *Multiple Factors: Classroom Mathematics for Equality and Justice*, Stoke-on-Trent: Trentham Books.
- De Millo, A., Lipton, R.J. and Perlis, A.J. (1979) Social Processes and Proofs of Theorems and Programs, *Communications of the ACM*, 22, 5, 271-280. Reprinted in Tymoczko (1986a).
- Dunmore, C. (1992) "Meta-level revolutions in mathematics", *Gillies* (1992), 209-225.
- Ernest, P. (1991) *The Philosophy of Mathematics Education*, Londra: Falmer.
- Ernest, P. (1998) *Social Constructivism as a Philosophy of Mathematics*, Albany, New York: SUNY Press.
- Frankenstein, M. (1983) Critical Mathematics Education: An Application of Paulo Freire's Epistemology, *Journal of Education* 165, 4, s. 315-339.
- Frege, G. (1892) "On Sense and Reference", *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (ed. P. Geach ve M. Black), Oxford: Basil Blackwell, 1966, s. 56-78.
- Habermas, J. (1981) *The Theory of Communicative Action*, 2 c., Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. Çev. T. McCarthy, Cambridge: Polity Press, 1987/1991.
- Harding, S. (1991) *Whose Science? Whose Knowledge?*, Milton Keynes: Open University Press.
- Harding, S. ve Hintikka, M.B. (ed.) (1983) *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*, Dordrecht: Reidel.
- Hardy, G.H. (1941) *A Mathematician's Apology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitcher, P. (1984) *The Nature of Mathematical Knowledge*, Oxford: Oxford University Press.
- Lachterman, D. (1989) *The Ethics of Geometry*, New York and Londra: Routledge.
- Morris, C.R. (1963) *Locke Berkeley Hume*, Oxford: Oxford University Press.
- Moulton, J. (1983) *A Paradigm of Philosophy: The Adversary Method*, in Harding and Hintikka (1983), s. 149-164.
- Nye, A. (1989) *Words of Power*, London: Routledge.
- Popper, K. (1972/1963) *Conjectures and Refutations*, dördüncü basım, 1972. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Popper, K.R. (1979) *Objective Knowledge*, Revised Edition, Oxford: Oxford University Press.
- Steen, L.A. (1988) *The Science of Patterns*, *Science* 240, 4852, s. 611-616.
- Tymoczko, T. (1979) "The Four-Color Problem and its Philosophical Significance", *The Journal of Philosophy*, 76, 2, s. 57-83.
- Walkerdine, V. (1988) *The Mastery of Reason*, Londra: Routledge.
- Walkerdine, V. (1998) *Counting Girls Out: Girls and Mathematics*, ikinci basım, Londra: RoutledgeFalmer.
- Bu makale, P. Ernest'in *Social Constructivism as a Philosophy of Mathematics* (Albany, New York: SUNY Press, 1998) adlı eserinin 8. bölümünden uyarlanmış bir seçmedir.

DİPNOTLAR

- 1 Bona fide: iyi niyetli, hilesiz. -ç.n.
- 2 Bu değerler ve beraberindeki dışlama gücü, matematik ve bilimin bir dizi güçlü feminist eleştirilerinde yer almıştır, örneğin bkz. Ernest (1991), Harding (1991), Walkerdine (1988).
- 3 Bilginin, özellikle matematiksel bilginin yanlışlanabilir olduğu ve mutlak olamayacağı görüşü. -ç.n.
- 4 *Social constructivism*.
- 5 Öğrenim bağlamında birçok yerde, toplumsal yapılandırmacılıkla oldukça bağdaşan bir dizi değerler sonucunu keşfettim (Ernest 1991). Bununla birlikte, böylesi bir dizi öğrenimle ilgili değerler, felsefi konumdan bağımsızdır.
- 6 Ernest (1998)'in 6. bölümünde, Antik Yunan matematiğinde kanıtın ortaya çıkışı, kısmen de olsa, zamanın toplumsal düzeninin hüküm süren demokratik biçimleri yansıttığını tartışmışım.
- 7 Bazen dışlanmış bir ses, ikinci bir dil oyununda kuvvetli olabilir ve sonra birincisinde bu kuvvet temelinde dinlenir.

TANPINAR'IN PROFESÖRLÜĞE ATANMASI: FARKLILAŞAN ANLATILAR

ŞABAN BIYIKLI

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne atanması, yazarın biyografilerinde Maarif Vekâleti'nin bu fakültede yeni bir kürsü kurma planına bağlanır. Oysa basında yer verilen haberlerden öğrendiğimize göre bu tayin, biyografilerde anlatılandan oldukça farklı bir şekilde gelişmiş, Fuad Köprülü'nün 1939 Nisanında yeni yasama döneminin başında üniversiteden ayrılmasıyla başlayan ve çeşitli boyutlar kazanarak yıl sonuna dek süren bir süreçle ilişkili olarak gerçekleşmiştir.

Ahmet Hamdi
Tanpınar.

Cumhuriyet 75. Yılı, c. 2
(İstanbul: YKY, 1999).

BIYOGRAFİLERDE TANPINAR'IN İÜ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'NE ATANMASI

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın İstanbul Üniversitesi (İÜ) Edebiyat Fakültesi'ne atanması, yazarın bi-

yografilerinde Maarif Vekâleti'nin bu fakültede yeni bir kürsü kurma planına bağlanır. Buna göre Maarif Vekâleti Tanzimat'ın yüzüncü yıldönümü münasebetiyle İÜ Edebiyat Fakültesi'nde, Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonraki dönemini inceleyecek yeni bir kürsü kurulmasını planlamaktadır; Tanpınar da bu teşebbüsün bir parçası olarak 15 Kasım 1939'da fakülteye atanmış ve bu kürsünün başına getirilmiştir. Muhtemelen konunun böyle ortaya konduğu ilk yazı Ömer Faruk Akün'ün, "Ahmed Hamdi Tanpınar" başlıklı biyografik makalesidir.¹ Yazarın öldüğü yıl yayımlanan bu yazıda Tanpınar'ın İstanbul Üniversitesi'ne tayini şöyle anlatılır: "1939 yılında Tanzimat'ın 100'üncü yıldönümü kutlanırken Maarif Vekâleti'nce, Edebiyat Fakültesi'nde, Türk edebiyatının Tanzimat ile girdiği devreyi müstakilen tetkik ve tedris edecek bir kürsünün ihdası düşünülmekteydi. [Tanpınar] Devrin maarif vekili Hasan Âli Yücel tarafından 15 Kasım 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyat profesörlüğüne tayin olundu." Sonraki Tanpınar biyografilerinin çoğunda bu

hadisenin, Akün'ün herhangi bir referans göstermeden "bakanlığın yeni kürsü kurma düşüncesine" bağladığı bu yazısına atıfla aktarıldığı görülmektedir.² Akün'e atıfta bulunmayan Tanpınar hakkındaki en son biyografik çalışmalardan birinde de, yazarın tayini konusunun yine referans gösterilmeden, bu kez bakanlığın Edebiyat Fakültesi'nde yeni bir kürsü kurmak için giriştiği bir "teşebbüs" ile ilişkilendirilerek aktarıldığı dikkat çekmektedir.³ Böylece biyografilerin bu konuda bir uzlaşma içinde olduğu varsayılabilir.

Buna karşın Maarif Vekâleti'nin Tanzimat'ın yıldönümü dolayısıyla yayımladığı bir anma kitabı, proje aşamasından itibaren tüm sayfalarıyla basına yansıdığı halde, dönemin gazetelerinde biyografilerin söz birliği ettiği bu "yeni kürsü"ye dair hiçbir haber yer almamaktadır. Daha da önemlisi basından öğrendiğimize göre, Tanpınar'ın Edebiyat Fakültesi'ne atanmasının —biyografilerinde anlatılandan oldukça farklı bir şekilde— Fuad Köprülü'nün 1939 Nisanında üniversiteden ayrılmasıyla başlayan ve çeşitli boyutlar kazanarak yıl sonuna dek süren bir

süreçle ilişkili olarak gerçekleştiği görülmektedir.

BASINDA TANPINAR'IN İÜ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'NE ATANMASI

İlgili gazete haberleri incelendiğinde, basında Tanpınar'ın tayininin kısaca şöyle bir seyir izlediği görülür: Fuad Köprülü, 1939 milletvekili seçimlerinden sonra yeni yasama döneminin başında (nisan) İstanbul Üniversitesi'nden ayrılır. Ekim ayının ilk günlerinde basında, Edebiyat Fakültesi'ne Köprülü'nün yerine Mustafa Nihat Özön'ün atanacağı haberleri çıkar. Kasım başında Özön'ün liselerde edebiyat derslerinde okutulan kitabı, İsmail Habib Sevük tarafından bir dizi gazete yazısıyla eleştirilir. Sevük'ün "Yanlış Kitab" başlıklı bu yazıları basında, aynı adla anılan ve liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarının niteliğine ilişkin kısa süreli fakat hızla gelişen bir tartışma başlatır. Bakanlık zaman geçirmeden edebiyat ders kitaplarını inceleyecek bir komisyon kurar. Ankara'da toplanan komisyon üyeleri ramazan bayramını (13-14-15 Kasım) başkentte çalışarak geçirir. Bayramdan sonra "Yanlış Kitab" tartışmalarının kapsamı genişler. Liselerde okutulan diğer ders kitapları da kaliteleri açısından sorgulanmaya başlar. Tanpınar, bu sırada bayramın üçüncü gününe tesadüf eden 15 Kasım 1939 tarihli bir yazıyla Edebiyat Fakültesi'ne atanır. Fakat bu tartışmalarla doğrudan ilgili olmasına rağmen tayin basına yansımaz.

"Yanlış Kitab" tartışmaları ise, kasımın ikinci yarısından sonra, (Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in 6 Aralık'ta "Yanlış Kitab" hakkındaki bir soru önergesini cevaplama gibi) çeşitli boyutlar kazanarak ertesi ayın ilk günlerine dek devam eder. Aralığın ilk haftasından itibaren, muhtemelen bakanlığın öğretmenlerin basındaki tartışmalara katılmasını yasaklamasının da etkisiyle, tartışmalar hız kesmeye başlar. Şimdi sonuçları arasında Tanpınar'ın Edebiyat Fakültesi'ne atanmasının da yer aldığı bu olaylar dizisine, gazete haberleri üzerinden biraz daha yakından bakabiliriz.

GAZETE HABERLERİNDE OLAYLARIN SEYRİ

26 Mart 1939 genel seçimlerine kadar, bir profesörün üniversiteden ayrılmadan mebusluk yapmasının önünde bir engel yoktu. Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in bakanlığın 1939 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmadan Maarif Vekâleti'nin marttaki genel seçimlerden hemen sonra, yani yeni yasama devresinin başında İstanbul Üniversitesi'nde profesör olan mebuslara, profesörlük veya vekillik arasında bir tercihte bulunma zorunluluğu getirdiği anlaşılmaktadır.⁴ Vekil bu konuşmada söz konusu profesör mebusların biri hariç tamamının vekilliği tercih ettiğini söyler.⁵ Seçimlerde Kars mebusu olarak meclise giren Prof. Fuad Köprülü de tercihini meclisten yana kullanan ve İstanbul Üniversitesi'nden ayrılan profesörler arasındadır.⁶

Bakanın bu konuşmasını yaptığı sırada İstanbul Üniversitesi'nde sene sonu sınavları yapılmaktadır. 1938-39 ders yılı ise yaklaşık bir ay sonra, 30 Haziranda sona erer.⁷ Bu arada 7 Haziranda bakanlığın edebiyatın gelişim safhaları hakkında bir kitap hazırlattığı haberi basına yansır.⁸ Fakat bu haberden bir ay sonra, 13 Temmuzda, bu kitap projesinin kapsamının genişletildiğini aklı getirecek şekilde, bakanlığın Tanzimat'ın yüzüncü yıldönümü için çeşitli alanlardan akademisyenlerin katılımıyla birkaç ciltlik kapsamlı bir kitap hazırlattığı duyurulur.⁹ Basına yansıdığı kadarıyla bakanlığın bu yıldönümü için gerçekleştirebildiği tek proje de bu kitaptır. Fakat tüm oluşum safhalarıyla basına yansıyan ve birkaç cilt olması düşünülen bu kitap da tamamlanamamış, projenin sadece ilk cildinin, o da oldukça geç denebilecek bir tarihte (gelecek yılın son ayında) yayımlanmasıyla yetinilmiştir.¹⁰

Köprülü'nün yerine Edebiyat Fakültesi'ne kimin atanacağı konusu ise, basının gündemine ilk kez eylül ayı başında gelir.¹¹ Ekim başında, bu atama için ilk adayın ismi, Köprülü'nün Edebiyat Fakültesi'nde

okuttuğu Türk edebiyatı tarihi dersinin yeni durumuyla birlikte basına yansır. Habere göre, Köprülü'nün okuttuğu Türk edebiyatı tarihi dersi, Tanzimat dönemi esas alınarak ikiye ayrılmış ve Tanzimat öncesindeki eski edebiyat dönemiyle ilgili olan kısmı Doç. Ali Nihat Tarlan'a verilmiştir. Tanzimat edebiyatı tarihine

**Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel.**

Cumhuriyetin
75. Yılı, c. 2
(İstanbul: YKY, 1999).

ise Gazi Terbiye Enstitüsü profesörlerinden Mustafa Nihat Özön'ün getirilmesi düşünülmektedir.¹²

İstanbul Üniversitesi'nde yeni ders yılı (TBMM'nin 6. dönem 2. yılına başladığı gün) 1 Kasımda başlar. Tanzimat Fermanı'nın 100. yıldönümüne tesadüf eden 3 Kasım günü üniversitede düzenlenen anma programı, bakanlığın yukarıda söz edilen kitap projesinin tamamlanmasından sonraya ertelendiği duyurularak iptal edilir.¹³

4 Kasım'da *Cumhuriyet* gazetesinde İsmail Habib Sevük'ün, Mustafa Nihat Özön'ün liselerde edebiyat derslerinde okutulmakta olan *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı* adlı kitabını eleştirdiği "Yanlış Kitab" başlıklı yazıları çıkmaya başlar.¹⁴ Sevük beş gün

boyunca, Özön'ün kitabının özellikle şiirle ilgili bölümünü eleştirir. İddiasına göre, kitabın "...nazım değil nazımsızlık kısmı" olduğunu söylediği bu bölümünde yüzlerce hata vardır. Öte yandan Sevük'ün esere ilişkin tespitleri doğruları içerse de bu, oldukça geç kalmış bir eleştiridir, çünkü kitap on yıldır liselerde okutul-

Sevük daha sonra bu suçlama ve eleştirileri cevaplamak zorunda kalacak olsa da "Yanlış Kitab" yazıları, görünen amacına uygun olarak *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Son Posta*, *Haaber*, *Ulus* gibi gazetelerde liselerde okutulan edebiyat ders kitaplarının kalitesine ilişkin bir tartışma doğurur. Bu gazetelerde Muhittin Birgen,

de bulunduğu komisyon üyeleri, 13 Kasım'da başlayan ramazan bayramından önce Ankara'da Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in başkanlığında toplanır.¹⁷ Bayramı Ankara'da geçiren komisyon üyelerinin çalışmalarına devam etmek üzere İstanbul'a döndüğü 17 Kasım'da "Yanlış Kitab" tartışması matematik ders kitaplarına da sıçrayarak yeni bir boyut kazanır.¹⁸ Bu arada Tanpınar, komisyon üyeleri henüz Ankara'dayken Edebiyat Fakültesi'ne tayin edilir ve bu atama basında hiç yer almaz. Bunda belki Tanpınar'ı fakülteye tayin eden bakanlık yazısının, bayramın üçüncü gününe denk gelen 15 Kasım tarihini taşımasının da etkisi vardır.¹⁹ Çünkü bayramda gazetelerin bir kısmı çıkmamakta, bir kısmı da sadece bir gün çıkmaktadır.

Tanpınar'ın tayin sürecinde iki husus dikkat çekiyor: Bunlardan ilki Tanpınar'ın tartışmaların tam ortasında fakülteye tayin edilmesine rağmen, olayın basına yansımamasıdır. Basının o dönemde liselerdeki öğretmen atamalarını bile isim isim verdiği göz önüne alınırsa, bu sıra dışı bir durumdur.

maktadır ve üstelik ikinci baskısının üzerinden bile beş yıl geçmiştir. Bu durum doğal olarak söz konusu eleştirilerin başka bir hedefi olabileceğine ilişkin kuşklara neden olur. Bir söylentiye göre Sevük, Köprülü'nün vekil olmasıyla boşalan kürsü için Özön ile birlikte düşünülen iki adaydan biridir ve bu yazılarıyla "rakibini ekarte etmek için darbeyi tam zamanında vurmuştur."¹⁵

Cahit Ulus, Vâlâ Nurettin, Ercüment Ekrem Talu, Kazım Nami Duru ve Peyami Safa gibi yazarlar konuyla ilgili yorumlarıyla tartışmayı canlı tutar.¹⁶ Bakanlık daha işin başında, Sevük'ün son yazısını takip eden hafta ders kitaplarını incelemek üzere edebiyat öğretmenlerinden oluşan bir komisyon kurarak bu tartışmalara duyarsız kalmadığını gösterir. Başkente davet edilen (aralarında İsmail Habib'in

Bu aşamadan sonra "Yanlış Kitab" sorunu, kasımın son günlerine dek bir yandan edebiyat dersleriyle ilgili İstanbul'da çalışmalarını sürdüren komisyonun aldığı kararlara, diğer yandan matematik ders kitaplarındaki hatalara ilişkin haberlerle gazetelerde yer almayı sürdürür.²⁰ Bu arada İsmail Habib 23 Kasım'da kendisi hakkında çeşitli gazetelerde çıkan eleştirileri yanıtlar.²¹ 26 Kasım'da Meclis'te "Yanlış Kitab" meselesi hakkında bir soru önergesi hazırlandığı haber olur.²² Konu, artık çözülmesi gereken bir eğitim sorunu olarak Meclis gündemindedir. Maarif Vekâleti ise aynı günlerde (30 Kasım)²³ bütün ders kitaplarını inceleme kararı alır. Fakat aynı zamanda öğretmenlerin basındaki tartışmalara katılmasını engelleyen bir emir yayınlar.²⁴ Tartışmalar, Maarif Vekili'nin meclis kürsüsünden konuya dair açıklamalarda bulunmasından (6 Aralık)²⁵ sonra hız kesmeye başlar.

İsmail Habib
Sevük'ün
başlattığı
"Yanlış Kitab"
tartışmalarına
ilişkin bir gazete
haberi.

Cumhuriyet,
13 Kasım 1939, s. 4.

«Yanlış kitab» meselesi

Edebiyat derslerine aid programın inceden inceye tetkik edilmekte olduğu haber veriliyor

Edebiyat kitaplarıyla ders programlarını tetkik eden heyet, Maarif Vekilinin riyaseti altında yaptığı içtimaların birinde..

Liselerde okutulan edebiyat dersi müfredat programları üzerinde tetkiklerde beri, İstanbul Kız lisesi edebiyat muallimi - bulunmak üzere Ankaraya davet edilen

(Arkası Sa. 5 sütun 1 del)

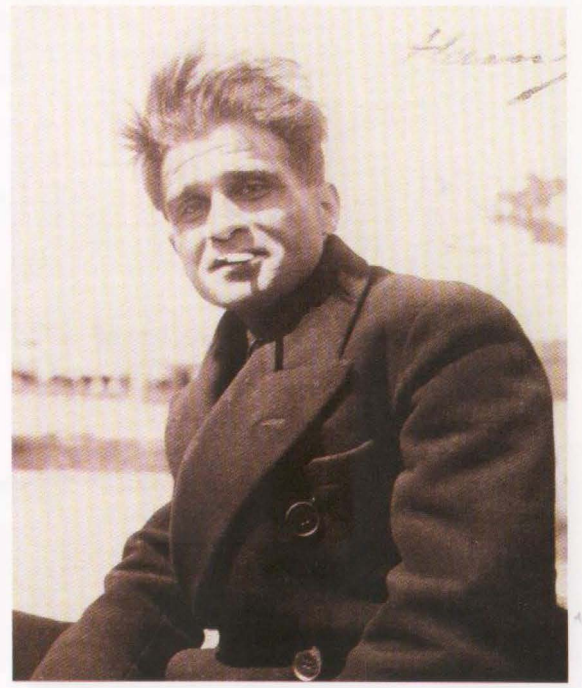
Tanpınar'ın tayin sürecinin basına yansımaları bu şekilde olmuştur. Bu süreçte iki husus dikkat çekiyor: Bunlardan ilki Tanpınar'ın tartışmaların tam ortasında fakülteye tayin edilmesine rağmen bu olayın basına yansımamasıdır. Basının o dönemde liselerdeki öğretmen atamalarını bile isim isim verdiği göz önüne alınırsa, bu sıra dışı bir durumdur. Gerek ta-

yinin gazetelerin düzenli çıkmadığı bir bayram gününde gerçekleştirilmesi, gerekse bayramdan sonra da konuyla ilgili hiçbir haber yayımlanmaması, bu tayinin kasıtlı olarak mı basından uzak tutulduğu sorusunu akla getirmektedir.²⁶ Kuşkusuz salt gazete haberlerinden yola çıkarak bu soruyu cevaplamak olanaksızdır. Yine de o dönemde üniversite öğrencilerinin ders kitabı bulma güçlüğü çektğine ilişkin gazete haberleri, Tanpınar'ın fakülteye atandığı sırada henüz yayımlanmış bir kitabı olmadığı göz önüne alınırsa, bu sorunun cevaplanmasına yönelik bazı ipuçları vermektedir.

Gerçekten de 1939 yılında kitap ve öğretim elemanı ihtiyacı Maarif Vekâleti'nin üniversitede karşısına çıkan temel problemlerin başında gelmektedir. Gazetelerin konuya ilgisi, "Yanlış Kitab" tartışmasının hızla büyümesinden de anlaşılacağı üzere soruna dair belirli bir kamuoyu duyarlılığının bulunduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak vekâletin bu iki sorunu çözmeye yolunda aldığı veya alacağı tedbirler sık sık gazete haberlerine yansımaktadır. Tanpınar'ın üniver-

ve yazarın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ni kaleme alarak bu koşulu yerine getirdiği biliniyor. Fakat belirtmek gerekir ki bu kitap da tıpkı Maarif Vekâleti'nin sözünü ettiğimiz Tanzimat kitabı gibi çok geç bir tarihte ve ancak ilk cildiyle okur karşısına çıkmıştır.²⁸ Kuşkusuz bu tür haberler, üniversitenin çeşitli meseleleriyle kamuoyu gündeminde olduğunu göstermektedir. Böylesi bir ortamda, üstelik "Yanlış Kitab" tartışmalarının zirve noktasında, bakanlığın söz konusu atamayı kendisiyle çelişmeden gerçekleştirdiğini iddia etmenin oldukça zor olacağı açıktır. Dolayısıyla sırf gazete haberleri üzerinden bir tahminde bulunmak gerekirse, bu atamanın basına yansımamasının Tanpınar'ın o dönemde henüz yayımlanmış bir kitabı olmamasıyla ilişkili olabileceği söylenebilir. Gerçekten bakanlığın, (daha doğrusu bu tayinde Tanpınar'ı tercih eden Maarif Vekâleti'ndeki dostlarının), fakülteye kitabı olmayan bir öğretmenin atanmasının eleştiri konusu olabileceğini öngörmeleri ve bu atamanın basına hemen yansıtılmaması tedbirini almış olmaları akla uzak ve temelsiz bir ihtimal değildir.²⁹ (Nitekim 15 Ka-

Ahmet Hamdi Tanpınar gençlik yıllarında.

kurulması düşünülen yeni kürsüyle ilgilidir. Biyografiler bu konuda, herhangi bir belge göstermeden "Maarif Vekâleti'nin Tanzimat'ın yüzüncü yıldönümü vesilesiyle Edebiyat Fakültesi'nde yeni bir kürsü kurma"yı düşündüğünü veya bu konuda teşebbüse geçtiğini söylese de, 1939 yılına ait gazetelerde böyle bir projeye dair hiçbir habere rastlanmamaktadır. Basına yansıdığı

Tanpınar'ın Edebiyat Fakültesi'ne atanma sürecinde dikkat çeken ikinci bir husus, fakültede kurulması düşünülen yeni kürsüyle ilgilidir. Biyografiler herhangi bir belge göstermeden "Maarif Vekâleti'nin Tanzimat'ın yüzüncü yıldönümü vesilesiyle Edebiyat Fakültesi'nde yeni bir kürsü kurma"yı düşündüğünü veya bu konuda teşebbüse geçtiğini söylese de, 1939 yılına ait gazetelerde böyle bir projeye dair hiçbir habere rastlanmamaktadır.

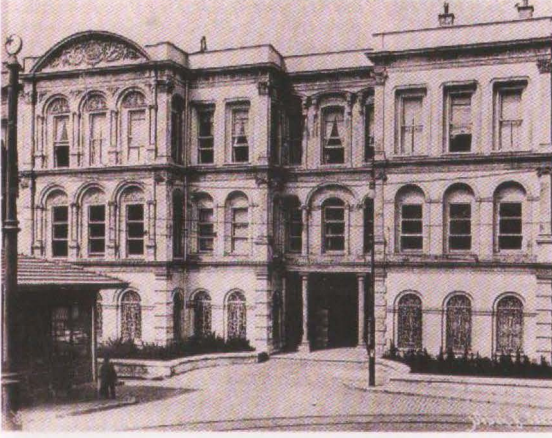
siteye atanması, bakanlığın kitap sahibi olmaları koşuluyla lise öğretmenlerinin profesör ve doçent olabilmelerini sağlayacak bir proje üzerinde çalıştığına ilişkin gazete haberlerinin çıktığı bir dönemde ve işin ilginç henüz yayımlanmış bir kitabı yokken gerçekleşmiştir.²⁷ (Bu atamanın, Tanpınar'ın Tanzimat dönemine ilişkin bir edebiyat tarihi kitabı yazması koşuluna bağlandığı

sımdaki atamadan habersiz görünen Server Bedii, 19 Kasım'da, üniversiteye yapılacak atamanın adaylarından biri olarak gördüğü Tanpınar'ı eserliliği nedeniyle ignelemektedir).³⁰

Tanpınar'ın Edebiyat Fakültesi'ne atanma sürecine ilişkin basında çıkan haberler açısından dikkat çeken ikinci bir husus, yazarın biyografilerinde de söz edildiği gibi, fakültede

kadarıyla bakanlığın bu yıldönümü için gerçekleştirebildiği tek proje, yukarıda söz edilen Tanzimat kitabıdır. Bu kitabın proje aşamasından ertesi yıl yayımlanıncaya kadarki tüm evrelerini sayfalarına taşımalarına karşın, gazetelerin ayrıca bakanlığın Edebiyat Fakültesi'nde bir de "yeni kürsü" kurma projesi olduğundan söz etmemesi biyografilerin bu konuda verdiği bilgiye dair soru

1951 yılında taşındığı bugünkü binasından evvel farklı mekânlarda hizmet veren İÜ Edebiyat Fakültesi'ne bir dönem ev sahipliği yapan Zeynep Hanım Konağı'nın girişi. Bina 1942'de çıkan bir yangında yok oldu.

Sébahüjoallier, Oktay Aslanapa arşivi.

DİPNOTLAR

- Ömer Faruk Akün, "Ahmet Hamdi Tanpınar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XII (Aralık 1962): 2.
- Akün'ün makalesinde kullandığı yazılı kaynaklarda da "yeni kürsü"ye dair bir bilgi bulunmamaktadır. Esasen bu kaynaklardan sadece birinde, Tanpınar'ın yaşamöyküsüne kısaca değinilmekte, onda da yazarın Edebiyat Fakültesi'ne tayin tarihi "1939 senesi İlkteşrin (Ekim)" şeklinde yanlış verilmektedir. Bkz. M. Behçet Yazar, "Ahmet Hamdi Tanpınar", *Yedigün* XVII, 430 (2 Haziran 1941): 14. Öte yandan, Akün, makalenin yazımında yazılı kaynaklar yanında bizzat Tanpınar'dan ve ailesinden cıvıdığı bilgilere de dayandığını belirtmekte, bu da akla yazarın "yeni kürsüye" ilişkin verdiği bilgiyi "duymuş" olabileceğini getirmektedir fakat makalede bu yönde bir işaret yoktur.
- Bkz. Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), s. 184. Okay'ın konuyla ilgili sözleri şöyle: "...Maarif Vekâleti 1939'da Tanzimat'ın yüzüncü yılı münasebetiyle bu fakülte 'XIX. Asır Türk Edebiyatı' adı altında ayrı bir kürsü kurma teşebbüsüne geçmiştir. ... üniversitelerin bağlı bulunduğu Maarif vekili tarafından Ahmet Hamdi Tanpınar bu dersleri vermekle görevlendirilmiştir."
- Seçimlerin 26 Martta tamamlanmasından sonra yeni meclis bütün milletvekillerinin katılımıyla 3 Nisanda toplanmış, 11 Nisanda ise milletvekilleri yeni hükümet programı onaylanmıştır.
- "Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâleti Bütçesini Kabul Etti", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1939. Habere göre Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, bakanlığının bütçe görüşmelerinde CHP yönetiminin "bu devrenin başında... İstanbul Üniversitesi'nde profesör ve mebus olanlara bunlardan birini tercih etmelerini söylemiş ve ancak biri orada kalmış, diğer arkadaşlar aranızda yer almış, bunu daha muvafık bulmuşlardır" demiştir.
- Köprülü'nün Edebiyat Fakültesi'yle birlikte Türkiye Enstitüsü'ndeki görevinden de çekildiği anlaşıyor. "Üniversitede: Türkiye Enstitüsünün Yeni Direktörü", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1939. Enstitünün yeni yöneticisi Reşit Rahmeti Arat'ır.
- "Üniversitede: Ders Kesimi ve İmtihanlar", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1939: "Üniversitede 18 Mayısta dersler kesilecek, imtihanlar 26 Mayısta başlayarak 30 Haziranda bitirilmiş olacaktır."
- "Üniversitede: Edebiyatın Tekamül Safhaları Hakkında Hazırlanan Eser", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1939.
- "Tanzimatın yüzüncü yılı için beş yüz kişinin iştirakile mühim bir eser hazırlanıyor", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1939. "Bin Beş Yüz Sahifelik Eser", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1939: Habere eseri hazırlayacak

işareti uyandırmaktadır. Kuşkusuz, biyografilerde bakanlığın "yeni kürsü" projesi hakkında verilen bilgi belgelendirilmeden bu konudaki kuşkunun zail olması güçtür. Bu durumda Maarif Vekâleti'nin böyle bir proje "düşüncesi" olduysa veya bu konuda bir "teşebbüse" geçmesi söz konusu ise bile bunun, 1939 yılından sonra, belki ertesi yıl içinde, gerçekleştiğini düşünmek daha tutarlı olacaktır. (Aksi takdirde, yani ilgili projenin 1939 yılı içinde başlamış

olması durumunda bunun neden basına yansıtılmadığı sorusuna bir yanıt bulmak gerekir). Ancak bu da biyografilerin bu atamayla söz konusu proje arasında kurduğu örtük nedensellik ilişkisinin olgusal bir temeli olmadığı anlamına gelecektir. Fakat Tanpınar'ın, Köprülü'nün üniversiteden ayrılmasıyla başlayan bir olaylar dizisinin sonunda Edebiyat Fakültesi'ne atandığını gösteren dö-nemin basın haberlerinin ima ettiği de budur.

- olan akademisyenlerin çalışmalarını 20 Kasım'a kadar Ankara'ya gönderecekleri belirtilmektedir.
- Tanzimat I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940).
- "Üniversitede: İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na Vazife Teklif Edildi", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1939. Haberde, bakanlığın eski terbiye muallimi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na Edebiyat Fakültesi'nde bir görev teklif ettiği duyurulmakta, bunun yanı sıra "Yakında Edebiyat Fakültesinde Fuat Köprülü'nün yerine Türk Edebiyatı Tarihi müderrisi seçilecektir" denmektedir.
- "Üniversitede: Yeni Profesörler", *Cumhuriyet*, 2 Birinciteşrin (Ekim) 1939: "Üniversite Edebiyat Fakültesi'nden Fuat Köprülü'nün gelişmesi üzerine münhal olan Türk Edebiyatı Tarihi müderrisliğine kimin tayin edileceği alaka ile beklenilmekte idi. Aldığımız malumata nazaran Türk Edebiyatı Tarihinin eski edebiyata ait olan kısmının Doç. Ali Nihat Tarlan tarafından tedrisine devam edileceği gibi Tanzimat Edebiyatı Tarihi hocasına da Gazi Terbiye Enstitüsü profesörlerinden Mustafa Nihat getirilecektir."
- "Üniversitede: Tanzimat'ın 100üncü Yıldönümü Merasimi", *Cumhuriyet*, 3 İkinciteşrin (Kasım) 1939: "Bugün Tanzimat'ın 100üncü yıldönümü olması münasebetiyle Üniversitede bir toplantı yapılacaktır. Üniversite idaresi gördüğü lüzum üzerine bugün merasim yapmaktan sarfınazar cımtıştır. Merasimin ileride eserin ikmalinden sonra yapılması mevzu bahisdir."
- "Neler Okutuyoruz: Yanlış Kitap. Yazar İsmail Habib", *Cumhuriyet*, 3-4-5-6-7-8 İkinciteşrin (Kasım) 1939.
- "Yanlışlarla Dolu Edebiyat Tarihi: Edebiyat Tarihçileri İsmail Habibin Hücumunu İyi Karşılamadılar", *Son Posta*, 7 İkinciteşrin (Kasım) 1939.
- Bir örnek olarak tartışmanın ateşli katılımcılarından Peyami Safa'nın *Cumhuriyet*'teki yazılarına bakılabilir. Safa, bir yandan pazar günleri Server Bedi misyonu taşıdığı "Pazardan Pazara" köşesinde konuyla ilgili ironik yorumlar yaparken (bkz. örn. "Pazardan Pazara: Yazar Server Bedi", *Cumhuriyet*, 12-19-26 İkinciteşrin (Kasım) ve 3-10 Birincikânun (Aralık) 1939), öte yandan, sorunu eğitim sisteminin bozukluğuna ilişkin daha geniş bir alana taşıma gayesiyle olsa gerek "Maarif Davamız" başlıklı uzun ve hacimli bir yazı dizisi kaleme alır ("Maarif Davamız. Yazar: Peyami Safa", *Cumhuriyet*, 21-25-29 İkinciteşrin (Kasım), 3-6-9-21-27 Birincikânun (Aralık) 1939 ve 2-13-19 İkincikânun (Ocak) 1940).
- "Yanlış Kitap" Mesalesi: Edebiyat Derslerine Ait Programın İnceden İnceye Tetkik

Edilmekte Olduğu Haber Veriliyor", *Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin (Kasım) 1939.

- "Yanlış Kitaplar" Derdi: Lise Rıyaziye Kitaplarında Görülen İstilah Karmaşası", *Cumhuriyet*, 17 İkinciteşrin (Kasım) 1939.
- Bkz. Okay, a.g.e., s. 184.
- "İstilah Keşmekeşine Artık Nihayet Veriliyor", *Cumhuriyet*, 17 İkinciteşrin (Kasım) 1939.
- "İsmail Habibin Toptan Cevabı. Arkadaşımız 'Yanlış Kitap' etrafında kendisine yapılan hücumlara mukabele ediyor", *Cumhuriyet*, 23 İkinciteşrin (Kasım) 1939. İsmail Habib, bu yazıda kendisi hakkında *Son Posta*, *İlhaber* ve *İkdam* gibi gazetelerde çıkan eleştirileri cevaplandırıyor.
- "Yanlış Kitaplar Hakkında", *Cumhuriyet*, 26 İkinciteşrin (Kasım) 1939.
- "Kitaplar Üzerinde Yapılan Tetkikler", *Cumhuriyet*, 30 İkinciteşrin (Kasım) 1939.
- "Pazardan Pazara: Maarifin Bir Yasası, Yazar Server Bedi", *Cumhuriyet*, 3 Birincikânun (Aralık) 1939; "Maarif Vekilinin Tamimleri: Son Tebliğat Muallim Meclislerinde Müzakere Ediliyor", *Cumhuriyet*, 7 Birincikânun (Aralık) 1939.
- "Mecliste Dünkü Müzakereler. Maarif Vekili Yanlış Kitap Mesalesi ve Erken Tedrisat Etrafında İzahat Verdi", *Cumhuriyet*, 7 Birincikânun (Aralık) 1939.
- Basında Tanpınar'ın Edebiyat Fakültesi profesörü olarak anılması için ise aradan yaklaşık beş ay gibi uzunca denebilecek bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Bkz. *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1940. İlgili haber Eminönü Halkevine ait, "Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Ahmed Hamdi Tanpınar'ın halkevinde vereceği konferansı duyuran bir ilandır.
- "Lise Muallimleri: Vekâlet Bu Muallimlerin Doçent ve Profesör Olmalarını Temin Edecek", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1939.
- Bkz. Okay, a.g.e., s. 301.
- Akün'ün yazısında Tanpınar'ın atanması Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in tercihi olarak verilmektedir. Bkz. Akün, a.g.e., s. 2. Tanpınar'ı kadrosuyla birlikte Edebiyat Fakültesi'ne atayan 3 Temmuz 1941 tarihli bakanlık yazısının altındaki imzalara dikkat çeken Okay ise bakan dâhil altı imzadan üçünün yazarın yakın arkadaş olduğunu belirtir. Bkz. Okay, a.g.e., s. 185.
- "Pazardan Pazara: Yazar Server Bedi", *Cumhuriyet*, 19 İkinciteşrin (Kasım) 1939: Üniversiteye üç aday varmış: Mustafa Nihad, İsmail Habib, Ahmet Hamdi Tanpınar. Mustafa Nihadın kitabında sahifelerinin adedinden fazla yanlış çıktı. İsmail Habibin kitabının da yanlışsı değilse bile dedikodusu çıktı. En iyisi Ahmed Hamdi çünkü bir tek eseri yok. Üniversiteye tayin edilirse kendisi de rahat eder, Vekâlet de..."

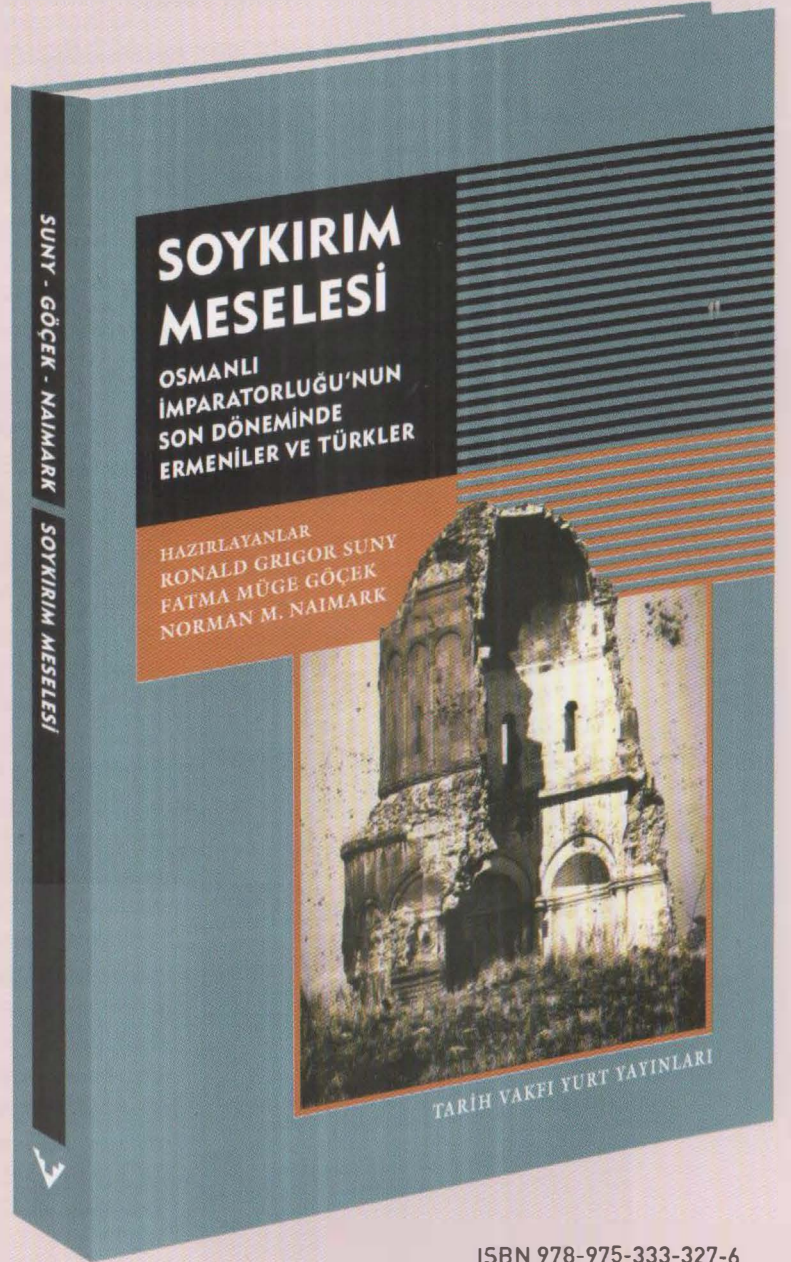
SOYKIRIM MESELESİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE ERMENİLER VE TÜRKLER

Son yüzyıllarda yaşanan kitlesel katliamlara dair çalışmalar, soykırımın kendine özgü dinamikleri olduğu yönünde ağırlık kazanmış durumda. Birçok soykırım vakası, hızlı bir biçimde kitlesel katliama evrilen zorunlu tehcir ve etnik temizlik programlarıyla başladı.

Tarih çalışmalarında yeni yaklaşımları temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine odaklanan Soykırım Meselesi, konuyu "soykırım var mı, yok mu" sorusunun, inkâr ve kabul tartışmasının ötesine taşıyor.

Kitapta yer alan makaleler, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus politikalarının ve toplumun farklı kesimlerini teşhis etme becerisinin, olayların gelişimindeki bağlamın, ihtimallerin ve zamanlamanın önemine vurgu yaparken, farklı milletlerden muhacirlerin oluşturduğu motivasyona dair de farklı fikirler sunuyor. Karmaşık, girift ve yeni araştırmalara muhtaç olan bu alanda, Soykırım Meselesi'nin hem çözüm sunmada hem de Anadolu'daki Ermeni halkının yok edilmesiyle neticelenen soykırımın nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması konusunda okuyuculara yardımcı olacağına inanıyoruz.

ISBN 978-975-333-327-6

Online Satış: www.tarihvakfi.com

LEYLA BEDİRHAN STOCKHOLM'DE (1925)

ROHAT ALAKOM

Leyla Bedirhan, İsveç'te 17 Şubat 1925 akşamı Stockholm halkının karşısına çıkar. Kentin merkezinde, Kraliyet Müzik Akademisi'nde düzenlenen geceye onu görmek için yüzlerce kişi gelmiş, gazetelerde yer alan bilgilere göre salon neredeyse tamamen dolmuştur. Kürt, İran, Türk, Mısır, İspanyol ve Kafkas danslarından örnekler sunan Leyla Bedirhan, alkışların sonu gelmeyince aynı parçayı tekrarlamak (da capo) zorunda kalmıştır.

Sanatçı ve dansçı Leyla Bedirhan'ın (1908-1986) yaşamı konusunda şimdiye kadar kaleme alınan kaynaklarda Stockholm'deki dans gösterisine hiç yer verilmez.¹ O yılların süreli yayınlarını gözden geçirdiğimizde,

Leyla Bedirhan'ın bundan tam doksan yıl önce, 17 Şubat 1925 akşamı Stockholm'de bir geceye katıldığına dair bir habere rastlarız.² Bu, Avusturya ve Romanya'dakilerden sonra katıldığı ilk etkinliklerden biridir.

LEYLA, HELMER ENWALL'IN İLGİSİNİ ÇEKİYOR

İsveç'in en büyük gazetelerinden *Dagens Nyheter*, konser şirketi (Konsertbolaget) müdürü Helmer Enwall'ın (1889-1974) bu yabancı sanatçıyı Stockholm'e davet etmeye karar verdiğini bildirir ve Leyla'nın 1924 yılında Viyana'da gerçekleşen etkinlikteki gösterisiyle³ Avusturya seyircisinin beğenisini kazandığını, özellikle ülkesinin dansı şopi ile ses getirdiğini yazar.⁴ Aynı gazete Leyla Bedirhan'ın Stockholm ziyaretinden iki hafta önce Kraliyet Müzik Akademisi'nin sanatçıyı programına aldığını bir ilanla halka duyurur: "Prenses Leyla Geliyor" (*Prinsessan Leila kommer*).⁵

LEYLA ATEŞİ STOCKHOLM'Ü SARIYOR

Leyla Bedirhan İsveç'e gelmeden önce, *Svenska Dagbladet* gazetesi Avrupa'ya yayılan bir "Leyla Bedirhan Ateşi"nin (*Leila-feber*) izlerinden söz eder⁶ ve onun dans dünya-

sında bir prenses olduğunu belirtir.⁷ *Stockholms Dagblad*'a göre Leyla Bedirhan konusu İsveç'te çok konuşulup yazılmıştır.⁸ Bazı gazeteler başlıklarında *exotisk* (egzotik) sözcüğünü kullanırken, *Dagens Nyheter* onu bir yıl önce İsveç'i ziyaret eden Hint sanatçısı Nyota Inyoka'ya benzetir.⁹ *Svenska Dagbladet* 1924 yılında "Leyla Bedirhan Kimdir?" başlıklı uzun bir yazı yayımlayarak Leyla ile birlikte ünlü ataları Bedirhaniler konusunda bazı yararlı bilgiler sunar. Yazının sonunda şöyle denmektedir: "Güzel prensesin aynı şekilde bizim Kuzey ülkelerimizi ziyaret edebileceğini göz ardı edemeyiz."¹⁰ 1924 yılındaki bu cümle 1925 yılında hayata geçer ve aynı yıl Leyla İsveç'e gelir. Gazeteler daha gösteriden önce haberler yayımlamaya başlar. "Bu güzel hanım"ın salı günü Müzik Akademisi'ndeki danslarıyla Stockholm'ü etkisi altına alacağını yazan akşam gazetesi *Aftonbladet* şöyle devam eder: "Stockholm'ün erkek cemaati şimdi zaman ayırabileceği bir kutlamaya kavuştu."¹¹ Bu arada Leyla'nın soyadı Bedirhan bazen gazetelerde *Bedrkhan*, *Beder-Schan* ve *Bederkahn* gibi değişik biçimlerde yazılır.¹²

LEYLA STOCKHOLM'DE

Leyla Bedirhan nihayet 17 Şubat 1925 akşamı Stockholm halkının karşısına

çıkar. Kentin merkezindeki Kraliyet Müzik Akademisi'nde yapılan geceye onu görmek için yüzlerce kişi gelmiştir. 1878 yılında yapılan bu binada Stockholm'ün en büyük konser salonlarından biri bulunur; ilk Nobel Ödülü 1901 yılında bu salonda verilmiş, bu durum ödülün günümüzde verildiği ve şehrin göbeğindeki Hötorget tarafında bulunan Konserthuset yapılıncaya kadar devam etmiştir. Duvarları ve tavanı çok güzel süslemelerle donatılan bina yaklaşık 474 kişi almaktadır. Gazetelerde yer alan bilgilere göre, Leyla Bedirhan'ın gecesinde salon hemen hemen dolmuştur.

Dagens Nyheter gazetesinin aktardığına göre, Leyla Bedirhan Kürt, İran, Türk, Mısır, İspanyol ve Kafkas danslarından örnekler sunar.¹³ Stockholm seyircisi Kürt sanatçıya sıcak bir ilgi gösterir, tezahürat ve alkışlarla mutluluklarını dile getirir. Bazen alkışların sonu gelmez ve sanatçı aynı parçayı tekrarlamak (*da capo*) zorunda kalır. Leyla Bedirhan'ın program süresince giydiği kostümlerin çeşitliliği, orijinallliği, kostümlerdeki gözü okşayan enfes ve harika renk bileşimleri izleyicilerin dikkatini çeker.¹⁴ *Stockholm Dagblad* gazetesine göre Leyla'nın programı sonunda aldığı çiçeklerin rengi güzel giysileriyle sahnede iç içe geçer.

Den kurdiska danserskan här.

Leila Bedr Khan i spansk dans.

— Kurderna äro ett mycket vilt folk, säger danserskan Leila Bedr Khan vid samtal med *Dagens Nyheter* i nästan urskuldande ton, då hon berättar om sin kurdiska pappa, kejsaren. Medarbetaren påminner sig också ha hört att kurderna äro ett oräddigt vilt folk. Denna avkomling i tredje led av den sistas emigen bräs tydligt inte i skönheterna avseendet på sina

LEYLA HALK TİYATROSU'NDA

Leyla Bedirhan, Kraliyet Müzik Akademisi'ndeki ilk solo dans gösterisinden sonra birkaç hafta daha Stockholm'de kalır, Östermalm semtinde bulunan Folkteatern (Halk Tiyatrosu) binasında konuk sanatçı olarak revülere katılır.¹⁵ Böylece başkent Stockholm'ü ve İsveç halkını yakından tanıma fırsatını da yakalar. Gazetelerde yer alan bilgilere göre, müzisyen Marcel Lorber piyanoyla programlara eşlik etmiş, böylece sanatın evrensel dalları müzik, dans ve tiyatro Leyla Bedirhan'ın ziyaretiyle buluşup anlam kazanmıştır.

LEYLA'NIN TANITIMI

İsveç'te kaldığı günlerde Leyla Bedirhan'la söyleşiler yapan gazeteciler onu Yahudi,¹⁶ Macar¹⁷ veya gerçek Hint-Avrupalılara¹⁸ benzetir, "güzel bir kadın olarak" tanırlar. Altı dil bilen Leyla'nın bildiği diller arasında Arapça ve Yunanca da bulunmaktadır. Bir Kürt beyin kızının dans sanatçısı olmasını şaşkınlıkla karşılayan gazeteler başlıklarında sık sık prenses ve dansçı sözcüklerini birlikte kullanır.¹⁹ *Aftonbladet* gazetesi Leyla Bedirhan daha İsveç'e gelmeden önce, "zamanın değiştiğine" gönderme yaparak bu durumu şu ifadeyle dillendirir: *Sådana äro tiderna* (Zamanlar böyle).²⁰

Bazı söyleşilerde Leyla Bedirhan ailesi, babası Abdürrezak Bey ve Kürtlerle ilgili açıklamalarda da bulunur. Baba soyunun Kürdistan'ın hükümdar ailelerinden gelmesinden dolayı çoğu kez *Prinsessan av Kurdistan* (Kürdistan Prensesi) olarak adlandırılır. *Kejsare* (Hükümdar) olarak tanımlanan babasının bir ara Van yöresinde hükümdarlık sürdürdüğünü belirtir.

Stockholms Tidningen gazetesi İran, Osmanlı İmparatorluğu ve Mezopotamya'da parçalara bölünen Kürdistan gibi bir ülkede hükümdarların kaza ve belalardan uzak kalmadığını belirtir. Babası Kürdistan'ın kurtarılıp özgür olabilmesi yolunda Ruslarla bir ittifak kurmak için çok

BALLETS D'ORIENT

DE
LEILA BEDERKHA

çabalamış, ama mücadelesinde başarılı olamamış ve en sonunda öldürülmüştür.²¹ Kardeşini de savaşta yitiren Leyla Bedirhan sonuçta dans dünyasını fethetmek için tek başına çıktığı turnenin Stockholm durağında da seyircinin gönlünde taht kurar.

SEYİRCİ VE ELEŞTİRMENLERİN GÖRÜŞÜ

Burada önemle belirtmemiz gereken nokta şudur: Stockholm'deki dans gösterisi, Leyla Bedirhan'ın sanatsal yaşamının ilk tecrübelerindendir. Bu sırada kariyerinin daha ilk basamaklarına tırmanan Leyla, gecede seyircinin beğenisini kazanmak ve gönüllerde taht kurabilmek için büyük çaba harcar. Dinmeyen alkışlar karşısında bazı dansları veya oyunları tekrar sunması bu çabanın bir göstergesi sayılabilir.

Asıl olarak yıldızı 1930'lı yılların başında parlamaya başlayan ve sonrasında bir dansçı olarak tüm dünyada tanınan Leyla Bedirhan'ın ilk dans gösterisinden sonra seyirci ve eleştirmenlerden değişik görüşler gelir. Bu gösteri öncesi ve sonrasındaki

Leyla Bedirhan'ın bir dans gösterisinin afişi.

Bir İsveç gazetesinde yayınlanan söyleşiden.

Dagens Nyheter, 17/ 2 1925.

"Kürdistan Prensesi Leyla Bedirhan", haftalık bir İsveç dergisinden (karşı sayfada).

Hvar 8 Dag, nr 14/1927.

Leyla Bedirhan'ın bir posta kartı.

Leyla Bedirhan'ın dans gösterisini yaptığı Kraliyet Müzik Akademisi.

(Foto: R. Alakom)

gazete haberleri karşılaştırıldığında, eleştirmenlerin daha çok gösterinin ikinci bölümünde sunulan dansları beğendiği görülür. Özellikle "Kürt dansı" ve "Bibi" adlı danslar ilgi görür. Gazeteler bazı figürlerin tekrar edildiğine ve bazı dansların hareketli olmadığına dikkatleri çeker. *Svenska Dagbladet* gazetesi Leyla Bedirhan'ın "cinler" gibi değil "periler" gibi dans ettiğini, danslarında esrarengiz öğelerin az olduğunu belirtir.²² *Dagens Nyheter* gazetesi beklentisini daha yüksek tutar; dansçının izleyicilerden çok alkış almasına şaşırıp, bu durumu Stockholm halkının görüşlerine bağlayarak yorumlar: "Kürdistan'dan daha fazla Kürdistanlar Stockholm'de bulunuyor."²³

İSVEÇ'TEN AYRILDIKTAN SONRA

İsveç basını Leyla Bedirhan'ı sadece İsveç'e geldiği yıl değil,

Stockholm'den ayrılmasından sonra da anımsar. Örneğin *Aftonbladet* gazetesi 1926 yılında yakında Paris'te bir dans gösterisi sunacağını belirtir, güzelliği ve yeteneklerinin onu yıldızlar arasına yerleştirdiği değerlendirmesini yapar.²⁴ Bir İsveç dergisi de 1927 yılında yayımlanan bir sayısında Leyla Bedirhan'ı dans yaşamındaki büyük atraksiyonlardan biri olarak görür.²⁵

SONUÇ

Leyla Bedirhan'ın adı ve sanatı Kürt kadın hareketi ve tarihi açısından büyük bir önem taşır. Leyla Bedirhan, İsveç'i ilk kez ziyaret eden altı Kürtten biri sayılır: Mirze Seid (1893), Şerif Paşa (1898), Mehmed Emin Zeki (1915), Leyla Bedirhan (1925), Süleyman Knutas (1929) ve Selahaddin Rastgeldi (1947). O tarihlerde Kürdistanlı bir kadının Avrupa'da sanatıyla kabul görmesi azımsanacak şey değildir. Bu anlamda Leyla'nın Avrupa ve Amerika çıkartması önyargıların kırılması ve kadınların özgürleşmesi için iyi bir örnek oluşturur. Diğer yandan Leyla Bedirhan, İsveç'e giden ilk Kürt kadınlarından. Bu tarihi ziyaret Kürt-İsveç ilişkilerinin parlak bir sayfasını da oluşturur. İsveç'i kendilerine yeni bir ülke olarak seçen Kürtler, tarihlerine tabuları korkusuzca kıran ve gurur kaynağı olabilecek güçlü bir kadını da katmıştır. Bu yıl 50. yılını dolduran İsveç Kürtleri (1965-2015) böylece önceki tarihlerinde Leyla Bedirhan gibi ünlü bir sanatçının iz bıraktığına da tanıklık etmektedir.

DİPNOTLAR

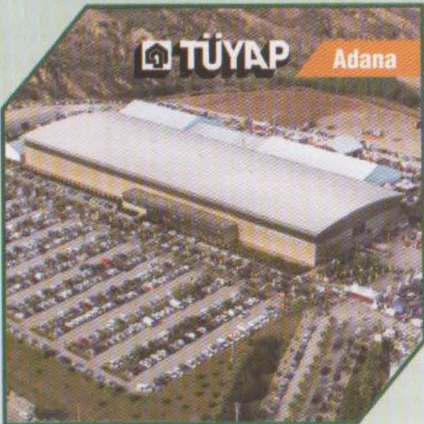
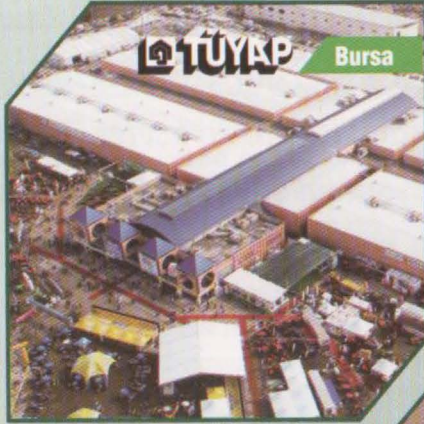
- 1 Leyla Safiye, *Leyla-Bir Kürt Prensesinin Öyküsü* (İstanbul: Avesta, 2004) ve *Searching for Leyla the Kurdish Princess or Dance* (İstanbul: Avesta, 2012). Yazar burada görüldüğü gibi *Leyla-Bir Kürt Prensesinin Öyküsü* adlı birinci kitabının genişletilmiş bir baskısını sekiz yıl sonra bu kez İngilizce olarak yayımlar. Her iki çalışmada, özellikle de İngilizce baskısının sonundaki yetkin Leyla kaynakçasında ünlü sanatçının 1925 yılındaki Stockholm ziyaretine ilişkin kaynak adlarını bulamayız. Öyle görülmüyor ki yazar tarihte unutulup giden bu ziyaretten haberdar olamamıştır.
- 2 "Leila", *Stockholms-Tidningen*, 17 Şubat 1925.
- 3 "Emirens dotter danserska", *Aftonbladet*, 24 Şubat 1924.
- 4 "Exotisk höghet i antågande?", *Dagens Nyheter*, 8 Şubat 1925.

- 5 *Dagens Nyheter*, 1 Şubat 1925.
- 6 "Prinsessan som blir dansös", *Svenska Dagbladet*, 29 Temmuz 1924.
- 7 "Exotisk dansös till Stockholm", *Svenska Dagbladet*, 8 Şubat 1925.
- 8 "Prinsessan Leilas dansafton", *Stockholms Dagblad*, 18 Şubat 1925.
- 9 "Exotisk höghet i antågande?", *Dagens Nyheter*, 8 Şubat 1925.
- 10 "Prinsessan som blir dansös", *Svenska Dagbladet*, 29 Temmuz 1924.
- 11 "Den dansande prinsessan", *Aftonbladet*, 15 Şubat 1925.
- 12 "Leila Bedr-Schan dansade", 18 Şubat 1925. "Leila Bedr-Schan's dansafton", *Aftonbladet*, 18 Şubat 1925.
- 13 "Den kurdiska danserskan här", *Dagens Nyheter*, 17 Şubat 1925.
- 14 "Den dansande prinsessan", *Aftonbladet*, 15 Şubat 1925.
- 15 "Kurdian-Prinsessan till folkteatern".

- 16 *Stockholms Tidningen*, 25 Şubat 1925.
- 17 "Den kurdiska danserskan här", *Dagens Nyheter*, 17 Şubat 1925.
- 18 "Kvällens danserska", *Stockholms-Tidningen*, 17 Şubat 1925.
- 19 "Den kurdiska danserskan här", *Dagens Nyheter*, 17 Şubat 1925.
- 20 "Prinsessan av Kurdistan och dansös", *Svenska Dagbladet*, 17 Şubat 1925.
- 21 "Emirens dotter danserska", *Aftonbladet*, 24 Şubat 1924.
- 22 "Kvällens danserska", *Stockholms-Tidningen*, 17 Şubat 1925.
- 23 "Leila Bedr-Schan dansade", *Svenska Dagbladet*, 18 Şubat 1925.
- 24 "Teater och musik", *Dagens Nyheter*, 18 Şubat 1925.
- 25 "Prinsessan av Kurdistan", *Aftonbladet*, 20 Şubat 1926.
- 26 "Kurdisk prinsessa som danserska i Paris", *Hvar 8 Dag*, nr 14/1927.

Tüyap Altı Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

ŞARK'I KİM BULDU, KİM KAYBETTİ? OLIVIER ROY'UN ANILARI

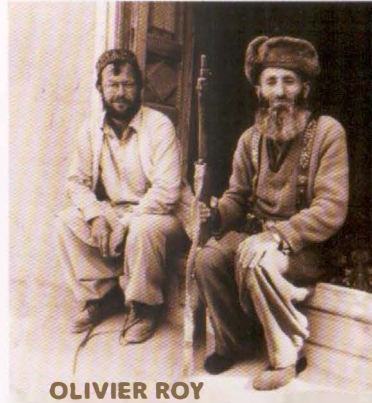
AKIN ÖGE

Şarkiyatçılık tartışmasına yıllardır katkı sağlayan Bernard Lewis ve Olivier Roy'un anılarının art arda okunmasında yarar var. Böylece, adı geçen yazarların ilginç mesleki hayatlarını, akademi dünyasında yaşadıklarını, siyasetçi, diplomat ve istihbaratçılarla ilişkilerini, sosyal bilimlerin yöntem ve kuramları hakkındaki görüşlerini öğrenmenin yanında, Şark'a farklı açılardan bakan iki Avrupalı âlimin yaklaşımları üzerine yararlı düşünme denemeleri de yapılabilir.

Olivier Roy, *Kayıp Şark'ın Peşinde*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2015).

Olivier Roy 1949'da, Fransa'nın La Rochelle kentinde doğmuş. Olayların en sıcak olduğu, savaşların yaşandığı dönemlerde Afganistan, Pakistan, Tacikistan, İran gibi ülkelere yaptığı seyahatler sonucu, bu bölgelerin başlıca uzmanlarından biri haline gelmiş. Bölgesel çalışmalarının ardından "siyasal İslam", "İslamın küreselleşmesi", "kültür ve din", "sekülerleşme" gibi konular üzerine çalışmış. Roy, söyleşi türünde hazırlanan anılarında, lise yatakhanesinde geceleri Farsça çalışmasını, önce İstanbul'a sonraki yıllar Afganistan'a kadar otostopla yaptığı yolculukları, hippileri, Mayıs 1968'i, Foucault'ları, Derrida'ları, Althusser'leri, bir taşra lisesinin felsefe öğretmeniyle nasıl siyaset bilimci olduğunu, iktidarla olan ilişkilerini, Afganistan savaşında istihbarat birimleriyle çalışmalarını, siyasi danışmanlığını, uluslararası diplomat olarak görev yapışını, birçoğu Türkçeye çevrilmiş kitaplarının oluşumunu ve örneğin Türkiyeli bir Süryani olan eşiyle evlenmesinin hikâyesini akıcı bir dille anlatıyor. Kitabın bölümleri de bu olaylar etrafında oluşmuş.

Kitabın ilgi çekici bir yönü, Roy'un Şarkiyatçılığa, Şark'a ve Garp'a bakışını, ama aslında en temelde kültüre, kültürçülüğe, kültürel farklılaşmaya, bağdaştırmacılığa, kültürlerin algılanışı ile gerçekte yaşanışı arasındaki farklara dair görüşlerini özetleme-

OLIVIER ROY
**KAYIP ŞARK'IN
PEŞİNDE**
SÖYLEŞİ JEAN-LOUIS SCHLEGEL

metis | siyahbeyaz

sidir. Şarkiyatçılara getirilen temel bir eleştiri, Şark'a özcü bir şekilde yaklaştıkları, yani Şark'ı değişik zaman ve mekânlarda dahi aynı özellikler gösteren yekpare bir bütün olarak gördükleridir. Bu yaklaşıma göre Şarklı, moderniteden haz etmeyen, hayatını dinin yönlendirdiği, demokrasi fikrinden uzak bir tiptir. Lewis'in *Tarih Notları*'nda bu tür bir yaklaşımın açıkça ortaya konduğu cümlelere rastlamıştık.¹ Tekrarlamak gerekirse, Lewis'e göre "İslam dünyası" sekülerleşmemiştir; bu dünyada din egemendir ve bu yüzden İslamın evrenselci yayılma iddiaları bu dünyada hâkim bir düşünce olarak yaşar. Cihatçı şiddetin kökeni de budur. Bu dünya içerisinde temel kimlik dindir ve uluslararası ilişkilerde temel bi-

rimler olarak darü'l-İslam ile darü'l-harb ayrımı üzerinden düşünülür.

Roy'un ise, önceki çalışmalarına da bakarak, Şark ve Garp'ın sınırlarını keskin çizgilerle çizmediğini görüyoruz.² Örneğin anılarının bir yerinde "Ama bugün Fransız, Avrupa ya da Batı kültürü ne? Hangi değerlerden bahsediliyor? Bu değerler Hristiyan mı, seküler mi, laik mi ya da 'post-modern' mi?" dediğini görmekteyiz (s. 13). Bir koca kıta için ortaya konan bu kimlikler çoğu kez bir siyasi duruşu meşrulaştırmak için kullanılır. Neredeyse tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da kayda değer bir sekülerleşme süreci yaşanmışken diğer yandan paradoksal bir biçimde Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkanlar tarafından Avrupa'nın "Hristiyan kimliği" öne sürülebilmektedir örneğin (s. 13). Roy, bir solukta "Şark" ya da "Garp" diye kategorilere ayırdığımız dünyaların hayal edildiği gibi olmadığını ilk gençlik gezilerinin ardından anladığını ifade eder. İstanbul ya da Kabil'e yaptığı ilk gezilerinde otantik Şark'ı görme hevesiyle yola çıktığını ve bu yüzden Haliç kıyısında nargile içip, deve sırtında seyahat etmek istediğini yazar. Cezayirli bir arkadaşının uyarısıyla "hayali bir Şark'ta" gezdiğini anlar ve sonraki yolculuklarında gündelik hayata daha çok dâhil olarak, "kartpostallarda" değil "hakiki hayatta" yaşananları görmeye çalışır (s. 64-65).

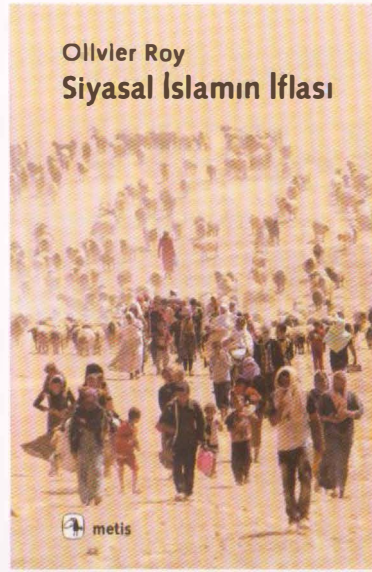
Peki, Roy neler görmüştür bu "haki-ki hayat" incelemelerinde? Burada birkaç örneğe yer verelim. Roy anılarında, 1992'de yayımlanan, Türkçede 1994'te *Siyasal İslamın İflası* adıyla basılan çalışmasında, İslamda din ile devletin ayrılamayacağı tezine farklı bir açıdan yaklaştığını anlatıyor. Buna göre iktidara gelen siyasal İslamcılar ya dini tamamen egemen kılıp devleti ortadan kaldıracak ya da dini devlete tabi kılacaklardır; çünkü salt dinin egemen olduğu bir devlette, yöneticilerin kendi yasalarını üretmesi mümkün değildir; egemen olan Tanrı'nın yasalarıdır ki bu durumda devletin varlığı anlamsızlaşır. İkinci durumda devlet, ister istemez dinin uygun görmediği kararlar almak zorunda kalır. Pratikte de İslamcı rejimlerin yaptığı budur; din, devletin gereklerine uydurulur. Neticede siyasal İslam, iktidara talipken öne sürdüğü İslamileşme projelerini uygulamada hep başarısız olmuştur (s. 128 vd.). Din bir kez devlet mantığına göre işletilmeye başladığında aslında içi boşaltılmış olur. Roy burada İran'ı örnek verir. Başarıya ulaşan tek İslami devrim, Roy'a göre İran'da Müslüman dünyanın en sekülerleşmiş toplumunu ortaya çıkarmıştır.

Roy, benzer bir paradoks Türkiye'de de görür ve İslami değerlerin öne çıkarıldığı dönemlerde hızlı bir modernleşmenin yaşandığını anlatır. Bu örneğe geçmeden önce, Türk düşünce hayatı ve edebiyatında tespit edilmiş olan iki tavırdan söz edelim. Bu iki tavır, bir imge ve/veya gerçeklik olan "kayıp Şark"a, yıkılmış imparatorluğa ve "saflığı bozulmuş" kültüre (modernleşme sürecinde yaşanan "kayıplardır" bunlar) duyulan özleme dayanarak takınılmıştır. İlki, bu kayıpları telafi etmek için girişilen bir öz benlik arayışı, ikincisi ise bu kaybı, modern ile otantik arasında kalış halini ve ortaya çıkan yeni kültürleri hüznle kabullenme ve dahası

aslında otantik ve şanlı geçmişin bir hayal olduğunu düşünme eğilimidir.³ Roy'un "kayıp Şark" hakkında yazdıkları, "geleneğe" uygun bir benlik arayışındakileri değil, kaybın telafi edilemeyeceğini düşünenleri haklı çıkarır türdendir. Türkçe basıma yazdığı önsözde Roy, Türkiye'nin, özellikle Özal ve Adalet ve Kalkınma Partisi dönemlerinde hızla modernleştiğini belirtir (Bu modernleşmeye verdiği örnekler daha çok teknolojik gelişim ve maddi olanakların artmasıdır). Oysa bu iki dönem aynı zamanda dinin, geleneğin ve örneğin Osmanlı geçmişinin en çok ileri sürüldüğü, siyasi projenin birer parçası yapıldığı dönemlerdir. Ancak bu ideolojik içeriğe rağmen pratikte geleneğe dönüş olmamış, aksine moderniteye yönelik hızlanmış, Roy'un tabiriyle neticede "Atatürk kazanmıştır". Bu sayede, bu dönemlerde "Şark" denen ve Roy'a göre aslında hiç var olmayan yer kaybolmuştur (s. 13): "Şark özlemi çeken ve bunu yeni bir kimlik haline getirmekle kalmayıp buradan yola çıkarak yeni bir dış politika bile üreten AKP'nin hâkimiyeti sırasında, Şark nihai bir biçimde ölmüştür." (s. 12).

Şark ülkelerinde, bizzat sahada yaptığı yıllarca süren gözlemlerine dayanarak Roy, İslamın sadece devlet nezdinde değil, toplumsal yaşamda da sanıldığı kadar egemen olmadığını belirtiyor. Sekülerleşmiş Garp'tan bakıldığında Şark'taki din etkisinin abartılabildiğini yazıyor (s. 141-142). Oysa "İslam dünyasında" yüzeysel ve görünürde var olan bir İslamileşmenin altında, aslında bir sekülerleşmenin yaşandığını belirtiyor (s. 220). "Arap baharı"nın İslami dayanaklarla yapılmadığını, isyanın uluslararası ortak bir İslamcı hareketin ürünü olmadığını söylüyor (s. 229-230).⁴ Demokratikleşme için sekülerleşmenin şart olduğu görüşünü eleştiriyor ve Batı'da bu ikisinin hep yan yana gitmediğini belirtiyor (s. 231 vd). Ce-

Olivier Roy Siyasal İslamın İflası

Olivier Roy,
*Siyasal İslamın
İflası*, çev.
Cüneyt Akalın
(İstanbul: Metis
Yayınları, 2004).

zayir, Fas, Tunus, Mısır gibi ülkelerde ateistlerin protesto eylemlerini de içeren tavırlar alarak nasıl da görünür olmaya başladıklarını örnek veriyor. Bu ülkelerde din değiştirmenin tabu olmaktan çıkmaya başladığını, 2014'te kabul edilen Tunus Anayasası'nda din değiştirmenin hak olarak tanındığını belirtiyor (s. 238).

Kısacası Roy'un çalışmaları ve burada ele aldığımız anıları, İslam dünyasına dair özcü klişelerin, medeniyetler çatışması tezlerinin ve Şarkiyatçı kalıpların eleştirisine sahada yapılmış gözlemlere dayanan bir katkı sağlıyor. Roy, karmaşık sosyal olguları aşırı genellemeler yoluyla açıklamak yerine, ilk bakışta yekpare görünenin içindeki çatışmaları dikkate alan saha araştırmacılığının bir örneğini sunuyor. Garp'a taban tabana zıt bir yere konan muhayyel Şark'ın mucitlerini eleştirirken, icratlarıyla küresel modernleşmeye katılıp bu hayali Şark'ı yıkanların, Şark-Garp farklılığına çok vurgu yapan iktidardaki muhafazakâr Şarklıların kendileri olduğunu iddia ediyor. Şark'ın aranış, bulunuş ve kaybediliş anlatısını, kendi arayışı, buluşu ve kaybedişiyle yani kişisel hikâyesiyle birleştirerek anlatıyor.

DİPNOTLAR

- 1 Bkz. Akın Öge, "Tarihçinin Mesleki Tarihi", *Toplumsal Tarih*, s. 255, Mart 2015, s. 50-53.
- 2 Örneğin İran üzerine Khosrokhavar ve Roy'un yaptığı çalışmada yazarlar, Şark'ı yekpare ve durağan bir şekilde algılayan Şarkiyatçıları eleştiren bazı İranlı düşünürlerin de Garp'ı aynı şekilde yekpare

- 3 bir bütün olarak tanımladığını yazıyor. Bkz. Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, İran: Bir Devrimin Tükenişi, çev. İsmail Yergüz (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), s. 195-196.
- 4 Bkz. Nurdan Gürbilek, *Kör Ayın*, *Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), s. 99-138.
- 5 Bu vurgu sebepsiz görünmemektedir, çünkü

"İslami bir jeostrateji"nin varlığını iddia edenlere karşı Roy, ne bir "Müslüman cemaatinin" ne de bir "darü'l-İslam"ın artık var olmadığını yazar. Bu iddiaları "uzmanların sokaktaki adamla aynı beylik sözleri" tekrarlamaları olarak görür. Bkz. Olivier Roy, *Küreselleşen İslam*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), s. 193-194.

GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE KONSERLER

Görsel alanın sanatçıları müzik konusuna kayıtsız kalmamış, müzik icralarını kiliseler, tiyatrolar, salonlar ve kır manzaraları içinde, yani müziğin icra edildiği her ortamda resmetmişlerdir. Müzikal enstrümanlar ve müzik icra sahneleri, vanitas olarak bilinen, ahlaki öğütlerin verildiği resim türünün de vazgeçilmez konularından olmuştur.

Pietro Longhi,
Konser, 1741,
tuval üzerine
yağlıboya,
60 x 48 cm,
Gallerie
dell'Accademia,
Venedik.

İnsan topluluklarında ve insan ilişkilerinde neredeyse başlangıcından itibaren önemli bir yer tutan müzik, hem icrası hem de enstrümanlarıyla mitolojik anlatılardan başlamak üzere sembolik ve alegorik bir arka plana da sahip olmuştur. Kurumsal dinler dönemi de müziğin apayrı bir önemini olduğu zamanlardır. Bilindiği gibi matematiksel ve felsefi yapısıyla müzik Yunan uygarlığında yedi özgür sanat arasında değerlendirilmiş, insan aklının mükemmel bir ürünü kabul edilmiştir. Mitolojilerde, bu sanat dalının kâşifi, temsilcisi ve koruyucusu tanrılar vardır. Hristiyanlıkta müzik cennetin uyumuyla cehennemin kakofonisi arasındaki ayrımı işaret eder. Hristiyan ikonografisinde önemli sahnelerden olan "Müjde" ve "İsa'nın Doğumu"nda çe-

şitli enstrümanlar çalan ve şarkı söyleyen ve hatta müziğin eşlikçisi olarak dans eden melekler betimlenmiştir. Görsel alanın sanatçıları da insan hayatının bu çok önemli performanslarına kayıtsız kalmamış, müzik icralarını, kiliseler, tiyatrolar, salonlar ve kır manzaraları içinde, yani müziğin icra edildiği her ortamda resmetmişlerdir. Bununla da yetinilmemiş, müzik aletleri üzerinden de bir ikonografi oluşmuştur. Bazen erdemlerin bazen kötülüklerin, beş duyu sembollerinde duymanın, insani duygulardan aşkın sembolü olan müzikal enstrümanlar ve müzik icra sahneleri, *vanitas* olarak bilinen, ahlaki öğütlerin verildiği resim türünün de vazgeçilmez konularından olmuştur.

15. yüzyıl Rönesans döneminden iti-

baren pastoral ortamlarda ya da ev içlerinde şık giyimli figürlerin müzik icra ettiği konser sahneleri, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sında önem kazanan ev içi eğlencelerin betimlenmelerine dönüşür. Ev içi eğlencelerinin yoğunlaştığı bu dönemde, sosyal yaşamın daha eğlenceli ve refah içinde geçmesi için pek çok yeni düzenleme yapılmıştır. Özel konutların sayısı artmış ama aynı zamanda boyutları küçülmüştür. Yeni kent evlerinin salonlarında kadınların öncülüğünde düzenlenen toplantılar dönemin rağbet gören etkinlikleridir. Bu salon toplantılarında tartışmalar, oyunlar ve konserler yaygındır. Resim ve heykel üzerine konuşmaların, tiyatro eleştirilerinin yapıldığı bu toplantıların vazgeçilmezlerinden biri de rahat koltuklarda dinlenen oda müziği

Lorenzo Costa (Yaşlı), Konser, 1485-95, ahşap üzerine yağlıboya, 95,3 x 75,6 cm, National Gallery, Londra.

Lorenzo Costa (1460-1535) Ferrara'da yetişmiş, uzun yıllar burada yaşamış ve çalışmış bir sanatçıdır. Bologna'ya taşındığında Bentivoglio ailesinin himayesine girmiş, Mantegna'nın ölümünden sonra da Mantua'da saray ressamı olmuştur. Özellikle Ferrera, seküler müziğin diğer İtalyan kentlerine göre daha erken bir dönemde rağbet gördüğü, bu nedenle de müzisyenlere itibar edilen bir kent olmuştur. Costa'nın üç müzisyeni betimlediği resimde ortadaki figür bir lavta çalmaktadır. Lavta Rönesans döneminde solo olarak ya da şarkıcılara eşlik edilirken çalınan ve aslen Arapların udundan türemiş olan bir enstrümandır. Orijinal halinde mızrapla çalınır, ancak daha sonraları performansın akıcılığını sağlamak üzere parmaklarla çalınmaya başlar. 16. yüzyılda lavta için özel olarak bestelenmiş eserlerin sayısında büyük bir artış olur. Bir yüzyıl sonra da bazı parçalar eklenmek suretiyle aletin müzikal performansı artırılmaya çalışılmıştır. Lavta özellikle Fransa'da popüler olmuş, Almanya'da 18. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmış, bir tür anavatani sayılan İspanya ve İtalya'da ise gitar ve klavsenler (*harpsichord*) karşısında önemini kaybetmiştir. Masa üzerinde açık duran nota kitabına sadece enstrüman çalan ve şarkı söyleyen figür bakmaktadır. Masanın diğer ucundaki küçük çalgı, Arapların kullandığı rebaptan türemiş olan ve Avrupa'nın ilk kez 10. yüzyılda tanıdığı, daha sonra üç ya da dört telli bir hale dönüşen *pochette* (küçük cep) olmalıdır. Bu enstrüman cepte taşınacak boyutta olduğu için bu adı almış ve çoğunlukla dans hocaları tarafından eğitim sırasında

kullanılmıştır. Ayrıca kolay taşınabilir olması nedeniyle sokak çalgıcılarının da favorisi enstrümanları arasında olmuştur. Resim muhtemelen bir odayı dekore eden dizinin bir parçasıdır. Uzmanlar, figürlerin dudaklarının şekline yola çıkarak, her birinin ayrı bir notayı seslendirdiğini, bu nedenle de çoksesli bir müzik icrasının

gerçekleşiyor olabileceğini iddia eder. Ayrıca her iki figür de masanın üzerinde elleriyle ritim vurmaktadır. Resim, yapıldığı tarih göz önüne alındığında, dini ya da sembolik bir referansı olmaması bakımından, muhtemelen Hollanda sanatındaki gerçekçiliğe öykünerek yapılmıştır.

Aile konserleri, Rönesans'tan itibaren çekirdek ailelerin uyumunu, ebeveynlerin çocuklarına ve birbirine gösterdiği şefkati vurgulamak için kullanılmış temalardır ve hem aristokrasi hem de burjuvazi tarafından çok sevilmiştir.

konserleridir. Artık aristokrasiden çok burjuvazinin yaşam biçimi gündemdedir ve burjuvazi, bu salonlarda boy gösteren filozoflar, sanatçılar ve müzisyenlerin yeni hamisidir. Yeni yaşam tarzı, hiç vakit yitirmeden

görsel sanatlar alanında da betimlemelerin yeni konuları arasına girmiş, iki yüzyıl boyunca pek çok sanatçı bu yeni yaşam biçimini tuvaline aktarmıştır. Bu resimlerde sanatçılar her bir müzik aletini büyük bir titizlikle,

en ince ayrıntılarına kadar betimlemeye büyük özen göstermiştir.

Bir süre tarihi konulu resimler yapan Pietro Longhi (1702- 1785), bu alanda fazla bir şöhret kazanamayınca, özellikle Bologna'dan dönüşünden sonra, Venedik sosyetesinin resimlerini yapmaya başlar. Bunlar küçük janr (*genre*) sahneleridir ve neredeyse hepsi birbirine benzer. Sanatçıya ait ilk günlük hayat betimlemelerinden birinde, kompozisyonda iki grup görülür. Ön planda, üzerinde değerli bir halının örtüldüğü bir masa etrafındaki üç müzisyen, keman çalarak

Adolph von Menzel, *Büyük Friederich'in Sanssouci'de Flüt Konseri*, 1852, tuval üzerine yağlıboya, 142 x 205 cm, Nationalgalerie, Berlin.

Adolph von Menzel'in (1815-1905) Prusya Kralı Büyük Friederich'i (1657-1713) Potsdam, Sanssouci'deki sarayında bulunan müzik odasında kralı flüt çalarken betimlediği resimde, neredeyse Versailles Sarayı'yla yarışacak ihtişamdaki bir ortam betimlenmiştir. Friederich son derece yetenekli bir müzisyendir. Flüt için yüzden fazla sonat ve konçerto bestelemiş, sarayda Carl Philipp Emanuel Bach (Johann Sebastian Bach'ın oğlu), Johann Joachim Quantz ve Franz Benda gibi müzisyenlerle çalışmıştır. Barok üslupta tasarlanmış bir salonda, ortada asılı büyük bir avizenin altında kendisine

keman ve klavsen (*harpsichord*) çalarak eşlik eden müzisyenlerle birlikte gösterilen kralın dinleyicileri de saray mensuplarıdır. Kralın hemen arkasında oturan iki kadından pembe elbiseli ve yaşlıca olanı, muhtemelen ana kraliçe olan, İngiltere kralı I. George'un kızı Sophie Dorothea, aynalı duvarın önündeki kırmızı koltukta tek başına oturan genç kadın da kralın müzik ve opera âşığı kız kardeşi Wilhelmina Sophia'dır. Resmin en sağında, topluluğun arkasında, duvara dayanmış olan figür kralın flüt öğretmeni, besteci, büyük flüt virtüözü ve aynı zamanda kralın yakın arkadaşı Johann Joachim Quantz Friederich, müzik standının arkasında tek başına oturan yaşlı kadın Kontes Camas olarak tanınabilir. Harpsikordu çalan C.P.E. Bach'tır. Kral, özellikle Aydınlanma filozoflarıyla arasını gayet iyi tutmuş,

bu anlamda da pek çok reform yapmış biridir. Fransız kültürüne hayranlığı da Aydınlanma felsefesiyle yakından ilgilenmesinin sebeplerindendir. Bu nedenle de en sevdiği Sanssouci Sarayı'nı Versailles'a benzetmeye çalışmıştır. Özellikle duvarlardaki büyük aynalar bunun en iyi göstergesidir. Menzel bu resimde yaklaşık yüz yıl geriye giderek, Büyük Friederich'in dönemini yeniden canlandırmıştır ve muhtemelen de 1844 yılında büyük besteci Giacomo Meyerbeer'in bestelediği "Un Campement en Silesie" (Siliya'da Bir Kamp) operasından esinlenmiştir. Bu operada sanatçı, bir kralın kendini nasıl bir müzisyen gibi yutturmaya çalıştığını anlatmış, ama bunu yaparken de son derece diplomatik bir dil tutturmuştur.

Jan Jozef (II) Horemans, İç Mekânda Konser, 1764, tuval üzerine yağlıboya, 120 x 108 cm, Rockox House, Antwerp.

Hollanda iç mekân resim geleneğini babasıyla birlikte sürdüren Jan Jozef

Horemans (1714-1790), iki büyük pencere önünde, klavsen (harpsichord) çalan bir kadınla viyola da gamba çalan genç bir adamı ve onu dinleyenleri betimlemiştir. Gurubun sağında oturan mavi elbiseli kadın, elindeki kâğıda

bakarak muhtemelen bir şarkıyla dinletiyeye eşlik etmektedir. Sahnede bulunan diğer figürlerden sadece oturan ve yaşlıca olan kadın gerçek anlamda bir dinleyicidir ve dikkatle şarkı söyleyen kadına bakmaktadır. Grubun en arkasındaki şapkalı adam, sağ tarafta elindeki bir kâğıt tomarını havaya kaldırmış olarak bir şeyler söyleyen (belki de enstrümanın çalanları yöneten), başında bir tür türban sarılı, şalvara benzer bir pantolon giymiş adamla ilgileniyor görünmektedir. Tipik bir Hollanda iç mekân betimlemesinde olduğu gibi, sağ tarafın dışarıya açılan bir kapı, buradan görünen avlu ve ağaçlar resmedilmiştir. Kapıda, elinde muhtemelen şarap dolu karaf taşıyan bir hizmetçi ve kapının üzerinde de ayrıntıları kolayca seçilebilen bir manzara resmi görülür. Sahnenin ön planında, yerde duran notalar üzerinde bir posta borusuyla (post horn) yanında kulplu bir metal kova içinde bir içki şişesi vardır. Resimde genç bir kadının çaldığı klavsen (harpsichord), 15. yüzyıldan itibaren modern piyanoların ortaya çıkışına kadar Avrupa'da yaygın olan tuşlu bir çalgıdır ve en iyi örnekleri İtalya ve Hollanda'da üretilmiştir. Yerde, nota kâğıtlarının üzerinde duran posta borusu antik dönemlerden beri bilinir ve birçok amaca hizmet etmiştir; örneğin avlarda ve orduda kullanılmış ya da posta arabalarının gelişini ve Hollanda'da olduğu gibi ekmeğin fırından çıktığını haber vermiştir. 17. yüzyılla birlikte de orkestraların ve özellikle operaların vazgeçilmez enstrümanı olmuştur. Bu yüzyılda geliştirilerek, bazı tuşlar, kapakçıklar ve pistonlar eklenerek kornetlere dönüşmüştür. Bu türden aile konserleri, Rönesans'tan itibaren çekirdek ailelerin uyumunu, ebeveynlerin çocuklarına ve birbirine gösterdiği şefkati vurgulamak için kullanılmış temalardır ve hem aristokrasi hem de burjuvazi tarafından çok sevilmiştir.

bir konser vermektedir. Sanatçıların giysileri son derece şık ve süslü, tam bir Rokoko modasının göstergeleridir. Bu türden oda konserleri 18. yüzyılda çok yaygındır. Arka planda ise müzisyenlere pek de ilgi göstermeyen iki kişinin kâğıt oyunu oynadığı, bir üçüncü kişinin ise monokl denen gözlüğünü tutarak, adeta casusluk yapacak gibi önündeki adamın kâğıtlarına baktığı görülür. Bu kişi kıyafeti nedeniyle bir papaza benzer. Kâğıt oynayanlardan biri, başındaki kipadan anlaşıldığı üzere Yahudidir. Ev sahibi ise Dominiken rahiplerine benzer bir kılıktadır ama muhtemelen yataktan yeni kalkmış ya da iyileşme sürecindeki bir burjuvadır. Sahnede, müzisyenleri sanki büyük bir dikkatle dinleyen, masa önünde,

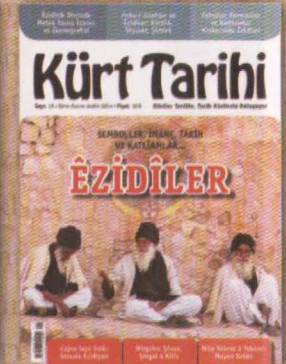
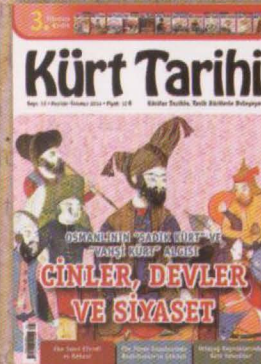
Resim ve heykel üzerine konuşmaların, tiyatro eleştirilerinin yapıldığı toplantıların vazgeçilmezlerinden biri de rahat koltuklarda dinlenen oda müziği konserleridir. Artık aristokrasiden çok burjuvazinin yaşam biçimi gündemdedir ve burjuvazi, bu salonlarda boy gösteren filozoflar, sanatçılar ve müzisyenlerin yeni hamisidir.

tabure üzerinden onlara bakarken gösterilmiş bir köpek vardır. Sahnenin arka planındaki ağır kumaştan perde, süslü avize ve duvarda asılı olan çerçeveli resim tipik bir İtalyan burjuva evinin iç dekorasyonunu gösterir.

KAYNAKLAR

- Ausoni, Alberto, *Music in Art*, çev. S. Sartarelli (LA: Getty Publications, 2009).
Battistini, Matilde, *Symbol and Allegories in Art*, çev. S. Sartarelli, (LA: Getty Publications, 2005)
Daverio, Philippe, *The Ideal Museum: An Art Lover's Dream Collection* (NY: Rizzoli, 2012)

Kürt Tarihi

DERGİSİ İLETİŞİM BİLGİLERİ

0532 173 25 09

kurttarihi@yahoo.com

<https://twitter.com/kurttarihi>

<https://www.facebook.com/kurttarihi.org>

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.

Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL

+90 (212) 356 11 51 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr